

Криворізький державний педагогічний університет
Факультет української філології
Факультет іноземної філології

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького державного
педагогічного університету

Збірник наукових праць

Випуск 1

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2008

УДК 811.161.2(082)

ББК 81.2Ук

Ф 54

Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : Зб. наук. праць / [редкол.: Ж. В. Колоїз (голова), Д. Х. Баранник, П. І. Білоусенко та ін. ; Н. М. Малюга (відп. ред.), О. Б. Каневська (ред.)]. – Вип. 1. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – 171 с.

ISBN 978-966-177-000-2

У збірнику порушено актуальні проблеми сучасної філології. Розглянуто традиційні й нетрадиційні підходи до різних лінгвістичних і літературознавчих явищ. Представлено важливі аспекти викладання української та іноземних мов у школі.

Для науковців-філологів і вчителів-словесників навчальних закладів різних типів.

УДК 811.161.2(082)

ББК 81.2Ук

РЕДАКТОРИ:

О. Б. Каневська, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури

Н. М. Малюга, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови (відповідальний редактор)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Д. Х. Баранник, доктор філологічних наук, академік АН вищої школи України, м. Дніпропетровськ

П. І. Білоусенко, доктор філологічних наук, професор, м. Запоріжжя

Г. М. Віняр, канд. філол. наук, доцент кафедри української мови, м. Кривий Ріг

Ж. В. Колоїз, доктор філологічних наук, доцент, м. Кривий Ріг (голова)

О. І. Панченко, доктор філологічних наук, професор, м. Дніпропетровськ

А. М. Поповський, доктор філологічних наук, професор, м. Дніпропетровськ

В. В. Явір, кандидат філологічних наук, професор, м. Кривий Ріг

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В. С. Калашник, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Т. С. Пристайко, доктор філологічних наук, професор кафедри російського і загального мовознавства Дніпропетровського національного університету

Рекомендовано до друку вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 11 від 12.06.2008)

До 2008 р. виходив під назвою
«Актуальні проблеми філології і методики викладання мов».

ISBN 978-966-177-000-2

© КДПУ, 2008.

ЗМІСТ

Структура і семантика мовних одиниць

Г. М. Віняр

Творення нових прикметників в українській мові новітнього періоду (транспозиційні словотвірні типи) 6

В. А. Гаманюк

Функціональні особливості використання запозичень у німецькій мові.... 10

К. А. Качайло

Конфікси об-...-ок, над-...-ок, від-...-ок та про-...-ок в українській мові..... 15

І. М. Клименко

Міжмовні лексико-семантичні відношення (на матеріалі англійської та української фразеології) 21

Ж. В. Колоїз

Основні підходи до визначення лінгвістичного статусу неологізму..... 27

Т. А. Полякова

Терминологія маркетинга в русском языке: терминологические заимствования..... 36

Н. М. Шарманова

Семантична типологія афоризмів (на матеріалі сучасного художнього дискурсу) 40

Лінгвістика і поетика тексту

Ю. О. Арешенков

Словесний образ в аспекті лінгвістичного аналізу тексту..... 45

Л. А. Білоконенко

Можливості контент-аналізу при визначенні ознак чоловічого та жіночого спілкування..... 51

В. М. Борита

Спонукальні конструкції як одна із структурно-семантичних і функціональних особливостей текстів церковних проповідей 56

Т. А. Доронина

«Русские Сапфо» Мирра Лохвицкая и София Парнок – две попытки лирической исповеди 60

М. О. Дудніков Літературознавство про становлення російського історичного роману (до XX ст.)	68
Т. А. Ільїна Роман Крістофа Рансмайра «Останній світ» як взірець літератури постмодернізму.....	78
В. І. Кажан, Р. П. Калініна Засоби актуалізації виражально-експресивних можливостей газетних заголовків	81
О. Б. Каневская Особенности художественной речи В. М. Гаршина.....	85
Н. П. Мещерякова Творческая эволюция М. Зощенко	94
Т. В. Михальченко К вопросу об этапах изучения художественного стиля барокко	97
Т. М. Мішеніна «Чотири кольори буття» Любові Баранової	105
О. В. Мохначева Границы жанра в автобиографии В. В. Набокова «Память, говори»	111
О. А. Остроушко Комунікативно-семантичні особливості однофразових замовлянь- розповідей	117

Методика викладання мов

Т. А. Иваненко Ошибки и коррективная обратная связь: современная теория об ошибках и их исправлении на практических занятиях	125
В. А. Калмыкова Формирование межкультурной компетенции у учащихся на основе аутентичных текстов в процессе обучения немецкому языку	130
А. Г. Малыгин выбор страноведческих тем и содержания урока при обучении английскому языку как второй специальности на I-II курсах педагогических университетов	136
Н. М. Малюга Мовознавство в питаннях і відповідях для вчителя й учнів 5 класу	142

О. А. Павлик Словникова робота в контексті сучасних вимог до навчання української мови	150
В. В. Пруняк, Л. М. Пруняк Ситуативно-рольова організація спілкування у навчанні школярів діалогічного мовлення	154
С. О. Смолова Формування орфографічних умінь і навичок учнів засобом використання активних методів навчання в процесі вивчення німецької мови	160
О. В. Цыгуль Актуальные тенденции немецкого языка: формы обращения	167

Відомості про авторів

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Г. М. Віняр
канд. філол. наук, доцент

ТВОРЕННЯ НОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НОВІТНЬОГО ПЕРІОДУ (ТРАНСПОЗИЦІЙНІ СЛОВОТВІРНІ ТИПИ)

У статті проаналізовано словотвірну структуру нових прикметників, охарактеризовано твірну базу ад'єктивного новотворення, яка зростає передусім за рахунок нових запозичень і скорочень.

Процеси новотворення прикметників в українській мові кінця ХХ – початку ХІХ ст. зосереджуються навколо двох лексико-граматичних груп: якісні прикметники, що поповнюються в основному семантично спеціалізованими прикметниками, і група відносних прикметників, яка розширюється за рахунок новотворів зі значенням загальної відносності.

В українській дериватології виділяють групу семантично спеціалізованих якісних прикметників, що мають загальне значення виразної ознаки, за якою протиставляються якісним прикметникам з нейтральним значенням [2, 129–130]. Дериваційні суфікси виконують при цьому не тільки структурну функцію, а й семантичну. Семантично спеціалізовані новотвори-прикметники утворюються за такими словотвірними типами:

1. Відіменникові прикметники з суфіксом **-уват-(юват)**, що мають значення «подібний за формою до названого мотивуючим іменником» (*бульбуватий, сокиркуватий*) або «характеризується активним виявом ознаки відповідно до семантики мотивуючого іменника» [2, 133]: (*коринцюватий* торф, *шишакуватий* схил).

2. Прикметники з суфіксом **-лив-** мають словотвірне значення «такий, що характеризується високим ступенем вияву названого мотивуючою основою»: *блимотливий, пожерливий, ридливий*; частина з них виявляє подвійну іменниково-дієслівну мотивацію: *булькітливий, гаркітливий, хлюпінливий*.

3. Новотвори з категоріально не закріпленими суфіксами **-іст-** (*лянистий, розсядистий*), **-їст-** (*ручайстий*), **-аст-** (*щокастий*).

4. Прикметники зі значенням посиленого вияву ознаки, що забезпечується суфіксом **-езн-**: *смачнезний, цікавезний*.

Активізуючим фактором новотворення відносних прикметників є та обставина, що «у морфемній структурі відносних прикметників української мови відбивається спільнослов'янська типологічна ознака – транспози-

ція до класу прикметників за допомогою різнотипних суфіксальних морфем твірних основ інших частин мови» [2, 142]. В основі даної транспозиції лежить потреба синтаксичної деривації узгоджених означень для вираження різноманітних атрибутивних відношень.

Відіменникові відносні прикметники-новотвори реалізують значення загальної відносності, утворюючись за допомогою суфіксів **-н-** та його модифікацій, **-ов-(-ев-)**. Лексичні надходження структурного типу з форматом **-н-** мотивуються запозиченими іменниками (*приватизаційний папір, бестселерний твір, контрафактна продукція, артхаузний фільм, конвертаційний центр, муніципальний канал, рокабільна сцена, легітимна конференція, гламурний стиль, профанний переклад, інавгураційна промова, кулуарне спілкування, медійний магнат, гендерна проблематика, тендерна процедура, дисконтна картка*); складноскороченими утвореннями (*госпдоговірний, компроматний, міськрайонний, партпаратний, банкоматний, есбеушиний*), тобто реалізують транспозиційні можливості нових іменникових основ виступати узгодженим означенням. Утворення *доктринальний, електоральний, параноїдальний, градуальний, синусоїдальний, візіонарний, континуальний, мажоритарний, ентузіастичний*, що мають у своїй структурі варіантні суфікси, сформовані на основі **-н-**, засвідчують прагнення до структурно-семантичної розчленованості похідних як характерну рису сучасного словотворення. Останнім часом активізувалися в прикметниковому словотворенні власне українські іменникові основи: *протестний, новинарний, новинний, українний, баговинний*.

Синонімічним до суфікса **-н-** є суфікс **-ов- (-ев-)**, що виступає в тих морфологічних умовах, які унеможливають долучення до іменникової основи суфікса **-н-** (збіг приголосних, наявність задньоязикового приголосного в кінці основи). Характер твірних основ аналогічний попередньому словотвірному типу: запозичені іменники (*андеграундова тусовка, рейтинговий серіал, хеві-металева група, бізнесовий світ, маркетингова компанія, консалтингова компанія, драйвова музика, фолькова музика, кічевий пейзаж, дайджестовий номер, плазмовий екран, лізингова схема*), складноскорочені слова (*єврокубковий двобій, ширвжиткова мораль, спецкартковий рахунок*). Паралельне утворення за допомогою формантів **-н-** і **-ов-** прикметників від однієї твірної основи може зумовлюватися розмежуванням якісного і відносного значень (*модерний і модерновий*), проте не завжди (*андеграундний і андеграундовий*).

Прикметники із загальним значенням відносності оформлюються в сучасному новотворенні також за допомогою суфікса **-ськ-**, який виступає при мотивації назвами установ, політичних і громадських організацій: *райцентрівський магазин, рухівський з'їзд, союздруківський кіоск, тумівська нарада, букмекерська контора, провайдерська компанія*. Твірними основами часто виступають аббревіатури, потреба структурної автономності яких зумовлює регулярну появу перед дериватором **-ськ-** інтерфікса **-ів-**

(-ов-), що є проявом аглютинативності сучасного словотворення, пор.: *ентеерівський час, худсалонівські вишиванки, цековський кабінет, ОУНівське підпілля, БЮТівський законопроект, СОТівський пакет, МОЗівські дані, кабмінівські*. Напр: *Після мого від'їзду один з працівників університету, розповідаючи кореспондентові АПН про мою роботу в Аргентині, запропонував написати про мене статтю, щоб вмістити її в якомусь апеенівському журналі (Молодь України); Ось і не вір після цього як завжди говіркому, але вже набагато роздратованішому, ніж раніше, есдеківському «форварду»(Україна молода).*

Відносні прикметники з суфіксом **-ськ-** утворюються також від назв осіб (*руйнівницький наскок, торгаська пастка*), транскатегоризуючи до класу прикметників переважно запозичені іменники: *ксенофобський, спонсорський, суперменський, гібсонівський, лобістський, ді-джейський*. У час загострення політичного протистояння в Україні та за її межами зросла кількість відантропонічних ад'єктивів: *ющенківський, чорноволівський, кучмівський, путінський, ківаловський, боделанівський, хусейнівський, лімоновський*.

Таким чином, суфіксація прикметників у процесі сучасного новотворення відбувається в мікросистемі якісних семантично спеціалізованих прикметників та мікросистемі відіменникових прикметників зі значенням загальної відносності. Поповнення відносних прикметників відбувається за рахунок транспозиції запозичених і аббревіатурних іменників шляхом долучення формантів **-н (ий)**, **-ов (ий)**, **-ев (ий)**, **-ськ (ий)**. Останніми роками активізувалися й власне українські іменникові твірні основи.

Префіксально-суфіксальне оформлення прикметникових новотворів, які мотивуються прийменниково-іменниковими сполученнями, характеризуються, як правило, паралельною мотивацією безпрефіксними прикметниками, що дає підстави тлумачити їх і як префіксальні, напр.: *перед-прем'єрний, післячорнобильський, позакультурний*. Чисту префіксально-суфіксальну деривацію представляють новотвори, які за семантикою і структурою своїх основ зіставляються тільки з прийменниково-іменниковими сполученнями і при яких немає безпрефіксних суфіксальних прикметникових основ: *безоблична* (маса), *безпочесний* (вихід на пенсію), *за межні* (українці), *при палацовий* (майдан).

Особливу активність виявляє словотвірний тип з префіксом **без-**, який у поєднанні з суфіксами **-н-**, **-ов-** оформлює прикметники на базі прийменниково-іменникових сполучень: *безальтернативний, безнітратний, безособистісний, безпараметрісний, безстресовий*. Прикметники типу *без'ядерний* є префіксальними, оскільки вони зіставляються з тричленними сполученнями «прийменник – прикметник – іменник» (*без'ядерна зона – зона без ядерної зброї*) і структурно мотивуються безпрефіксним прикметником.

Аналогічні мотиваційні відношення – з безпрефіксними прикметниками і прийменниково-іменниковими сполученнями – виявляють деривати з префіксами **до-**, **перед-**, **після-**, які виражають часову ознаку, напр.: *до-перебудовний*, *доентеерівський*, *доколгоспівський*; *передпенсійний*; *після-непівський*. На розвиток структурно-семантичних відношень прикметникових префіксально-суфіксальних типів у напрямі їх префіксації впливають синонімічні запозичені префікси, які не співвідносяться з прийменниками і долучаються до готових прикметникових основ. Пор.: *післякультурівський* – *посткультурівський*, *позаконституційний* – *екстраконституційний*.

Конкретизація відношень похідності прикметників з подвійною мотивацією відбувається в процесі слововживання. Напр.: *Має сформуватися покоління екологічно мислячих людей, що усвідомлюють різницю між ядерною та доядерною епохами* (Молодь України); *Позакультурна людина не здатна на жодні перетворення. Поза культурою і, отже, поза мораллю і поза моральністю, поза етикою – істинного відродження нації, країни, особистості не може бути* (Слово і час).

Нові прикметники утворюються також за віддієслівним префіксально-суфіксальним типом з префіксом **не-** і суфіксом **-н-**: *незмовчне сумління*, *неохопний дуб*, *непробачна байдужість*.

Таким чином, процес утворення нових прикметників активізує в основному відіменникові суфіксальні і префіксально-суфіксальні словотвірні типи; транспозиція з інших частин мови (за винятком окремих віддієслівних утворень) не засвідчена. Префіксальне ж творення нових прикметників висвітлене нами в окремій публікації про іменну префіксацію як регулярне явище сучасного новотворення [1].

Список використаної літератури

1. Віняр Г. М. Основні тенденції розвитку іменної префіксації в українській мові кінця ХХ століття // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Кривий Ріг, 2006. – С. 6–24.
2. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.

Summary

The article gives a broad outline of traditional and non-traditional approaches to defining the term «derivation», presents typology of derivational processes and highlights peculiarities of the nominative and communicative types of derivation.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто проблему функціонування запозичень з англійської мови та особливості їх використання в німецькій мові, а також можливості асиміляції іншомовних слів та їх словотвірна продуктивність.

Проблема запозичень та їх використання в мові, особливо англіцизмів, є актуальною для всіх без винятку мов. Це пов'язано в першу чергу з тим, що за останні 10-20 років кількість запозичених з англійської мови слів суттєво зросла. Ставлення до іншомовних слів та запозичень протягом століть було неоднозначним. Так, у певні періоди історичного розвитку мови запозичення сприймалися як шлях збагачення її словникового складу, а сам процес розглядався як позитивне явище. В історії національних мов були також періоди активної боротьби з іншомовними словами, коли пуризм ставав вимогою часу. Контакти з іншими народами та пов'язаний з ними обмін інформацією, досвідом, матеріальними досягненнями залишали свій слід не тільки в суспільному житті, але й у мові. В епоху середньовіччя інтенсивне збагачення лексичного шару словами іншомовного походження, на відміну від сьогодення, не сприймалося в німецькій мові як катастрофа. Запозичення з латини, грецької мови, а також значна кількість слів із французької мови, які потрапили в німецьку під впливом лицарської культури, – це назви нових для Німеччини понять, предметів та явищ, що увійшли не тільки до мови, але стали повсякденням німецького суспільства, наприклад: *Abenteuer, Kreuz, Kirche, Turnier, Posaune* тощо. У період Відродження запозичення були, як правило, з латини і мали дидактичний характер. Серед них *Argument, artikulieren, Disziplin, diskutieren, Element, formieren, Magister, Konzept, Universität, Substanz, Position, Klasse*. Усі ці слова формують сьгодні лексичний склад більшості європейських мов, а не тільки німецької. Що стосується XVII століття, то в цей час через особливості історичного розвитку Німеччини (Тридцятирічна війна 1618-1648pp.) та значний вплив французької як мови провідної в культурному відношенні нації Європи німецька мова настільки «збагатилася» запозиченнями, що постала загроза втрати нею своєї самостійності. Запозичення цього часу стосувалися різних сфер життя, серед яких сфера дипломатії та державного управління (*Depesche, Minister*), торгівлі (*engagieren, Fabrik*), транспорту (*Karosse, Equipage*), гастрономії (*Bouillon, Kotelett, Konfitüre*), моди (*Frisur, Garderobe, Korsett*), суспільної поведінки (*Etikette, Kompliment, parlieren*) тощо.

У XIX столітті провідну роль в Європі відіграє Великобританія, а тому саме англійська мова є джерелом запозичень. Це стосується не тільки

бізнесових понять, але й лексики, що обслуговує сфери журналістики, транспорту та суспільного життя (*Interview, Reporter, Tunnel, Tender, Kartell, Trust, Dandy, Flirt, Smoking, Coctail*). Починається інтенсивне збагачення словникового складу німецької мови англіцизмами, цей процес триває ще донині. У ХХ столітті вплив англійської мови, особливо її американського варіанта, значно зростає і поступово запозичення з'являються не тільки в суспільній, але й у приватній сфері. Так, слова *Bestseller, Jazz, Make up, Pullover, Teenager* відомі не тільки мові засобів масової інформації, літератури та економічних вісників, але й пересічним громадянам.

Отже, кожна значна епоха в історії розвитку людства залишала в німецькій мові свої сліди у вигляді запозичень. Більшість із них уже не сприймається суспільством як іншомовні слова, оскільки вони адаптувалися до вимог німецької мови. Ступінь асиміляції іншомовних слів у німецькій мові залежить від того, наскільки довго та як часто вони використовуються мовцями. Так, наприклад, такі слова як *Engel, dichten, Fenster, Körper, Tisch, Flöte, Maske* та інші мовці не пов'язують із процесом запозичення, у той час як *Bibliothek*, незважаючи на досить тривалий термін перебування в словниковому складі німецької мови та загальноновживаний характер, ще й досі сприймається як запозичення.

Тож важливою, на наш погляд, залишається проблема визначення й тлумачення запозичення. Існують певні ознаки запозиченого слова. Серед них слід назвати в першу чергу такі:

- наявність у морфологічній структурі слова компонентів іншомовного походження (суфіксів та префіксів): *impulsiv, Konzentration, Mobbing, reformieren*;
- незвичайне, відмінне від звичного звучання слова, наприклад: *Friseur, Team*, або місце наголосу, що не відповідає вимогам німецької мови, наприклад: *desolat, Diät, prolongieren*;
- графічна невідповідність, незвичайні для німецької мови графічні структури та сполучення літер: *Bodybuilding, Soutane, Osteoporose, Philosophie*.

Наведені вище ознаки іншомовних слів дають змогу виявити запозичення, але не в усіх випадках. Слід зауважити, що префікс *ab-* та суфікс *-ier* у різних словах може бути свідченням того, що слово запозичене, але не завжди (*absolut – abreisen, massakieren – erfrieren*). Крім того, до деяких німецьких коренів часто додаються запозичені афікси (*buchstabieren, Schwulität, hausieren*), і навпаки, до запозичених коренів іноді додаються німецькі суфікси та префікси (*Direktheit, temperamentvoll, risikoreich*). Такі гібридні словоутворення вже не можна однозначно віднести ані до іншомовних слів, ані до автентичної лексики.

Варто звернути увагу також і на ту обставину, що значна кількість запозичених слів вимовляється відповідно до фонетичних вимог німецької мови, тому такі одиниці вже не сприймаються як запозичені (*Spekulant*,

Stadium; Stil, Atlas, Lyrik, Radio, Thema). Більшість асимільованих слів важко виявити через те, що вони не тільки вимовляються, але й пишуться у німецькій традиції письма (*Keks, schocken*). Процес визначення запозичень у мові ускладнює ще й те, що від високої частоти вживання слова іншомовного походження стали звичними й увійшли до основного словникового фонду мови і тому не сприймаються як запозичені. Серед них *Auto, Karussell, Möbel, Salat, Paradies, interessieren, Kasse, Pause, Tunnel* тощо. Отже, як бачимо, межі між запозиченим та суто німецьким словом хиткі, а критерії визначення запозичення неточні і потребують подальшої деталізації та концептуального аналізу.

Більш важливою, з нашої точки зору, є не проблема існування в мові значної кількості запозичень, а особливості їх використання. Функціонування того чи іншого слова в мовленні зумовлено в більшості випадків не його походженням, а інтенцією мовця. Від того, який вплив має здійснити на реципієнта обране мовцем слово, залежить і його вибір. Тож, питання використання запозичень – це питання стилю та комунікативної спрямованості, комунікативного завдання висловлювання. Завдяки деталізації змісту запозичення можуть викликати в певних контекстах специфічні асоціації, давати ціннісну характеристику, унаочнювати та деталізувати суб'єктивне ставлення мовця до подій, явищ, людей саме через відбір лексики (*Exkursion – Ausflug; simpel – einfach; Praktikum- Übung; autokratisch – selbstherrisch*). Іноді використання запозичень уникнути взагалі неможливо, зокрема, якщо постає необхідність створити певний локальний чи країнознавчий колорит (*Kreml, Torero, Bango*) або через відсутність аналога в німецькій мові. Досить часто в розмовній мові використання іншомовних слів викликане необхідністю передати певний душевний стан, бажанням здаватися більш сучасним, більш динамічним, більш обізнаним. Особливо це типово для молодіжної мови, наприклад: «*Ich muss nur eben noch schnell mein Handy catchen, dann sind wir weg, okay?*».

Використання запозичень у певному контексті часто зумовлюють стилеві відмінності тексту. Так, використання *Portier* замість *Pförtner* або *Hauswart* надає особі більшої ваги, а *transpirieren* замість *schwitzen* сприймається менш забарвленим. Запозичення надають тексту певних стилістичних ознак, вони здатні віднести його до певного стилістичного рівня: високого (*Preziosen – Schmuckstücke*), нейтрального (*produzieren – fertigen*), низького (*Job – Arbeit, cool – sehr gut, Appeal – Ausstrahlung*). Використання іншомовних слів може виражати суб'єктивне ставлення мовця, яке містить як позитивні, так і негативні конотації (*phänomenal – außergewöhnlich, professionell – beruflich, Visage – Gesicht*).

Слова іншомовного походження часто мають певний спеціальний зміст, який наближає їх до термінологічної лексики. Уживання таких запозичень має на меті пом'якшити обговорення гострих, табуйованих або просто неприємних тем, таких як хвороба (*Psychiatrie – Irrenanstalt*),

смерть (*letal –tödlich, Exitus – Tod*), провали або невдачі у професійній сфері (*illiquid – pleite*).

Ще одна функція запозичень – натяк на певний аналогічний випадок в історії, символічний зміст, проведення паралелі, порівняння тощо. У таких випадках мовець апелює до фонових знань співрозмовника, висуває до нього певні освітні вимоги: *Judaslohn, Pyrrhussieg, Tantalusqualen*.

У сфері комунікації, рекламі та бізнесі слова іншомовного походження найбільш продуктивні. Це пов'язано з наявністю значної кількості термінів та з прагненням до лаконічності й дієвості. Але іноді використання запозичених слів зумовлено просто прагненням звернути на щось увагу, виділити або підкреслити (*Businessclass, Servicepoint, Sounddesigner, Workshop, Broker*).

Запозичення не завжди зайві, досить часто вони дозволяють уникнути повторів і тим самим урізноманітнити мову. Можна навести такі синонімічні пари: *Enthaltbarkeit – Abstinenz, Feinkost – Delikatessen, Mundart – Dialekt, Nachtisch – Dessert, Rechtschreibung – Orthographie, Reifezeugnis – Abitur, Wochenende – Weekend*. Варіативність можлива не лише на лексичному, але й на синтаксичному рівні. Так, наприклад, речення «*Er führt oft einen Ausspruch seiner Frau an*» можна без втрат змісту замінити еквівалентом «*Er zitiert oft seine Frau*». Така заміна не тільки позбавляє речення рамкової конструкції, але й скорочує його, що є досить суттєвим з точки зору економії мовних засобів вираження змісту.

Запозичення в німецькій мові піддаються певним змінам і досить швидко асимілюються. Це відбувається не тільки на лексичному рівні, але й на рівні граматики. Англійські запозичення досить легко отримують рід та категоріальні ознаки, утворюють словоформи та слугують матеріалом для утворення нових слів за рахунок словотвірних можливостей німецької мови. Нетипові для німецької мови звуки та звукосполучення передаються схожими за звучанням звуками. Так, наприклад, англійське слово *poster* відрізняється від німецького *Poster* протиставленням [ou]-[o]. Сполучення *sp st* у запозичених з англійської словах читаються за правилами орфоєпії німецької мови (*Stadium, Station*).

Слова, запозичені з англійської мови, швидко асимілюються в німецькій завдяки словотвірним можливостям останньої і на граматичному рівні. Так, додаванням інфінітивного закінчення *-en* утворені дієслова *faxen, picknicken, palavern* та інші. На побутовому рівні можна знайти утворені цим шляхом дієслова, що набувають образності, відповідники до яких напевно чи можливі в українській мові, наприклад *googeln, jobben, mailen*. Особливо продуктивними є запозичення з галузі техніки, комп'ютерних технологій, світу Інтернету, наприклад: *downloaden, updaten*, які наділяються ознаками слабких дієслів і відповідно утворюють часові форми (*loadete down, hat downgeloadet*).

Серед запозичень є слова зі зміщеним змістом, тобто англіцизми, зміст яких відрізняється від аутентичного, наприклад: *der Boy* – гомосексуаліст, *das Groupie* – дівчина-фанатка зірки, актриси, спортсмена тощо.

Таким чином, запозичення відіграють дуже важливу роль у німецькій мові. Вони становлять значний обсяг словникового складу і виконують різноманітні функції. Слова іншомовного походження потрапляють до німецької мови різними шляхами, найчастіше шляхом матеріальних та лексичних запозичень, і досить швидко асимілюються на фонетичному, морфологічному та граматичному рівнях. На комунікативному рівні запозичення можуть виконувати різні функції, серед яких слід назвати в першу чергу номінативну, коли запозичення називають предмети та явища, що не мають відповідностей у німецькій мові; конкретизуючу, коли запозичення виконують схожу з термінами роль, а також стилістичну. Німецькі запозичення дуже продуктивні у процесі словотвору. Вони здатні утворювати нові слова за допомогою іншомовних коренів з додаванням німецьких афіксів, німецьких коренів та іншомовних афіксів, різноманітних трансформацій автентичного значення. Найбільш багатою на запозичення сферою є сфера комунікації, засобів масової інформації, техніки, комп'ютерних технологій, економіки тощо. Запозичення такого роду, як правило, дуже швидко поширюються на побутовий рівень з певним зміщенням лексичного значення.

Список використаної літератури

1. Большой толковый словарь немецкого языка: Для изучающих немецкий язык / Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – М.: Издательство Март, 1998. – 1248 с.
2. Duden: Richtiges und gutes Deutsch: Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1997 / Der Duden: Bd. 9. – 860 S.
3. Duden: Fremdwörterbuch. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1997. – Der Duden: Bd.5. – 864 S.
4. Duden. Sinn- und sachverwandte Wörter. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1997. – Der Duden: Bd. 8. – 858 S.
5. Duden. Stilwörterbuch der deutschen Sprache. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1997. – Der Duden: Bd. 2. – 864 S.
6. Pons Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – REA, Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH, Stuttgart, 1987. – 959 S.

Summary

This article contents analyses of some questions of lexicology. It was studied the function and character of loan-words and ways of their phonetically, morphologically and grammatically adaptation in German.

К. А. Качайло
канд. філол. наук, доцент

КОНФІКСИ ОБ-...-ОК, НАД-...-ОК, ВІД-...-ОК ТА ПРО-...-ОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено шляхи формування структури і розвиток семантики конфіксальних дериватів з афіксами об-...-ок, над-...-ок, від-...-ок та про-...-ок протягом писемного періоду розвитку української мови.

Особливості структури та семантики словотворчих засобів мови, їх склад та специфіка функціонування постійно привертають увагу дослідників. Історія формування окремих афіксів та розвиток їх словотвірних значень відображені у працях таких вчених, як: П. І. Білоусенко, В. В. Грещук, Й. П. Гурський, Н. О. Задорожня, Б. Ліндерт, А. В. Майборода, В. В. Німчук, І. С. Олійник.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки спостерігається по-жвавлення інтересу східнослов'янських мовознавців до конфіксів – розірваних (перерваних), двоелементних морфем, які діють у словотворчому акті комплексно, обрамляють твірну основу і мають цілісне словотвірне значення, яке формують їх складові частини. Конфіксацію як словотвірне явище, а також окремі види формантів у слов'янському мовознавстві описали А. А. Амінова, Л. В. Владимірова, Е. В. Казанська, В. М. Марков, Г. О. Ніколаєв, М. К. Пишкало, В. П. Старинін, С. Х. Чекменьова, П. П. Шуба та інші. С. В. Воропай вивчила систему конфіксального словотворення іменників у сучасній українській мові (2001), І. О. Іншакова простежила історію формування та розвиток словотвірних значень іменникових конфіксів з другою частиною *-ник* (1996), Л. М. Стівбур описала еволюцію підсистеми українського іменникового конфіксального словотворення, яке здійснюється за допомогою афіксів з матеріально не вираженим другим компонентом, протягом писемної історії української мови (2004).

На окрему увагу заслуговують конфіксальні морфеми з другим компонентом *-ок*. Зокрема, запропонована стаття репрезентує історію формування афіксів *об-...-ок, над-...ок, від-...-ок, про-...-ок*, які продукують досить виразні в семантичному плані слова і мають давнє походження.

Конфікс об-...-ок. Формування конфіксальної мофеми *об-...-ок* в українській мові охоплює тривалий період часу. Сучасні дослідники стверджують, що цей афікс діяв у праслов'янській мові. За нашими матеріалами, один іменник фіксується у XVI столітті, наприклад: *Городен всихъ 18, вежицы две: у вышки ровны съ обланками, у бланокъ оконъ не дороблено (1552 АрхЮЗР I/7 587) «місце, територія біля лану»*). Інші деривати з елементами *об-* та *-ок* у структурі наявні в джерелах кінця XIX – першої половини XX століть.

На перший погляд може здатися, що це варіант форманта *о-...-ок*. Проте *об-...-ок* та *о-...-ок* – різні морфеми. Хоча описуваний дериваційний засіб творить невелику кількість похідних, ми не можемо залишити їх поза увагою. Іменники, у морфемній будові яких вичленовуються елементи *об-* та *-ок*, очевидно, первинно співвідносилися з префіксальними дієсловами. Наприклад: *обміжок* (Левч 29) «межа, що розділяє дві смуги поля» (пор. діал. «вузька смуга землі, яка відокремлює одну борозну від іншої» (СУСГ 146)) від *обмежити* (Гр II 18) «провести межу навколо, обмежувати»; *обкісок* (ДзПА 33) «пропуск при косінні» від *обкосити* (Гр III 13) «скосити навколо». Пізніше у свідомості мовців закріпився семантичний зв'язок між новотворами та іменниками в називному відмінку, наприклад: *межа* – *обміжок*, *коса* – *обкісок*. На такому ґрунті і сформувався конфікс *об-...-ок*. А описані структури стали співвідноситися і з дієсловами, і з іменниками, тобто вони полімотивовані.

Пізніше формант *об-...-ок* творить кілька дериватів безпосередньо від іменникових основ, наприклад: *обніжок* (ФП 160; СУСГ 146) «вузькі смуги землі, що поросли кормовими травами, які обмежують хлібні ниви», пор. «шерсть з ніг вівці» (Вас 62) або «стежка, доріжка, протоптана чи спеціально зроблена» (ДзПА 63) та «перекладина між ніжками (стола, стільця)» (УРС/1926 501); *облавок* (Гр III 13) «борт корабля» (*лава* «вузький місток, колода, перекинута через воду для переходу»); *обшарок* (СБГ 359) «спеціальний інструмент для округлення заліза»; *обполок* (СУСГ 146) «крайня дошка з розпиленої вздовж зовнішньої частини колоди».

Описана група конфіксальних похідних має загальне словотвірне значення «те, що прилягає до чогось, названого твірною основою», і побутує як у літературній мові, так і в діалектах.

Конфікс *над-...-ок*. Базою для творення конфіксальних структур із *над-...-ок* послужили прийменниково-відмінкові форми типу *над землею*, *над горбом* і подібні, у яких прийменник вказував місце знаходження певного предмета в просторі відносно іншого предмета.

Перший дериват із *над-...-ок*, за нашими матеріалами, фіксується в XVII столітті: *надгробокъ* отцу Афанасію Пилиповичу (1648 КартТимч) «пам'ятник над могилою або камінь». Саме в цей час починає формуватися й загальне словотвірне значення типу: «те, що по відношенню до предмета, названого твірною основою, займає у просторі положення зверху (над ним)». Пізніше виникло ще кілька похідних такого плану: *надчубокъ* (Павл 509) «капелюх або щось інше, що виконує функцію капелюха» (*чуб* «передня частина волосся або все волосся на голові в людини»); *надкрилок* (ВТ 51) «частина крила у вітряку», «елемент невода» (від *крило* «одна із сіток невода, бокове полотнище»); *надколінок* (СУМ V 71) «анатомічна назва – плоска округла кістка, розміщена спереду нижнього колінця стегна». Препозитивна частина конфікса в структурі *надвечірок* (СУМ V 3) «час перед вечором, початок вечора» походить від прийменника *над*, який ужи-

вався з іменниками на позначення часу (*над вечір*), а в новотворі *надсоток* (Ж 476) «частина козаків, які складають лишок у сотні, проте належать до полку» – від *над*, який вказував на кількість (*над сто*).

Описаний словотвірний тип є малопродуктивним. Налічується невелика кількість дериватів – це відіменникові утворення, крім *надсоток*, що походить від числівника *сто*. Побутують описані назви і в діалектах, і в літературній мові.

Конфікс *від-...-ок*. Іменники з конфіксом *від-(од-)...-ок* у структурі, за нашими даними, фіксуються вперше в ХІХ столітті: *відзарок* (Ж 97) «відблиск зорі, спалах» (*зоря* «заграва, сяйво»); *відземок* (97) «частина стовбура дерева від землі до гілок», пор. *удзамок* «те саме» та *відзамок* (СБГ 53) «нижня частина спиляного, зрубаного або викопаного з коренем дерева»; *віднорок* (Павл 667) «відгалуження від основної нори». Хоча у ХVІІІ ст. з конфіксом *от-...-окъ* віднаходимо іменник на позначення частини того, що назване мотивувальним словом: тотъ всякъ, не яко *отродокъ*, но яко зичливий и любезний с [и] нь отчизни своеей (1720 ЛВел 48) «виродок» (*родъ*, хоч не виключене виведення цього слова від *отродити*).

Походить перша частина конфікса із прийменника *від (од)*, який уживався на позначення початку (*від землі, від нори*), а також частини від цілого (*від зорі*). Одночасно з описуваною двоелементною морфемою формувалося загальне словотвірне значення типу. Деривати з цим формантом називають певну частину від того, що позначено твірною іменниковою основою. Усі похідні можна об'єднати в такі лексико-словотвірні групи.

I. Назви предметів, які містять у собі деякі ознаки того, що позначено твірною основою, або є частиною того, що називає мотивуюче слово, наприклад: *одлясок* (Дз 48) «частина ляси біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з кітця» (*ляса* «щит із міцних, очищених від листя очеретин», *кітець* «загорода із очеретяних ляс для вилову риби»); *відгілок* (Елек 76) «те, що відводиться від основної лінії, відгалуження» (від *гілка* із усіченням *-к-*); *відрідок* (Кр 51) «те, що відгалужується від роду, але не набуває статусу нового роду, виступаючи частиною того, від якого утворилося»; *відринвок* (ВТ 60) «відгалуження труби для стоку води» (*ринва* «труба для стоку води»); *віджилок* (И 89) «корисні копалини, які розташовані від основної лінії, або невелика жила, що відгалужується від основної»; *відкритолок* (УРС/1953 235) «частина будівлі, яка прилягає до якогось із крил основної споруди».

II. Найменування явищ, які становлять частину від тих, що названі твірною основою: *відлясок* (Гр I 218) «відголосок пострілу або щиголя; відзвук» (від *лясь* «звук від хляпання по чомусь або шльопання (ляскання)»); *відзимок* (Д 52) «холод наприкінці зими», також *одзимок* (Б-Н 258); *відлунок* (Із 114) «відбиття звуків, невелика луна».

III. Назви місцевості, як займає положення збоку від того, що позначено твірною іменниковою основою: *відмежок* (О I 122) «вузька земельна

зорана смуга, що розташована при межі»; *відплесок* (ДзПА 255) «мілкий, глухий (без витоку) рукав річки» (*плесо* «вільна від заростей, відносно глибока і спокійна ділянка якої-небудь водойми»).

Одиничним прикладом представлені назви істот: *відлюдок* (Гр I 218; Леснова 13) «той, що тримається осторонь від людей, уникає товариства». За допомогою конфікса *від-...-ок* з'явилося похідне від збірного іменника *рій* «бджолина сім'я» – *відрійок* (УРС/1953 251) та *відройок* (ДзПА 56) «молодий рій, новий рій» або «штучно створений рій» (СУСГ 42), пор. діал. *отройок* (СБГ 372) «новий рій», хоча, можливо, це утворення виникло на ґрунті суфіксації дієслова *відроїтися* або *відроїти*. Таким чином, цей іменник є полімотивованою структурою.

Поруч із відіменниковими новотворами з початку ХХ століття побутує відчислівниковий дериват *відсоток* (Дом 55) «процент, зиск із кожних ста карбованців або взагалі число, що показує, яку частину чого-небудь береться з кожної сотні». Отже, конфікс *від-...-ок* сформувався, очевидно, у ХІХ столітті й представляє собою складну морфему, яка починає активно діяти, увійшовши до складу дериваційних одиниць українського іменника.

Конфікс *про-...-ок*. Аналізований афікс починає функціонувати наприкінці ХV століття, наприклад: Остаф'їй даль тому *Проселку* (1498 АЛМ I 159) «населений пункт, розташований між селами» (*село*); Справа записана Степана Сосничченка о визнанню плахот, которие в *промурукъ* под манастиром з розним недомір перебирано (1667 АП I 86) «простір між мурами, простінок» (*мур*).

За нашими матеріалами, наступна фіксація похідних з конфіксом *про-...-ок* наявна в другій половині ХІХ століття. Наприклад: *променокъ* (Житецький 74) «назвисько, прізвисько», утворене від прийменника із займенником у формі знахідного відмінка *про мене*. Ця структура має словотвірне значення «те, що має безпосереднє відношення до того, що названо твірною основою». Таке значення розвинулося пізніше від значення «те, що у просторі знаходиться між тим, що називає твірна основа», яке простежується в іменниках ХV- ХVІІ ст. *проселок* та *промурук* і яке засвідчують деривати типу: *провулок* (СКвО ІІІ 36) або *проулок* (63) «обмежений двома рядами будинків простір для їзди й ходіння між двома вулицями»; *пролісок* (Ж 773) «місце в лісі або на узліссі, вільне від дерев, галявина», пор. «поляна на узліссі або серед лісу» (Матвіїв 73) або «прогалина в лісі, просіка» (ГТК 165), пор. *пролісок* (СКвО ІІІ 45) «різновид трав'янистої рослини родини лінійних з блакитними чи синіми квітками, які ростуть на лісових галявинах». Утворилися наведені іменники на ґрунті прийменниково-відмінкових форм, у яких *про* вказував на значення «між тим».

В українській мові сформувалися дві лексико-словотвірні групи похідних, утворених конфіксальним способом за допомогою форманта *про-...-ок*.

I. Найменування того, що знаходиться між чимось, що названо твірною основою: крім *проселок*, *промурук*, *провулок* та *пролісок*, *проміжок*

(Кр 158) «вільний простір між чимось, або час, який відмежовує одну подію від іншої»; *проверсток* (ПТ 223) «тонкий прошарок у верстві породи іншого складу» (*верства* «горизонтально розміщена маса чого-небудь, що стикається з поверхнею іншої маси; шар», з усіченням -в- в основі); *прошарок* (ТТ 140) «шар чого-небудь у чомусь іншому, між шарами чогось іншого»; *прожилок* (РУНГПС 113) «те ж, що й прошарок»; *пропласток* (РУНГПС 114) «те ж, що й прошарок» (*пласт* «шар»).

II. Назви того, що є частиною чогось, позначеного мотивуючим словом, і в просторі знаходиться між ним: *простінок* (Ж 778) «частина стіни між прорізами вікон, дверей»; *прочолок* (Д 253) «вершина гори або головна, передня сторона будинку»; *продолок* (ГорбачРоманів 75) «припіл сорочки чи спідниці», пор. *подолок* «нижня частина спідниці»; *просуренок* (ДзПА 266) «іній, ожеледь» (*серен, сирен, сурен* «наст, обледеніла кірка на поверхні снігу, що утворюється від посилення морозу після відлиги»), пор. *просуренок* (Мельник 89) «шафран строкатий, народна назва рослини» або «біла, з фіолетовими прожилками квітка, надзвичайно приємного запаху, яка розквітає раніше проліска» (СУСГ 178), а також *просурук* (178) «пролісок» (очевидно, теж від *сурен*, оскільки простежується зовнішня подібність квітки до природного явища).

Описуваний словотвірний тип, за нашими матеріалами, є малопродуктивним. Сфера вживання дериватів із цим конфіксом –переважно наукова література.

Таким чином, конфіксальні морфеми *об-...-ок, над-...-ок, від-...-ок* та *про-...-ок* займають чітко визначене місце в афіксальній словотвірній системі української мови. Виконуючи свої функції поряд із іншими двоелементними формантами, вони збагачують словниковий склад української мови похідними з унікальною словотвірною семантикою.

Список скорочень джерел

- АП Актове книги Полтавського городского уряда XVII века. Вып. 3: Справы вечистые 1672 – 1680 годов / Ред. и прим. В. Л. Модзалевского. – Чернигов, 1914. – 124 с.
- АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. – К., 1859 – 1914.- Ч. 1-8.
- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови. Підгот. до вид. В. В. Німчук. – К., 1966. – 421 с.
- Вас Василенко В. И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отделы I, II, III. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледевение, народныя поговорки и изречения. – Харьковъ, 1902. – 80 с.
- ВТ Шелудько І. М. Практичний словник виробничої термінології. – Харків, 1931. – 110 с.
- Горбач-Романів Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської обл. – Мюнхен, 1965. – 103 с.
- Гр Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Киевская ста-

- рина»/ Упорядкував з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. Т. 1–4. – К., 1907 – 1909.
- ГТК Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с.
- Д Дубровський В. Словник українсько-московський. 5 вид. – К., без року. – 361 с.
- Дз Дзензелівський Й. О. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністрров'я // Лексикографічний бюлетень. – Вип. VI, 1958. – С. 35–55.
- ДзПА Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К.: Наукова думка, 1984. – 308 с.
- Дом Доманицький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. – К., 1906. – 128 с.
- Ж Желеховский Е. Малорусско-німецкий словарь. – Т.1–2.– Львів, 1886. – 1117 с.
- Житецький Житецькій П. Словар книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII века. – К., 1888. – 104 с.
- И Украинско-русский словарь. Под. ред. Ильина. – К., 1971. – 1064 с.
- Із Ізюмов О. Українсько-російський словник. – Харків, 1930. – 980 с.
- Карт-Тимч Картотека до історичного словника українського язика/ Укл. Є. Тимченко. Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича АН України в м. Львові.
- Кр Російсько-український словник правничої мови / Гол. ред. А. Ю. Кримський. – К., 1926. – 228 с.
- ЛВел Величко Самійло. Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками. – К., 1926. – 269 с.
- Левч Опыт русско-украинского словаря. Сост. М. Левченко. – К., 1874. – 190 с.
- Леснова Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. – Луганськ: Шлях, 1999. – 76 с.
- Матвіїв Матіїв М. Д. Методичні поради і матеріали для діалектологічної практики студентів-філологів. – Сімферополь: Доля, 2004. – 79 с.
- Мельник Мельник М. Українська номенклатура вислих рослин. – Львів, 1992. – 356 с.
- О Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1–2.
- Павл Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. Краткій малоросійскій словарь. – СПб, 1818. – 114 с.
- ПТ Словник природничої термінології. – К., 1927. – 262 с.
- РУНГСП Російсько-український нафтогазопромисловий словник / Уклад. В. С. Бойко та ін. – К.: Наукова думка, 1992. – 176 с.
- СБГ Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- СУМ Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т.1–11.
- СУСГ Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
- ТТ Трихвилів Ю., Зубков І. Словник технічної термінології. Мірництво. (Проект). – Київ-Харків, 1930.

- УРС/1926 Українсько-російський словник. А. Ніковський. – К., 1926. – 864 с.
УРС/1953 Українсько-російський словник. Гол. ред. І. М. Кириченко. – Т. 1. – К., 1953. – 506 с.
ФП Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівщан Російської і Австро-Венгерської Цесарії. Сост. Фортунат Пискунов. Изд. 2-е испр. и знач. пополн. – К., 1882. – 309 с.

Summary

The article is dedicated to the ways of formation of structure and development of confixal derivatives with affixes об-...-ок, над-...-ок, від-...-ок and про-...-ок in the course of writing period of the Ukrainian language development.

І. М. Клименко
канд. філол. наук, доцент

МІЖМОВНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ)

У статті досліджено проблему визначення типів міжмовних відношень на лексико-семантичному рівні. Розглянуто випадки еквівалентності, включення, пересічення та безеквівалентності на прикладі англійської та української фразеологічних систем.

У сучасній лінгвістиці проблема визначення основних типів міжмовних відношень зостається поки що відкритою. Причини такої ситуації пояснюються великим різноманіттям семантичних кореляцій, що існують як між лексичними одиницями різного рівня, так і між різними мовами. Кожен приклад лексичних зіставлень має свої неповторні риси, які лише досить умовно можна об'єднати в деяку узагальнену модель [8, 122]. Головним при цьому є питання класифікації, тобто визначення тих вихідних ознак, за якими можна встановити типологію міжмовних лексичних відношень. Так, В. Г. Гак [6, 107] зазначав, що в мовах світу можливо вивести лише декілька десятків або сотень універсальних відповідностей на базі порівняльно-типологічного матеріалу. Він запропонував типологію лексико-семантичних відношень, в основі якої лежить структура словесного знака і його асиметрія на міжмовному рівні, що проявляється в семіотичному, парадигматичному та синтагматичному планах. Залежно від характеру асиметрії в кожному аспекті виділяється певна кількість типів відношень. Наприклад, у межах парадигматичної асиметрії спостерігається розходження за структурою номінації, коли одна внутрішня форма втілюється в кількох зовнішніх. Тому семантична близькість лексичних одиниць (як слів, так і фразеологізмів), що зіставляються, визначається ступенем їх еквівалентності, або ступенем збігу семантичних ознак у структурах лексичних значень.

Виходячи з цих теоретичних положень, В. Н. Манакін пропонує додати просту та певною мірою універсальну класифікацію можливих типів таких відношень [8, 128]. Цей підхід узгоджується із законами підпорядкування понять у формальній логіці. У результаті всю багатогранність відношень лексичних одиниць, що зіставляються в мовах, можна звести до трьох основних типів: повний збіг (еквівалентність), частковий збіг (з двома різновидами – включенням та пересіченням семантики), незбіг (виключення).

Розглянемо кожен з цих типів детальніше стосовно фразеологічних одиниць англійської та української мов.

Лексико-семантичні відношення збігу: еквівалентність. Лексичний рівень мови має своєю одиницею дослідження не тільки слово, але і стійке сполучення слів, або фразеологічну одиницю. Більшість теорій, що описували типи міжмовних лексико-семантичних відношень, торкалися лише слів [1; 2; 3; 7; 10]. Тому ми вважаємо доцільним прослідити, як спрацюють існуючі теорії на фразеологічному підрівні.

З поняттям еквівалентності зіштовхується кожен лінгвіст, що вивчає різні типи порівнянь – мовні та позамовні. Категорію еквівалентності в певному сенсі можна вважати центральною і універсальною при дослідженні різного роду взаємовідношень мовних одиниць у системі, оскільки основна мета аналізу мов – це встановлення складу і функцій за інтегральними (еквівалентними) і диференціальними ознаками [8, 124].

Еквівалентність розуміється як рівноцінність, рівнозначність. Виходячи з цього, еквівалентними необхідно вважати такі одиниці **A** і **B** що повністю співпадають за усіма ознаками в рамках однієї або різних систем, що зіставляються, тобто одиниці, між якими встановлюються відношення тотожності: **A** = **B**. Часто такий тип відношення лексичних одиниць визнається базовим, відправним, відносно якого розглядаються інші лексико-семантичні відношення. Так, вважається, наприклад, що еквівалентними є фразеологічні одиниці типу:

Achilles' heel «Ахіллесова п'ята»;
to wash one's hands «умити руки»;
in the twinkling of an eye «не встигнути кліпнути оком»;
a millstone about smb.'s neck «камінь на шії»;
not to let one's left hand know what one's right hand does «ліва рука не відає, що робить права»;
from the bottom of one's heart «від усього серця»;
to cherish a viper in one's bosom «пригріти змію на грудях»;
for smb's fair eyes «заради чийось прекрасних очей».

У вищенаведених одиниць еквівалентність проявляється в збігу як смислу, так і структури й образного ряду. На фразеологічному рівні при зіставленні англійської та української мов не доводиться говорити про значну кількість еквівалентних одиниць. Вони поширені серед фразеологічних

одиниць, що походять із давніх джерел – із біблійських текстів, із міфології тощо.

Якщо виходити з необхідності суміщення ономазіологічного та семазіологічного аспектів при аналізі лексико-семантичних відповідностей у зіставляваних мовах, то кількість взаємоеквівалентних одиниць-слів невелика навіть у споріднених мовах. Але таке суміщення є важливим переважно на загальнотеоретичному рівні для доведення різниці уявлень у конкретних національно-мовних культурах єдиного когнітивно-семантичного простору. Категорію еквівалентності в порівняльній лексикології слід застосовувати тільки до таких лексико-семантичних відповідностей, які мають максимальний збіг у складі і змісті семантичних ознак, що входять у структуру їх лексичних значень. Про встановлення еквівалентності на рівні змістової структури говорити складно, оскільки, по-перше, словникові дефініції структурують найбільш імовірні моделі лексичних значень, а не змістів лексичних одиниць, по-друге, лексичне значення є найбільш стійкою сутністю, що найбільш наближене до концептів мислення та реальності [5, 115]. Змістова структура лексичної одиниці, зокрема її імплікаційна частина, для кожного, хто займається контрастивним аналізом лексики різних мов, служить визначником реальної семантичної близькості або віддаленості тієї чи іншої зіставляваної пари. Необхідність безпосереднього використання змістової структури лексичної одиниці при зіставленні лексико-семантичних відповідностей виникає лише тоді, коли словниковий варіант структури значення викликає сумніви, потребує уточнення.

Відношення часткового збігу: включення. Відношення включення означає, що в значенні лексичної одиниці має більше сем, ніж у значенні відповідної одиниці іншої мови, тобто в семний склад значення лексичної одиниці мови **A** входить усе значення одиниці мови **B** плюс ще якісь семи чи навпаки. Стосовно фразеології відношення включення можна сформулювати як наявність у лексико-семантичній структурі фразеологічної одиниці більшої (меншої) кількості варіантів значень, ніж у структурі фразеологізму іншої мови [7, 339-340].

На рівні слова міжмовні лексико-семантичні відношення проявляються ширше, ніж у фразеології. Вони, наприклад, відбиваються у гіпо- та гіперонімічних відмінностях. Гіперонімія – це недиференційованість значень одної мови у відношенні до іншої, де ці значення диференціюються (гіпонімія). Такі відношення зустрічаються в різних мовах і торкаються широких тематичних пластів лексики. Так, англійському слову *coat* в українській мові відповідають різні види верхнього одягу: *пальто, плащ, мундир, китель*. Гіпо-гіперонімічні зв'язки на фразеологічному підрівні не спостерігаються, але представлені інші аспекти відношення включення, що охоплюють семантичну структуру фразеологізму. В англійській та українській мовах є одиниці з різною кількістю лексико-семантичних варіантів значення. Наприклад, порівняйте:

to be born with a silver spoon in one's mouth – 1. «to be born under a lucky star, to be lucky»; 2. «to be born into a wealthy family» – та *народитися у сорочці* – «бути щасливим, таланитим»;

on smb's hands – «resting on one as a responsibility» – та *на руках* – 1. «під опікою»; 2. «у розпорядженні, у володінні»;

behind smb's back – «without his knowledge (always in connection with smth unpleasant, such as slender)» – та *поза очі* – 1. «у відсутність, щоб ніхто не чув і не бачив»; 2. «не бачачи особисто».

Відношення включення, на думку семасіологів, є важливим показником у зіставній семасіології. Вони є показником того, що в одній мові той чи інший предмет не має спеціального найменування, тобто певне поняття, що існує в мисленні носіїв мови у вигляді комплексу семантичних ознак, не закріплене окремим словесним знаком, для висловлення цього поняття використовується найменування більшого класу предметів, у той час як в іншій мові відповідне явище виділяється окремою семою. Ця ознака більшою мірою характерна для неспоріднених мов.

Відношення включення дозволяють виявити особливості порівнюваних лексичних одиниць, в семантико-стилістичному та конотативно-прагматичному аспектах. Тут можна спостерігати значні для національних культур особливості диференціації концептів. Слід відзначити, що урахування відношень включення між значеннями зіставляваних одиниць є суттєвим у художньому перекладі.

Відношення часткового збігу: пересічення. Відношення пересічення ($A \cap B$) спостерігаються у тих випадках, коли значення начебто накладаються одне на інше, але в кожного з них зостається і не накладена, окрема, частина. Для відношення пересічення застосовується також термін гетеронімія. Цей тип відношень об'єднує такі пари лексико-семантичних відповідностей зіставляваних мов, які означають дещо різні, але дуже схожі за своєю природою і функціям денотати і уявлення про них. Наприклад:

to be on one's feet – 1. «be standing»; 2. «rise (to speak)»; 3. «be in good health after an illness» – та *бути на ногах* – 1. «не спати»; 2. «клопотати, перебувати у турботах»; 3. «бути здоровим після хвороби»; 4. «стояти».

У наведених прикладах значення, що не пересікаються, – це «*rise (to speak)*» in «*to be on one's feet*» та «*не спати*» в «*бути на ногах*». Крім того, значення «стояти» має різну частотність в англійській та українській мовах. В українській воно вживається рідко. Останні лексико-семантичні варіанти утворюють компонент пересічення.

Наведемо інші приклади фразеологізмів із відношеннями пересічення в англійській та українській мовах:

to throw dust in one's eyes – «to mislead someone, to prevent from seeing the truth» – та *замилувати очі* – «за допомогою ефектних вчинків представляти свій стан кращим, ніж він є»;

Jack of all trades – «person who can turn his hand to anything, workman knowing something of many trades (a master of none)» – та *майстер на всі руки* – «людина, здатна до будь-якої справи, що вміє все робити майстерно».

В останньому прикладі компонент, що не співпадає, – це конотація. В англійській мові вона негативна, в українській – позитивна.

Лексико-семантичні відношення пересічення спостерігаються також у фразеологічних одиницях з однаковим значенням та з різним образним компонентом, з різною метафоричною базою, що визначається особливостями національного сприйняття дійсності. До таких фразеологізмів належать:

a bird in hand is worth two in the bush – *краще синиця в руці, ніж журавель у небі*;

to sleep with one eye open – *одним вухом спить, іншим чує*;

to smite smb under the fifth rib – *уразити в саме серце*.

Окрему групу становлять фразеологізми, у яких в англійській та українській мовах збігаються змістові компоненти, але в одній з мов відсутній образний метафоричний компонент. Наприклад:

lily liver – *боягузство*;

of the right kidney – *відповідний, цілком порядний*;

to stick to smb's rib – *бути ситним, поживним*;

to get one's brains fried – *отримати сонячний удар*;

to pass one's lips – *проковтнути, з'їсти, випити*;

to put a bold face on smth – *діяти сміло, не розгубитися*;

dry behind the ears – *дорослий, зрілий*.

Лексико-семантичними відношеннями часткового збігу в англійській та українській мовах пов'язані фразеологізми з різним значенням, але спільною структурою та її компонентами. Такі одиниці часто називають хибними друзями перекладача. До них відносяться:

англ. *to lead by the nose* – «мати за попихача»;

укр. *водити за носа* – «дурити»;

англ. *to stretch one's legs* – «розім'яти ноги, прогулятися»;

укр. *протягнути ноги* – «вмерти»;

англ. *to twist smb round one's finger* – «заставити діяти за чиймось бажанням, позбавивши власної волі»;

укр. *обвести навколо пальця* – «обдурити».

Слід відзначити, що пересічення фразеологічних значень є досить поширеним явищем при міжмовних порівняннях, і з точки зору контрастивного аналізу становить цікавий матеріал. Відношення часткового збігу спостерігаються на конотативно-прагматичного рівні, причому не завжди зіставляється семантичний компонент. Відмінності можуть стосуватися стилістичних особливостей, сфери мовних концептуальних понять, так званої етнічної ментальності взагалі.

Окремі лексико-семантичні відповідності еквівалентними є тільки умовно і в якомусь одному лінгвістичному вимірі [8, 138]. Ступінь еквіва-

лентності двох зіставляваних лексичних одиниць, що в принципі співпадають у значеннях, визначається ступенем їх змістових відмінностей: найбільш еквівалентними є такі значення порівнюваних одиниць, які мають мінімальні відмінності в своїх змістових структурах. Крайніми межами, що визначають семантичну відстань між лексичними одиницями, є відношення повного збігу (еквівалентності) і повного незбігу (безеквівалентності). Останній тип відношень стане об'єктом розгляду нижче.

Відношення незбігу: безеквівалентність. До цього типу належать фразеологізми, семантика яких співвідноситься з позначенням специфічних для певної культури реалій. Реалії є унікальними, єдиними у своєму роді одиницями, які певною мірою нема з чим порівнювати. Про безеквівалентну лексику немало написано дослідниками в царині лінгвокраїнознавства та перекладу [4; 9]. Для них також використовують терміни «етнографізми», «фонові слова», «одиниці з культурним компонентом» тощо. Ці поняття можна вважати співвідносними, оскільки одиниці, що ними називаються, ріднить національний, історичний колорит і відсутність еквівалентів в іншій мові, тобто без еквівалентність. у Безеквівалентними є одиниці, змістовний план яких неможливо зіставити з якимось іншомовним лексичним поняттям. Дослідження подібних одиниць може відкрити багаті аспекти національних культур, виявити невивчені етнічні факти.

Можна виділити різні рубрики найменувань (тематичні групи), що позначають предмети матеріальної і духовної культури національних соціумів. Наведемо приклади деяких з них, у яких представлені фразеологізми з соматичним компонентом:

blue nose – «синій ніс», прізвисько жителів Канади та північно-східних штатів США, особливо штату Мен;

rabbit's foot – кроляча лапка, що має магічну силу;

buck eye – кінський каштан, що використовується як талісман.

Два останні приклади фразеологічних одиниць пов'язані з марновірством, забобонами, що є частиною культури англomовних країн.

Безеквівалентні сталі сполучення також представлені прізвиськами підлітків, які останні беруть із коміксів, мультфільмів; добір прізвиськ умотивований [4, 68]. Наприклад:

Jug head («голова глечиком»);

Big mouth («великий рот», «базіка»);

Bird brain («курячий мозок»);

Numb skull («пустий череп»);

Horse face («коняча пика»);

Skin head («лисий череп»).

В українській мові явище надання прозвисьок із використанням соматичних компонентів серед підлітків теж досить поширене.

Постає питання про способи передачі безеквівалентних в іншій мові. Найбільш поширені з них – це калькування (*blue nose* – «синій ніс») та

описовий переклад (ту ж саму фразеологічну одиницю можна передати як «прізвисько жителів Канади та північно-східних штатів США»). Іноді для більш повного тлумачення ці обидва способи комбінуються.

Список використаної літератури

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
2. Арсеньева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц. – Казань: Изд-во Каз. ГУ, 1989. – 123 с.
3. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 160 с.
4. Влахов С. И., Флорин С. П. Непереваемое в переводе. – М.: Р. Валент, 2006. – 448 с.
5. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. – М.: Международные отношения, 1977. – 246 с.
6. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М.: Наука, 1998. – 312 с.
7. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. – К.: Академія, 2006. – 424 с.
8. Манакин В. Н. Сравнительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
9. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. – М.: Наука, 1973. – 325 с.
10. Korunets I. V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages. – К.: Lybid, 1995. – 239 p.

Summary

The paper examines the problem of interlingual relations at the lexical level. It studies the cases of equivalence, inclusion, overlapping and non-equivalence in the systems of English and Ukrainian phraseology.

Ж. В. Колоїз

докт. філол. наук, доцент

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО СТАТУСУ НЕОЛОГІЗМУ

У статті розглянуто основні підходи до визначення лінгвістичного статусу неологізму та його співвідношення з поняттям «оказіоналізм»; критерій новизни визначено як неадаптований, унікальний, винятковий якісний стан, який характеризується неповторністю та неподібністю до вже адаптованих.

У багатьох лінгвістичних дослідженнях, де порушують питання мовного розвитку, як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві відзначено, що лексика піддається змінам більшою мірою, ніж інші структурні мовні рівні, і ці зміни залежать насамперед від позамовного навколишнього світу. Внутрішні й зовнішні стимули лексичних змін сприяють появі таких мовних явищ, які отримали кваліфікацію неологізмів, що є основними показниками темпів розвитку лексики. Подібний підхід, цілком закономірно, визначає лексичну природу неологізму і його статус периферійної оди-

ниці лексичної системи. З позицій сучасних лінгвістичних досягнень витлумачення неологізму лише як одиниці лексичної системи ускладнює проблему диференціації та систематизації неологічного матеріалу.

Традиційне ототожнення неологізму з новим словом явно свідчить про звуження визначення цього терміна і спонукає до слушного запитання: Що все ж таки слід вкладати в поняття «неологізм» і на основі чого здійснювати систематизацію неологічного матеріалу?

У перекладі з грецької *неологізм* у буквальному витлумаченні означає «нове слово» і саме через слово (лише через слово) пояснюється в багатьох теоретичних розвідках. До розряду неологізмів зараховують лексеми, що, репрезентуючи нову, нетрадиційну форму вираження, набувають, відповідно, й нового, нетрадиційного змісту. Подібні визначення з'ясовують сутність, так би мовити, лексичних неологізмів, «у яких на тому чи іншому етапі розвитку мови новими є і зміст, і звукова оболонка слова» [16, 243]. Термінологічне сполучення «лексичний неологізм» логічно передбачає, що, крім названого типу, мали б мати місце й інші, бо використання для означення одного і того ж мовного явища подвійної термінології позбавлене будь-якого смислу. А тому згодом лексичним неологізмам починають протиставляти семантичні, «у яких стара звукова оболонка слова наповнюється новим змістом» [16, 243].

Починаючи з другої половини XIX століття, визначення неологізму розширюється, його структурна характеристика передбачає не тільки слово, але й одиниці-конструкції. Так, у «Словнику лінгвістичних термінів» Є. Кротевича, Н. Родзевич неологізм витлумачено як «слово, словосполучення або вираз, що з'являється у мові в зв'язку з виникненням нових понять, у зв'язку з ростом культури, техніки, з розвитком або зміною суспільних відносин» [10, 102]; однойменний словник Д. Ганича, І. Олійника кваліфікує його як «слово або мовний зворот, створені для позначення нового предмета чи вираження нового поняття» [5, 151]. Аналогічна структурна характеристика неологізму представлена в енциклопедії «Українська мова» («слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальнономовні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми)» [17, 377]).

Подібні тлумачення не викликають принципового заперечення. Однак незрозуміло, чому словосполучення, вирази, мовні звороти, які в наведених визначеннях підведено під поняття «неологізм», насправді ж обділені увагою дослідників. Ілюстративний матеріал, поданий для підтвердження теорії, за межі лексеми, нового слова (рідше нового значення), як правило, не виходить. Без відповіді залишається й запитання: Чому і які нові словосполучення, вирази, мовні звороти зараховують до одиниць лексичного рівня, тобто до лексичних неологізмів? Водночас не можна не констатувати

невизначеності, розпливчастості ознак, на яких ґрунтується диференціація неологізмів, на чому неодноразово наголошували дослідники. Критерій «новизни», що виокремлюють як основну ознаку неологізму, доволі нечіткий, позбавлений конкретики, всеосяжний. А отже, нібито цілком зрозумілими теоретичними положеннями на кшталт «нове слово є неологізмом тільки до того часу, доки воно має на собі відбиток свіжості, доки мовець усвідомлює його предметно-логічну новизну або стилістичну своєрідність <...>, доки його повністю не засвоїть мова й воно не увійде до активного запасу лексики, доки його сприймають як слово, яке має відтінок свіжості та незвичності» [19, 156-157] досить важко скористатися на практиці і передусім тому, що «відчуття новизни – це суто індивідуальна властивість кожної людини», воно визначається ступенем освіченості адресата, його смаками, мовним чуттям тощо [12, 245]. Проблему ускладнює також і те, що мовознавці не одностайні у своїх поглядах не тільки щодо неологізму, але й щодо нового слова зокрема. «Виникає запитання про те, що ж таке «нові» слова в мові: ті, що ще не з'явилися? – тоді чи «слова» це; ті, що вже «з'явилися», але не увійшли до активного вжитку? – тоді це ще не слова мови; ті, що вже увійшли в мову? – тоді чим ці «нові» слова в словотвірному плані відрізняються від «старих?» [15, 17], адже «у самому неологізмі неначебто є і нове, і старе. Новими є і поняття, і слово, старими – усі наявні ресурси мови, на основі яких утворено це нове слово» [3, 88].

Спроба дати відповідь на ці та ряд інших запитань сприяла появі низки термінів, що мали на меті диференціювати нові явища. Поряд із традиційними термінами «нове слово», «неологізм» починають функціонувати – «потенційне слово», «оказіональне слово», «оказіоналізм», «індивідуально-авторський неологізм», «авторський неологізм», «стилістичний неологізм», «індивідуально-стилістичний неологізм», «одноразовий неологізм», «літературний неологізм», «неологізм поета», «поетичний неологізм», «слово-метеор» тощо. Деякі з цих термінів, як і самі слова-«метеори», не витримали випробування часом і залишилися тільки в працях, де обґрунтовувалася саме їх доцільність.

Найбільша продуктивність щодо вживання характерна для терміна «неологізм», мабуть, тому, що дефініція «неологізмами є нові слова» передбачає всі типи нових слів, зокрема й ті, які не стали загальномовним надбанням. Атрибути на кшталт «індивідуально-авторський», «авторський», «поетичний», «стилістичний», «художній» і т. ін., що супроводжували неологізм, виокремлювали конкретний різновид з-поміж сукупності неологічного матеріалу. З усієї розмаїтості неологічних термінів на означення «мовленнєвих неологізмів» найприйнятнішим виявилось утворення з компонентом «індивідуально-авторський», паралельно з яким у науковий обіг вводять й «оказіоналізм», або «оказіональне слово». Поняття «індивідуально-авторські неологізми», «оказіоналізми», «оказіональні слова», як правило, використовують для означення тотожних мовленнєвих фактів,

подекуди аналізують у дихотомії «оказіональне-потенційне». Однак щодо їх співвідношення, то зауважимо, що мовознавці висловлюють різні, часто суперечливі погляди.

Диференціація потенційних та оказіональних різновидів індивідуально-авторських утворень не позбавлена штучності, а деінде й алогічності. Так, в одному з посібників з російського словотвору конкретне слово *утреть* зараховують до розряду потенційних, бо, як стверджують автори, воно утворене за аналогією до *вечереть* [2, 13], натомість лексеми *привенериться*, *примарситься*, *приюпитериться* необґрунтовано (аналогія з узуальним *приземлиться* цілком очевидна) означають як оказіональні [2, 28]. Більше того, аналогічно утворене слово *прилуниться* виходить за межі представленого ряду, йому надано статус потенційного. Аналізуючи українську лексику, структурним компонентом якої виступає компонент *-ман*, О. Муромцева серед аналогічно утворених слів *хлопоман*, *україноман*, *ляхоман*, *козакоман* виокремлює як оказіоналізм тільки *галіціоман* [13, 58].

Беручи до уваги твердження на кшталт «оказіональні слова – антиподи слів потенційних, оскільки останні спродуковані за законами словотворення» [7, 353], серед наведених прикладів узагалі не повинно би бути оказіоналізмів: і *привенериться*, і *примарситься*, і *приюпитериться* відповідають законам та правилам дієслівного словотворення. А тому висловлена думка спонукає до дискусії, адже будь-який неологізм, що з'являється в лексиці, не може бути новотвором, сконструйованим поза правилами та законами словотворення, семантичної системи і граматичної будови. «Слово, створене без дотримання названих вище особливостей, буде мертвонародженим, непотрібним і безглуздим набором звуків» [19, 161]. Розглядаючи потенційні та оказіональні слова як антиподи, О. Земська свідомо того, що «нерідко буває важко встановити, являє собою це чи те новоутворення слово потенційне, яке реалізує словотвірні можливості типу, чи слово оказіональне», наприклад, *вьетнамизация*, *фельдшеризация*, *космизация*, *роботизация* [6, 27]. І такі випадки, на жаль, не є поодинокими. Попри сказане, дослідниця наполегливо відшукує ту точку, де «антиподи (слова потенційні і слова оказіональні) сходяться», ту пограничну межу, де оказіональне переходить у потенційне. «Потенційні й оказіональні слова репрезентують два полюси словотворення <...>. Однак і ті, й інші демонструють можливості, закладені в системі мови, тільки в першому випадку – це можливості, які вже проторували собі шлях, а в другому – це можливості глибинні, що зрідка, дуже важко прокладають собі шлях на поверхню. Цілком імовірно, що якась частина останніх за їх особливої активності, сприятливих внутрішньомовних умов і допомоги суспільних факторів отримає путівку в буття» [6, 27]. Якщо можливість уже «проторувала собі шлях», вона відбулася, а тому не може бути «потенційним словом» у прямому його витлумаченні: потенційне слово – це лише місце в системі мови. Матеріально

оформлене, реально представлене в мовленні слово не є потенційним, бо очевидно, що реалізоване водночас не може бути потенційним.

У сучасній неології спостерігаємо також намагання протиставити оказіоналізм індивідуально-авторському неологізму (попри те, що і перші, і другі розглядають як одиниці мовлення) на тій підставі, що оказіональні, так би мовити, не-авторські «новоутворення продукуються в розмовному мовленні і їх творцем є народ», а індивідуально-авторські, або авторські, – створюються з певною стилістичною метою [14, 12]. Наполягаючи на розрізненні оказіоналізмів і поетичних неологізмів, О. Александрова вмотивовує його необхідність таким чином: «Оказіоналізми в мовленнєвому акті є засобом виконання металінгвістичної функції, засобом переведення смислу, інформації з однієї функціональної підсистеми мови в іншу. Новоутворення в цьому випадку не містить інформації про щось нове, виокремлене внаслідок об'єктивного (тобто колективного) пізнання навколишнього світу, воно передає інформацію про відоме, але іншим способом. У результаті такого перейменування відбувається прирощення інформації, адже «переведення однієї групи знаків в іншу неминує супроводжується зміною інтерпретації <...>. Поетичний неологізм є засобом реалізації поетичної функції. Новоутворення в цьому випадку містить інформацію про нове, виокремлене внаслідок суб'єктивного (індивідуального) пізнання навколишнього світу» [1, 16].

Щодо першого обґрунтування, то ми не бачимо принципової різниці між оказіоналізмами авторськими (письменницькими) й оказіоналізмами, які не претендують на авторство (установити його неможливо) – дитячими та розмовними, оскільки, по-перше, саме в цих трьох сферах і створюються оказіоналізми; по-друге, кожен витвір має свого творця, а тому кожне новоутворення належить окремому індивідууму. Навіть ті мовознавці, які у своїй теорії інноваційних процесів зіставляють узуальні, потенційні й оказіональні явища, свідомі того, що «стадію оказіональності проходять усі новоутворення, незалежно від того, яким шляхом вони були спродуковані» [2, 13].

Наскрізь суперечливим є намагання диференціювати поетичні неологізми/оказіоналізми за параметрами поетична/металінгвістична функції, нова/ненова інформація як результат суб'єктивного/об'єктивного пізнання навколишнього світу. Безумовно, індивідуально-авторські новотвори різняться щодо причин, які сприяли їх появі, однак останні завжди відображають і суб'єктивний фактор: і *грифенята*, і *вербенята*, які дослідниця кваліфікує, відповідно, як оказіоналізм та поетичний неологізм, є результатами суб'єктивного пізнання навколишнього світу; і в першому, і в другому випадку має місце творче перетворення дійсності, образність і метафоричність. Їх диференціація відбувається з тієї простої причини, що оказіоналізм *грифенята* можна «роздягнути», «звільнити від метафори», замінити необразним описовим зворотом (*вихованці «Грифа»*) без будь-якої шко-

ди для змісту, а поетичний неологізм *вербенята* піддати такій операції неможливо [1, 17-20].

Подібні наукові пошуки внесли новий поворот і в співвідношення понять «оказіоналізм» та «неологізм». Як відомо, «оказіоналізм» з'являється в науковому обігу тоді, коли стає зрозуміло, що одного терміна «неологізм» недостатньо для опису розмаїття фактів, пов'язаних із появою нових слів. Однак згодом індивідуально-авторські утворення зі статусом оказіоналізмів деякі науковці намагаються вивести за межі нових слів, позбавити їх кваліфікації «неологізм», вважаючи, що «новим може бути лише те, що з плином часу здатне «старіти» – втрачати новизну» [11, 41].

Даючи негативну відповідь на запитання «Чи можна оказіональне слово назвати неологізмом?», О. Ликов керувався тим, що нові слова мають лінійний характер на часовій осі, вони з'являються в певний період і згодом перестають бути новими, потрапивши до активної або застарілої лексики; оказіональні слова не мають здатності «старіти» (у зв'язку з синхронно-діахронною дифузністю), а тому позбавлені можливості бути «новими», тим самим не можуть називатися неологізмами [11, 41-43]. Така позиція отримала чимало як прихильників, так і опонентів: перші виступали проти зарахування різних зразків оказіональних утворень до неологізмів, другі – з цим категорично не погоджуються. Так, О. Габінська висловлює цілком протилежну думку, зауважуючи, що оказіоналізм можна назвати неологізмом, бо новий – не тільки «уперше створений або зроблений, той, що недавно виник, з'явився» (антонім – старий), але й «незнайомий, мало-відомий» (антонім – відомий, знайомий). «Оказіоналізми – це нові слова (неологізми), тобто слова, невідомі загальнолітературній мові, точніше – більшості її носіїв, кожне таке слово сприймають як нове, незнайоме, незвичне, незалежно від того, з якою метою воно створене: власне номінативною або експресивно-стилістичною, за якою моделлю: високо- чи малопродуктивною, непродуктивною чи один раз утіленою в слові» [4, 29]. Логічно, зважаючи на те, що полісемічне слово «новий» має ще й семантику «який не був у вжитку», що досить яскраво підтверджує природу оказіоналізму. Оцінка того чи того факту як нового зумовлюється не тільки певною часовою протяжністю: нове – це те, що наступає за чимось іншим щодо нього в часі. Новизна в подібних випадках є не абсолютною, а відносною. Відносна ж новизна індиферентна до часу. Крім того, теорія абсолютної новизни, з позицій якої дехто намагається розглядати лексичні неологізми, досить уразлива, оскільки, по суті, «безвідносної, безумовної, не порівнюваної ні з чим» новизни немає.

Фактор часу, проте, визначали і визначають як одну з релевантних характеристик неологізму. І в зарубіжному, і у вітчизняному мовознавстві наявні спроби зняття часової відносності, натомість має місце вказівка на період виникнення: неологізми кваліфікують як «нові слова, що виникли за пам'яті людей, які їх використовують» [9, 227]. Проте й таке витлумачення

зумовлює значну частку суб'єктивізму в процесі зарахування цього чи того слова до розряду неологізмів певного періоду, адже об'єктивувати, датувати виникнення кожного нововведення практично неможливо. Нове явище постає як миттєвий ефект, що звичайно залишається непомітним для більшості носіїв мови і так само непомітно входить (якщо входить!) у «пам'ять людей», які починають ним послуговуватися. Через різну «лексичну компетенцію» людей одного покоління кваліфікувати ту чи іншу одиницю як неологізм виявляється так само важко.

Незважаючи на всі суперечки, які виникають у зв'язку з визначенням сутності неологізму та встановленням «набору» його диференційних ознак, більшість мовознавців переконливо доводить, що «неологізм – це, уважай, одна з небагатьох категорій, для яких фактор часу є надзвичайно релевантним» [8, 87], його новизна об'єктивна, встановлюється щодо будь-якого часу, вибраного довільно [18, 92], керуючись зокрема й тим, що «коли слово побутує вже більше двадцяти років, то навряд чи його варто вважати неологізмом» [8, 87], бо воно вже не «дуже нове», «новісіньке», його «новизна і свіжість» з плином часу не відчуваються. Виникає слушне запитання: Де та часова межа, за якою відчуття новизни втрачається та скільки потрібно часу, щоб те, що кваліфікувалося як неологізм, перестало ним бути? На жаль, відповіді на нього ніхто не дає і, очевидно, ніколи дати не зможе.

Кожен матеріальний репрезентант, закріплений у «мовному просторі», усталений у ньому, має свій початок, свою точку відліку, свій «день народження», тобто з'являється «у певний час і в певному місці», незважаючи на те, що встановити їх майже нереально. Це і є поява нового в буквальному витлумаченні цього слова. Унаслідок свідомої людської діяльності апробований мовний матеріал поєднується в нові структури, утворюючи при цьому нову якість. Те, чого раніше не було, отримує право на буття. Виникнення нового – це поява того, що ще не «відклалося», не усталилося в «мовному просторі». За такого витлумачення новими є вербальні факти, які постали в даний момент, «нині», «зараз», тобто нове зумовлюється теперішнім часом. Такий процес виникнення нового споглядати досить важко, він відбувається, так би мовити, приховано від людського ока, оскільки його результат не відразу закріплюється в «мовному просторі». Реальні свідки появи нововведення у власне комунікативному просторі відсутні, дослідження подібних явищ відбувається на основі остаточних результатів, здебільшого влаштованих у «мовному просторі».

Зважаючи на те, що новий матеріальний репрезентант – це якісний стан, а якісний стан має певну часову протяжність, можна говорити й про протяжність нового, тривалість новизни, наявність її і в минулому («вже не тепер»), і в майбутньому («ще не тепер»). Наприклад, появу нового «ще не тепер» ілюструють деякі матеріали російськомовного словника В. Даля, що не обмежувався «інвентаризацією скарбів рідного слова», а прагнув спрогнозувати закони деривації, створити кодекс законів націо-

нального словотворення, тобто передбачити те нове, що в майбутньому могло б з'явитися спочатку у власне комунікативному просторі, а згодом і в мовному.

Зміна якісних станів спричиняється і зміною можливостей: органічні взаємозв'язки елементів «мовного простору», модифікуючись, водночас забезпечують його протяжність і врешті-решт уможливають його існування як матеріальної системи.

Новизну як якісний стан не можна визначити безвідносно до чогось іншого, її встановлюють у порівнянні, у зіставленні навіть за традиційного витлумачення поняття «неологізм». Незаперечним залишається те, що новизну варто розуміти як неадаптований, унікальний, винятковий якісний стан, який характеризується неповторністю та неподібністю до вже адаптованих і для з'ясування сутності якого повинен простежуватися відповідний каузальний зв'язок із вихідними адаптованими станами.

Цей зв'язок простежується досить чітко з огляду на те, що неадаптований якісний стан співвідноситься з поняттям «нового», а адаптований – з поняттям «старого». У процесі розвитку, мовного зокрема, «нове» вступає в суперечність зі «старим», про що яскраво свідчить комбінування якісних кваліфікаторів матеріальної форми вираження та змісту матеріальних репрезентантів, наприклад: а) *нова* форма вираження + *старий* зміст; б) *стара* форма вираження + *новий* зміст; в) *нова* форма вираження + *новий* зміст; г) *стара* форма вираження + *старий* зміст. У перших двох випадках боротьба «нового» зі «старим» розв'язується на користь «нового» та сприяє появі нових матеріальних репрезентантів, що уможливує мовну еволюцію, на відміну від суперечності між старою формою вираження і старим змістом, яка стримує мовний розвиток.

Незаперечним є те, що адаптуватися в «мовному просторі» й отримати певний ступінь відтворюваності в просторі власне комунікативному прагнуть не тільки новопредставлені матеріальні репрезентанти зі статусом слова, але й ті, які мають статус інших значущих мовних одиниць, зокрема номінативного характеру. Адже, як відомо, виникнення нового зумовлюється, по-перше, потребою назвати нове поняття, по-друге, бажанням замінити найменування (номінацію) цієї чи тієї реалії/ірреалії навколишнього світу новим, більш доречним для конкретної ситуації спілкування. А тому неологізм не варто ототожнювати лише з новим словом і розглядати його як один із різновидів пасивної лексики в розділі «Лексикологія»; ним можна назвати будь-яку нову номінативну одиницю, що позначає єдине поняття. Неологізми є тими новими матеріальними репрезентантами, які демонструють зміни та розвиток мови і повинні стати об'єктом вивчення неології.

Стан оказіональності для останніх – явище тимчасове, перехідне: її можна розглядати як один з історичних етапів існування будь-якого неологізму, як початковий етап його буття, адже все нове при своєму «наро-

дженні» є випадковим, незареєстрованим у «мовному просторі». Воно створюється не всіма носіями мови одночасно (очевидно, важко собі уявити, що будь-яке нове явище, нову номінацію продукують усім колективом в один і той же момент), а окремим індивідумом. Доля випадкового (оказіонального) матеріального репрезентанта залежить від суспільства, узусу, що приймає/не приймає новопредставлену номему, уводить/не вводить її до «мовного простору» і надає/не надає можливість відтворюватися у власне комунікативних актах у типових ситуаціях.

Отже, визначення лінгвістичного статусу неологізму як одиниці лексико-семантичного рівня, яку ототожнюють переважно з новим словом, з позицій наукових здобутків сучасної неології є занадто вузьким, подекуди суперечливим і вимагає перегляду. Розв'язання потребують і дискусійні питання щодо співвідношення між окремими різновидами неологічного матеріалу. Конкретизація та уточнення необхідні й самому поняттю «неологізм». Ним можна означити кожен новопредставлену одиницю номінативного характеру, номему, поява якої зумовлюється потребами номінації або переномінації.

Основною диференційною ознакою неологізму є відносна новизна: нове настає за чимось іншим щодо нього в часі, відображає не раптовий, короткочасний зріз об'єктивної вербальної дійсності, а протяжність у «мовному просторі», що є різною для різних матеріальних репрезентантів.

Список використаної літератури

1. Александрова О. И. О формировании моделей поэтического словотворчества // Актуальные вопросы лексики, словообразования, синтаксиса и стилистики современного русского языка. – Куйбышев, 1973. – С.16-32.
2. Балалыкина Э. А., Николаев Г. А. Русское словообразование: Учебное пособие. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1985. – 184с.
3. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. – М.: Просвещение, 1965. – С.88-104.
4. Габинская О. А. Типология причин словотворчества. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1981. – 153с.
5. Ганич Д.І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360с.
6. Земская Е. А. Оказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования: Материалы республиканского науч. конф. – Самарканд, 1972. – С.19-29.
7. Земская Е. А. Словообразование // Современный русский язык / Под ред. В. А. Белошапковой. – М.: Высшая школа, 1989. – С.237-380.
8. Карпенко А. П. О неологических процессах в языке в свете дихотомии парадигматика/синтагматика // Языковые единицы в парадигматике и синтагматике: Сб. научн. тр. – Днепропетровск: Изд-во Днепропетровского ун-та, 1990. – С.86-91.
9. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Академія, 2000. – 368с.
10. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: АН УРСР, 1957. – 236с.

11. Лыков А. Г. Русское окказиональное слово: Автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.02 / Институт русского языка АН СССР. – М., 1972. – 60с.
12. Миськевич Г. И., Чельцова Л. К. Новые слова, их принятие и нормативная оценка (проблема новых слов в культурно-речевом аспекте) // Актуальные проблемы культуры речи. – М.: Наука, 1970. – С.243-276.
13. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – Харків: Вища школа, 1985. – 152с.
14. Намитокова Р. Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1986. – 154с.
15. Сахарный Л. В. К многоаспектности словообразования как науки // Вопросы грамматики. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1972. – С.17-21.
16. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 438с.
17. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 750с.
18. Чиркова Е. К. О критериях отграничения окказиональных слов от новых слов литературного языка // Современная русская лексикография. – Л.: Наука, 1975. – С.91-102.
19. Шанский Н. М. Неологизмы // Лексикология современного русского языка: Пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1964. – С.156-164.

Summary

The article deals with the basic methods of determining the linguistic status of neologism and its relation to the concept of «occasionalism»; the author determines a criterium of novelty as an unadapted, unique and exceptional qualitative condition characterized by its position as a work without comparison.

Т. А. Полякова
преподаватель

ТЕРМИНОЛОГИЯ МАРКЕТИНГА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ

Статтю присвячено питанню формування терміносистеми маркетингу в сучасній російській мові.

В этой статье речь пойдет о конкретной современной экономической науке – маркетинге и о *терминосфере* маркетинга, которая складывается по образцу западноевропейских, англо-американских, германских терминосистем. Терминология маркетинга русского языка активно и динамично реагирует на все социальные запросы переводческой и лексикографической практики, поэтому часто выступает в качестве *терминосистемы-посредника*. Новейшие заимствования поступают в русские терминосистемы непосредственно из языка-носителя.

Доминантным фактором, вызывающим активные заимствования иноязычной терминологии на современном этапе в русском языке, является

этап формирования понятийного пространства различных сфер рыночной экономики в русскоязычных странах. 70% терминов в терминосистеме маркетинга заимствованы из английского языка и его американского варианта, 30% составляет заимствование из других языков. Терминологические заимствования в наши дни (термины и кальки) входят в принимающие системы не разрозненными единицами, а группами и целыми тематическими блоками [8, 38].

Во-первых, это связано с тем, что сложившаяся иноязычная терминосистема маркетинга «предлагает» узуальные обозначения, которым не всегда можно найти однословный эквивалент.

Во-вторых, существенную роль играет влияние иноязычной концептосферы маркетинга на соответствующие концептосферы русского языка, когда вместе с соответствующим концептами заимствуются и их прямые или калькированные обозначения. Этим обуславливается такая черта современного процесса терминологического заимствования, как *заимствование терминов вместе с заимствованием новых явлений, понятий, реалий*.

Данное явление всегда было присуще процессу заимствования, но в настоящее время отмечается его особая роль в формировании отдельных терминосистем, в частности терминосистемы маркетинга. Чаще всего, как мы уже отмечали, новому понятию невозможно найти оптимальный эквивалент. Так, например, в наши дни входит в употребление термин «коммуникация». В иноязычной графике этот термин дается как Communication – связь, сообщение; средство связи, сообщения; коммуникационные линии (от латинского «Communicatio», «Communicō» – связываюсь, общаюсь).

Объективная необходимость использования понятия «коммуникация» для характеристики информационных процессов в обществе обусловлена социальными этапами развития рыночных отношений, которые расширяют сферу его использования. Существуют несколько значений термина «коммуникация», зависящих от цели, поставленной исследователями. Анализ использования этого слова дает возможность определить структуру классификации термина, а также подходы к его изучению.

Пути обозначения понятия «Коммуникация»:

- лингвистический;
- философский;
- психологический;
- социальный;
- экономический.

Как видим из перечисленного, на первом месте стоит «лингвистический» подход к понятию термина «коммуникация» [6, 40].

Различают два аспекта «коммуникации»:

- физическая (ФК);
- социальная (СК).

Физическая коммуникация – способ передачи информации от одного источника к другому.

Социальная коммуникация – конкретный аспект социального взаимодействия: двусторонний или многосторонний процесс образования и развития контактов между людьми, которые обуславливают их потребности в совместной деятельности.

Некоторые авторы полагают, что коммуникация – это процесс сообщения между пунктами назначения, а средства связи являются коммуникационными каналами передачи.

Другие ученые [4, 73] рассматривают коммуникацию как процесс (трансформирования, передачи-трансформации) информации с использованием слов, букв, символов либо аналогичных способов для получения общей или частной информации об объекте или действии.

Для четкого обозначения они распределяют термины:

- семантика коммуникаций – значение слов и символов;
- синтаксис коммуникаций – взаимосвязь символов, которыми пользуются;
- прагматика коммуникаций – результативность и эффективность при достижении определенных целей.

Существуют шесть основных приемов маркетинговых коммуникаций (МК):

- 1) реклама – платная форма информации;
- 2) персональная продажа – без посредников;
- 3) стимулирование сбыта – целевая направленность на сбыт товаров;
- 4) пропаганда – бесплатная форма передачи информации;
- 5) паблик рилейшинз – любая форма воздействия информации на общество с целью формирования положительного отношения к фирме, деятельности и товарам, которые она выпускает с помощью массовой информации;
- 6) Директ маркетинг (от англ. «direct» – прямой, прямо; непосредственно; «marketing» – маркетинг от «market» – рынок, сбывать, продавать или покупать на рынке) – платная форма особой информации непосредственно на получателя или партнера конкретно адресованному с целью покупки товара и т. д.

Рассмотрим последний термин маркетинговых коммуникаций – паблик рилейшинз, который происходит от английских слов «public» – (народ, широкая публика, общественность) и «relation» – повествование, отношение, связь.

Термин «паблик рилейшинз» пока не зафиксирован словарями современного русского языка. Его используют в значении «связь как с населением, так и общественными отношениями».

Часто этот термин интерпретируют в русском языке как «сторонние отношения» или «общественные связи» – близкие по смыслу.

Нередко появление заимствованного слова связано с необходимостью в разграничении и специализации понятий. В последние годы в терминосфере маркетинга появляются и закрепляются термины англо-американского происхождения:

– «масс-медиа» от «Mass» (собирать в кучу, в массу, концентрировать), «media» от «medium» (средство, способ, средний, промежуточный). В маркетинговых коммуникациях это трактуется как фирменные печатные периодические издания;

– «Receiver» – получатель, адресат.

Также заслуживающими внимания представляются определения-синонимы термина «комплекс маркетинг»:

– структура маркетинга;

– маркетинг-микс (от англ. «mix» – смесь, смешивать);

– функция 4р (от англ. четыре английских [pi:] – математическое определение зависимости результата от успеха рыночной деятельности (функции) от четырех указанных выше переменных аргументов; в английском языке все они начинаются с буквы «P»: товар – «product» (goods), цена – «price», сбыт – «plase», «phisial distribution», продвижение – «promotion».

Как видим, в области расширения терминосферы появился такой фактор, как стремление к более современному термину. Это приводит зачастую к предпочтению иноязычного (чаще англоязычного) термина даже при наличии уже существующего слова.

Анализ данного материала показывает, что пласт новой терминологической лексики маркетинга представляет заимствования из английского языка. Для обозначения заимствований из английского языка в современной лингвистической литературе все чаще встречаются термин «англицизм», который в некоторой степени понимается как равнозначный термину «заимствованное слово».

Понятие англоязычного заимствования не исчерпывает заимствованных слов. Существуют проблемы классификации заимствованных слов, интернационализации терминологии и языковой политики.

Список использованной литературы

1. Гончарук Я. А., Павленко А. Ф., Скибинский С. В. Маркетинг. Навч. пос. – К., 2004. – 392 с.
2. Жданова И. Ф. Краткий русско-коммерческий словарь. – М., 1991. –175 с.
3. Международный кодекс рекламной практики. / Перевод Генина Н. В., Демидова В. Е. – К.: Реклама, 1995. – 156 с.
4. Мюллер В. К. Англо-русский словарь – М.: Изд-во «Русский язык», 1981. – 884 с.
5. Помат Е. Реклама. – К.-Х.: НВФ – «Студцентр», 2000. – 476 с.
6. Примак Т. О. Маркетингові комунікації. – К., 2003. – 198 с.
7. Примак Т. О. Рекламний креатив. Навч. пос. – К., 2006. –325 с.
8. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста. Монография. – Днепропетровск: «УКО-ІМА-прес», 1996. – 200 с.

9. Смешко А. П. Англо-русский разговорник. – К.: «Предприятие Колос», 1992. – 113 с.
10. Смешко А. П. Глоссарий – спутник бизнесмена. – К.: «Предприятие Колос», 1992. – 113 с.
11. Смешко А. П. Деловая переписка. – К.: «Предприятие Колос», 1992. – 123 с.
12. Советский энциклопедический словарь / Под ред. Прохорова А. М. – М.: «Советская энциклопедия», 1981. – 1600 с.

Summary

The article deals with the problem of marketing terminology in the Russian language. Its borrowings from English and its American variant.

Н. М. Шарманова
канд. філол. наук, доцент

СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ АФОРИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

У статті розкривається семантичний аспект сучасної української афористики. Семантична типологія афоризмів укладається на підставі семантичної структури й когнітивних механізмів їх творення. Афоризми з мови українського художнього дискурсу аналізуються з урахуванням відомостей з етно- і психолінгвістики.

Афоризм – оригінальний засіб позначення й номінації позамовної дійсності, який вражає реципієнта філософським її осмисленням. І хоча афористичний вислів (АВ) співвідноситься з реальністю, проте його основна специфіка закладена в ньому самому, у його логіко-семіотичній природі. У межах афоризму відбувається взаємодія лінгвальних і психокогнітивних феноменів, орієнтованих на специфічний спосіб бачення світу, пов'язаних з етнічною мовною картиною.

Українська афористика є органічною частиною світової афористичної думки. Визначальними рисами є її пристрасність в органічному поєднанні з велегранною софійністю, як-от: *Любов велика і сильна таки перемагає зло* (Ю. В. Покальчук); *Правдивій людині не шкода навіть своє віддати* (М. В. Матіос); *Тільки Божя воля на добро є вища сила над нами – і ми її виконавці* (О. Ф. Черногуз) тощо. Сучасна афористика є невичерпним джерелом для дослідження духовного потенціалу українського етносу, розуміння ментальності.

Мета нашої розвідки полягає в розкритті інноваційних аспектів афористики в сучасному мовознавстві. Відповідно до цього передбачено розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати основні підходи до укладання семантичної класифікації АВ; 2) здійснити спробу семантичної типології афоризмів; 3) дослідити семантичну будову афоризмів на матеріалі сучас-

ного українського художнього дискурсу. Предметом дослідження стали семантичні особливості АВ у мові прози М. В. Матіос, Ю. В. Покальчука, О. Ф. Черногуза.

Афоризм розглядається нами як логічне, образне судження узагальнюючого характеру, що в категоріях раціональності / парадоксальності відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури, наприклад: *Спільна таємниця зближує і зовсім сторонніх людей* (Ю. В. Покальчук); *У нас не діє верховенство права. У нас діє верховенство телефонного права; Коли люблять, не говорять про кохання. Тоді просто відчувають його* (О. Ф. Черногуз).

Афористичні проблеми знайшли відображення в працях зарубіжних і вітчизняних лінгвістів (М. А. Алексеєнко, Н. Барлі, А. К. Жолковський, Є. Є. Іванов, В. С. Калашник, А. В. Королькова, Г.Є. Крейдлін, Т. І. Манякіна, Ю. Є. Прохоров, Т. В. Радзієвська, А. С. Тяпкіна, М. А. Черкаський, Є. І. Шейгал, Ю. К. Щеглов та ін.). Варто зазначити, що хоча на сьогодні й проводиться розробка афористики, проте в сучасному мовознавстві питання класифікації АВ залишається дискусійним.

Відсутність чітких критеріїв щодо визначення лінгвального статусу цих мовних одиниць зумовлює різні підходи до їх групування. Традиційно афоризми зараховують до класифікаційних схем ФО, в основі яких покладено різні критерії. Семантичний принцип є визначальним у типологіях, запропонованих С. Г. Гавріним [2, 8; 22]. Такий підхід покладений в основу систематизації АВ на матеріалі російської (М. А. Алексеєнко) та англійської мов (А. С. Тяпкіна). Наявна в україністиці семантична класифікація (за способами вираження закономірності) відбиває погляди С. Г. Гавріна: 1) афоризми-закономірності; 2) афоризми-поради; 3) афоризми-передбачення [11, 38]. Численні позиції щодо висвітлення лінгвальних особливостей АВ розкривають різні аспекти афористики, взаємодоповнюють один одного.

Спираючись на наявні в мовознавстві підходи, систематизуємо АВ сучасної української літературної мови за семантичним принципом таким чином:

I. За ступенем вираження смислової домінанти: 1) логічні афоризми; 2) образні афоризми.

II. За характером інтеріоризації буття: 1) раціональні афоризми; 2) парадоксальні афоризми.

Відповідно до особливостей вираження смислової домінанти поділяємо АВ на логічні й образні афоризми. Така т. зору відтворює психоментальні механізми адекватного відображення довкілля в людській свідомості, коли домінанта аперцепції визначається логічним або асоціативно-образним модусом [4; 5; 6; 8]. ОО. Селіванова зазначає з цього приводу, що «Логічна семантика оперує не словом, а реченням і буде власні засади переважно на логічній структурі умовиводів» [10, 310].

Словесні комплекси, що конденсовано, стисло у формі повчання чи настанови подають узагальнену думку, умовивід, нами кваліфікуються як **логічні афоризми**: *Біда від часу не залежить* (М. Матіос); *Розумні люди забезпечують собі тили*; *У наш час гроші вирішують все* (О. Черногуз). У цих універсальних висловленнях в імперативній чи дефінітивній формі сконденсовано розгорнуті судження про навколишній світ. Логічні АВ мають експліцитно / імпліцитно виражену семантику:

– логічного умовиводу: *Перемога коштує грошей* (О. Черногуз); *Після страждань людина оновлюється* (Ю. Покальчук);

– повчання: *Бери від життя все, що можеш. Але – бери найкраще і ти ніколи не залишишся в програві* (О. Черногуз); *Шукайте шлях. Бійтеся. Але вірте!* (Ю. Покальчук);

– побажання: *Нам треба поспішати жити; Ми маємо прокладати, а не спалювати мости* (О. Черногуз);

– оцінки: *В підлеглих розумніших за себе краще не брати; Краще за японське суші – українське сало!* (О. Черногуз);

– декларації: *Ми йдемо від зворотного в ім'я переконання* (О. Черногуз); *Прийде час – будемо жити! Просто жити і радіти життю, і кожному дневі, який приносить втіху!* (Ю. Покальчук).

Аналіз фактичного матеріалу з сучасного художнього дискурсу свідчить про те, що цей семантичний тип афоризмів є досить продуктивним у мові.

Високий ступінь узагальнення, поєднаний з потужним емотивним компонентом, властивий **образним афоризмам**. Специфікою цього різновиду висловів є образна смислова домінанта, утворена на основі розгортання внутрішньої форми. Образні АВ визначаються впливом на свідомість учасника комунікації оригінальністю авторських асоціацій, виразністю формулювання думки, наприклад: *Життя – то трояка ружа* (М. Матіос); *Все в цьому світі скороминує. Тільки вічні – небо і зорі* (О. Черногуз).

Диференційні риси образних афоризмів орієнтовані загальними критеріями, висунутими перед художньою мовою. За визначенням О. О. Потебні, «поезія є інакомовлення в найширшому смислі слова» [8, 151]. Цей різновид АВ відображає світорозуміння митців та є не лише засобом конденсації думки, а й впливу оригінальним її перебігом, виразною неординарністю судження: *Гріх – то спор із Богом; Теперішні часи – не для життя, не для веселости, хіба лиш для думання та смерти* (М. Матіос); *У нас час такий. Базарно-ринковий. Усе продається, все купується* (О. Черногуз).

Своєрідністю цього типу АВ є здійснення в їх межах емоційно-образної, естетичної трансформації засобів загальнонародної мови [1, 249]. О. О. Потебня, а за ним і В. В. Виноградов зазначали, що структура різних форм і типів поетичних образів залежить від індивідуальної специ-

фіки будови мови, а художню мову слід сприймати як специфічний спосіб мислення і пізнання [8, 149; 1, 142]. Індивідуальність образного афоризму полягає в тому, що він, репрезентуючи всі мовні функції, одночасно розкриває творчу манеру, ідіолект адресанта, виявляє «його світогляд, втілений в образах мовними засобами» (В. В. Виноградов), наприклад: *Тільки людське життя кінечне, і в цьому його цінність* (Ю. Покальчук); *Люди втікають від туги, яка заходить зашпорами в душу, як тільки очі вихоплюють хрест* (М. В. Матіос).

Виокремлення образних АВ з усього афористичного масиву дає можливість розкрити особливості художньої мови взагалі, оскільки цей тип афоризмів актуалізує «потрібну думку більш образно, але образи в них досить прозорі» [5, 92]. Образні АВ розкривають власне образну доміную: *Париж має більше слави, а Київ – краси* (О. Черногуз); *Життя, мабуть, як і люди, – мстиве за радість. А особливо – якщо радість для двох – величезна* (М. Матіос). Аналіз мовних фактів із сучасного художнього дискурсу свідчить, що образні АВ мають високий ступінь функціонування, є продуктивним типом афоризмів.

Ураховуючи сутність аперцепції й предметної ситуації світобуття, пропонуємо розмежування афоризмів на два семантичні типи: раціональні й парадоксальні. Така диференціація пояснюється співвіднесеністю з аперцептивною віссю «раціо – докса», у якій категорія парадоксальності займає серединну позицію. У **раціональних** АВ відтворюються інтелектуальний та емоційний модуси, причому смислова домінуюта може припадати або на сферу власне раціо, наприклад: *І перед законом всі рівні* (М. Матіос); *Все геніальне дуже просте* (О. Черногуз), – або на власне емоційну сферу, наприклад: *Батьківщина там, де мені добре* (О. Черногуз); *Людська заздрість – гірше, як слабкість* (М. Матіос).

Парадоксальні АВ відображають реалії буття з його численними парадоксами. Такий підхід ґрунтується на нестандартності мислення, можливості мозку здійснювати афективну, спорадичну аперцепцію. Цей афористичний тип розкриває сутність мовних парадоксів, що ґрунтуються на функціональних особливостях природної мови і не пов'язані з науковою картиною світу, а лише з досвідом мовців [9, 60], наприклад: *Президентом вічно не будеш. Життя не дасть* (О. Черногуз); *Людина, поки на землі, мусить страждати. А на небесах буде тішитися* (М. Матіос).

Семантична класифікація відображає той факт, що в афоризмах відбувається інтеріоризація навколишньої дійсності, під якою розуміємо складний перетворювальний процес формування знань і уявлень про світобуття, рефлексію доквілля у свідомості індивіда або в етносвідомості [9, 233], наприклад: *Українці – бунтівний народ. Еволюційно не змінився з часів Київської Русі; Ми, чоловіки, самолюбиві, егоїстичні – всі в душі своїй шейхи і султани* (О. Черногуз), або ж зовнішні форми діяльності, що детермінують внутрішній план свідомості [7, 63], наприклад: *Люди не люблять тужити.*

Вони взагалі нічого не люблять (М. Матіос); *Народ любить великомучеників. Народ великомучеників обирає* (О. Черногуз).

Отже, на основі інтерпретації мовного матеріалу й узагальнення проведених спостережень за семантичною будовою АВ, що визначається категоріями «логічне – образне» та аперцептивною віссю «раціо – докса», диференціюємо афоризми сучасного художнього дискурсу за ступенем вираження смислової домінанти на два типи: 1) **логічні** АВ (55%); 2) **образні** АВ (45%). За характером інтеріоризації буття систематизуємо афористичний мовний масив таким чином: 1) **раціональні** афоризми (73,9%); 2) **парадоксальні** афоризми (26,1%) від загальної кількості дібраних мовних фактів.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. В. О языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
2. Гаврин С. Г. Афористическая фразеология как лингвистическая категория // Вопросы теории и методики русского языка. – Пермь, 1971. – Т. 87. – С. 3-23.
3. Делёз Ж. Логика смысла. – М.: Изд. центр «Академия», 1995. – 299 с.
4. Дротянко Л. Г. Філософські проблеми мовознавства. – К.: Навч. книга, 2002. – 128 с.
5. Калашник В. С. Структурно-функціональні різновиди афоризмів // Дослідження з граматичної будови української мови: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 90-95.
6. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / Отв. ред. А. В. Десницкая. – Л.: Наука, 1986. – 300 с.
7. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287 с.
8. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. – М.: Высш. школа, 1990. – 334 с.
9. Селіванова О. О. Пареміологічні парадокси в східнослов'янських мовах // Мовознавство. – 2003. – №1. – С. 60-65.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
12. Шарманова Н. М. Емотивна інтеріоризація дійсності в семантичній будові афоризмів (на матеріалі прози П. А. Загребельного) // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наук. праць. Філологічні науки. – Вип.2. – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2006. – С. 291-295.

Список використаних джерел

1. Матіос М. В. Солодка Даруся: Драма на три життя. – Львів: ЛА Піраміда, 2005. – 176 с.
2. Покальчук Ю. В. Заборонені ігри: Повісті. – Х.: Фоліо, 2005. – 222 с.
3. Черногуз О. Ф. Дари пігмеїв. – К.: Вид. центр ВУС, 2005. – 240 с.

Summary

The thesis deals with the complex investigation of the semantic typology of aphorisms. The language status and specific character of aphorisms in modern Ukrainian are substantiated; the ties between their semantic, cognitive structure are investigated. A Ukrainian aphorism study is analyzed in close connection with its semantic peculiarities, with enlisting materials from ethnolinguistics, ethnocultural studies and psychology.

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Ю. О. Арешенков
канд. філол. наук, професор

СЛОВЕСНИЙ ОБРАЗ В АСПЕКТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

У статті розглядаються лінгвостилістичні риси словесного образу як основного засобу реалізації естетичної функції мови. Основна увага приділяється з'ясуванню специфіки мовного механізму утворення тропів через незвичну сполучуваність слів, що забезпечує актуалізацію художнього вислову.

Фаховий потенціал філолога, його професійні знання і вміння мають реальну суспільну вартість переважно при вирішенні таких практичних завдань, як створення комунікативно довершених текстів (що є прерогативою стилістики) та адекватна інтерпретація художніх творів (на основі лінгвостилістичного аналізу).

Пильна увага сучасної лінгвістики до художнього тексту викликана потребою більш ґрунтовно дослідити механізм його мовної організації, з'ясувати лінгвістичну природу тих естетичних явищ, які традиційно розглядалися літературознавчою стилістикою, поетикою, риторикою. «Текст у всій сукупності своїх внутрішніх аспектів та зовнішніх зв'язків, – зазначав акад. С. С. Аверинцев, – є вихідною реальністю філології. Зосередившись на тексті, створюючи до нього службовий «коментар», філологія під цим кутом зору вбирає в свій круговид всю широту та глибину людського буття, насамперед буття духовного» [5, 372]. В першу чергу це стосується тексту художнього, оскільки він має ряд специфічних рис, зокрема: містить не лише семантичну, але й естетичну (художню) інформацію, в якій виражається емоційно-оцінне та експресивно-оцінне ставлення до зображуваного; має абсолютну антропоцентричність, коли все зображуване моделюється для пізнання людини; є принципово полісемантичним (неоднозначним) за наявності інваріантного ядра; характеризується імпліцитністю, тобто прихованим у підтексті змістом, що створює семантичну багатоплановість твору.

Текстові нехудожньому з психолінгвістичного погляду притаманний автоматизм, тобто звичне (узуальне) вживання мовних засобів, що забезпечує легке й безпосереднє їх сприйняття. Іншими словами, у мовленні практичному свобода вибору дуже обмежена, і кожен наступний елемент висловлення зумовлюється правилами або закономірностями побудови, що властиві саме цьому функціональному різновидові.

Художньому текстові навпаки – притаманна актуалізація, тобто незвичне використання певних мовних засобів, що привертає до них увагу читача/слухача. Художник слова навмисне йде на порушення мовної норми: «Поетичний текст – потужний і глибоко діалектичний механізм пошуку істини, тлумачення довколишнього світу та орієнтації в ньому. У світ мовного автоматизму поезія вносить свободу» [3, 131]. При цьому високохудожній текст відзначається високим рівнем естетичності – згармонізованості форми викладу з його змістом, найдоцільнішим добором мовних засобів.

Актуалізація мовних засобів виявляється передовсім у незвичному поєднанні слів. У принципі лексична сполучуваність буває звичною (усталеною, унормованою) і незвичною. Своєю чергою, незвичне поєднання може бути можливим або неможливим, напр.:

- 1) *У сестри дівочі коси* – звичне поєднання;
- 2) *У стільця дівочі коси* – незвичне і неможливе;
- 3) *У верби дівочі коси* – незвичне, але можливе.

Словосполучення *коси стільця* є неможливим, насамперед, з логічних підстав. Між тим, логічна аргументація відступає у випадку (3). Хоч у семантичній структурі слів *коса* і *верба* немає однакових сем, їх сполучення стає реальним завдяки можливому співвіднесенню з третім, евентуально спільним словом. Якщо розгорнути метафоричне словосполучення «*коси верби*», то воно набуде форми «*віти верби – довгі, тонкі, красиві, наче коси дівчини*». Як видно, спільним елементом тут є схожа ознака, і ми можемо віти назвати «косами», якщо їхня схожість є для нас вирішальною. Таким чином, логічна структура образного висловлення включає: суб'єкт порівняння (С) + підставу, спільну ознаку (П) + об'єкт порівняння (О).

Найбільш очевидний висновок полягає в тому, що напіввідмічені структури (з непередбачуваною лексичною сполучуваністю) здатні передавати інформацію значно щільніше за структури відмічені, із звичними зв'язками між словами. Не менш важливою є відмінність між ними в емоційно-психологічному плані:

- нейтральне повідомлення, стандартне за своєю формою, швидше всього залишить читача (слухача) байдужим – *коси дівчини*;
- фраза, в якій трапилося незвичне, але контекстуально й логічно немотивоване поєднання слів, звучить абсурдно, а отже – незрозуміло, а тому може викликати лише неприйняття і роздратування – *коси стільця*;
- емоційно привабливими виглядають незвично сполучені слова, смисловий зв'язок між якими може бути встановлений з допомогою третього слова – *коси верби*.

Крім позитивної емоційної реакції, образні висловлення здатні збільшувати мережу зв'язків у власному тезаурусі людини і тим самим збільшувати потенціал його знань. Відомо, що між словами існують постійні асоціативні зв'язки, що виникають на основі схожості (*темний – чорний, гора – кряж*), контрасту (*темний – світлий, верх – низ*), зміщення (*стіл –*

стілець), розширення (*стіл – меблі, сарай – будова*), звуження (*меблі – стіл, будова – сарай*), переносу (*стілець – сидіти, співати – пісні*).

Від постійного вживання слова ніби знецінюються, зменшується їхня інформативність, відбувається так звана «семантична насиченість». Потрапляючи в незвичний контекст, слово здатне поновлювати свою яскравість та виразність. За словами Г. Голіцина, «намагаючись відійти від банальності, підвищити інформативність та виразність мовлення, мова постійно творить нові шати для речей» [2, 32]. Таке оновлення відбувається не лише завдяки неологізмам, але й «неосемантизмам» – традиційним словам, наділеним новим смислом.

Нові контексти, в яких слова здатні висвітлюватися новими смислами, є основою для створення словесних образів.

Мовні одиниці самі по собі образності не мають, вони співвідносяться із дійсністю як знаки. Спілкуючись, ми намагаємося висловлюватися так, щоб нас зрозуміли правильно, однозначно, і це є загальною комунікативною стратегією практичного мовлення. У мовленні художньому метою автора є не стільки однозначність, скільки оригінальність висловлення, яка досягається передовсім образним вживанням слів. Свою потребу одержувати нову інформацію людина може задовольняти або одержуючи її безпосередньо із довкілля або рекомбінуючи елементи попередніх вражень за допомогою творчої уяви. Однак позитивні емоції може викликати (і це підтверджено психологічними дослідженнями) лише помірний ступінь новизни, коли нове оптимально поєднується з відомим. Несподіваність і незвичність мають виділятися на фоні певної норми спільних ознак, які зближують новий об'єкт з іншими спорідненими.

Мовна образність виникає за умови особливого поєднання, семантичного зв'язку між мовними одиницями, коли експонент (форма) одного мовного знака асоціюється із значенням (змістом) іншого. Наприклад, у фразі *Зелені коси верби* звуковий комплекс [*кóси*], зберігаючи асоціації з денотатом «довге волосся», набуває нового, переносного значення – «відгалуження дерева», – яке звичайно передається словом *віти*. Така взаємодія різних слів створює своєрідну стереоскопічність сприйняття, породжує словесний образ: названо не просто «віти», а «віти довгі, тонкі, красиві».

На відміну від нехудожнього слова, слово поетичне (художнє) не лише щось позначає, але й виражає певне ставлення до зображуваного – несе естетичну модальність. Крім семантичного компонента, тобто смислової інформації, в ньому обов'язково наявний модальний компонент, інформація естетична. Причому, модальність може бути як позитивною, так і негативною, пор.: *віти-коси*:: *віти-батого*.

Логічна структура словесного образу, тобто слова або словосполучення, що несуть образну інформацію, складається із суб'єкта (означуване), об'єкта (означник) та підстави порівняння, напр.: *Коси верби* = С (віти верби) + П (довгі, тонкі, красиві...) + О (як коси).

Інформація у словесному образі є завжди більшою за просту суму значень окремих компонентів, узятих поза контекстом. Так, *коси верби* це не просто «віти верби», а «віти довгі, тонкі, красиві...», пор.:

Віти верби = «Віти» + «Верба»

Коси верби = «Віти» + «Довгі, тонкі, красиві...» + «Верба»

Таким чином, під образністю слід розуміти властивість поетичного мовлення передавати емоційно відтворювану інформацію за допомогою системи словесних образів.

Ширшим за поняття словесного образу є поняття образу художнього, тобто певної моделі дійсності, що відновлює одержану із реальності інформацію в новій сутності. Цей феномен є формою відображення дійсності в світлі естетичних ідеалів митця з допомогою його творчої фантазії.

Система художніх образів здатна конструювати модель реальності по-різному, залежно від функції, яку образ переважно виконує в рамках певного художнього методу. Серед цих функцій наведемо такі:

- функція дзеркальна – образ копіює реальність (натуралізм, реалізм);
- функція лакувальна – образ приховує, маскує реальність (соцреалізм);
- функція деформування – образ руйнує реальність (абстракціонізм, авангардизм);
- функція симулювання – образ заміщує реальність, стає важливішим за неї (сюрреалізм);
- функція дублювання – образ імітує реальність (гіперреалізм, поп-арт).

Поняття образу є одним із центральних як для теорії літератури, так і для лінгвостилістики через визначальну роль у структурі художнього твору. Без образу немає мистецтва, зокрема поезії. За всієї своєї категоричності, це твердження не перестає бути науково істинним, адже образність є неодмінним атрибутом художності: «Без надзвичайної складності, конкретності немає образу. Певна множинність рис і міцність їхнього зв'язку, тобто легкість, з якою їхня сукупність охоплюється й зберігається тим, хто розуміє, є мірою художності» [4, 284].

Як бачимо, мовний механізм утворення тропів доволі простий і очевидний: вони виникають у результаті перенесення назви з одного предмета (денотата) на інший, тобто заміни прямого значення на переносне. Саме ж перенесення назви, або перейменування, може відбуватися на основі схожості, подібності властивостей й ознак одного предмета іншому – метафоризація – або їхньої суміжності що виявляється у внутрішньому чи зовнішньому зв'язку між денотатами – метонімія. Перенесення за ознакою кількісного співвідношення – синекдоху – можна розглядати як різновид метонімії, і тому подальша класифікація тропів є елементарною деталізацією двох засадничих підстав: схожості і суміжності.

Метафора являє собою приховане, або згорнуте порівняння. Власне порівняння – це стилістичний прийом, заснований на частковому уподібненні двох предметів (або їхніх властивостей), що належать до різних кла-

сів, у результаті чого увиразнюється сприйняття першого з них. Порівняння обов'язково має двочленну будову: 1) те, що порівнюється, і 2) те, з чим порівнюється. У метафорі перший компонент порівняння (суб'єкт), як правило, випускається, але шляхом імплікації його можна відновити і трансформувати метафору у порівняння. Наприклад, метафори з поезії Ліни Костенко *планети бджіл в туманностях пилку* можна розгорнути за такою логікою:

Планети бджіл ← бджоли, як планети ← рої-планети ← рої бджіл, як планети;

Туманності пилку ← пилки, як туманності ← клуби-туманності ← клуби пилку, як туманності.

аналізу інтерес становлять лише індивідуально-авторські метафори.

На основі метафоризації слів виникають інші види тропів, зокрема гіпербола, тобто навмисне перебільшення зображуваного з метою його увиразнення: *з'їсти гору горіхів*. Увиразнити зображуване можна і непомірно зменшивши його, напр.: *з'їсти крихту пирога* – літота.

Для розуміння і правильного визначення метонімії слід знати, що суміжність існує у різних реальних відношеннях між предметами – просторових, часових, логічних, ситуативних – і може виявлятися у зв'язках між матеріалом і виготовленою з нього річчю, між місциною та її мешканцями, між процесом та його результатом, між дією та знаряддям тощо. Напр.: *бронза Богдана ← бронзовий пам'ятник Богдану*.

Перенесення назви з цілого на частину або з загального на часткове, що називають синекдохою, є також різновидом метонімії, кількісного співвіднесення денотатів. Найпростіший приклад синекдохи – вживання одних замість множини чи навпаки. Складніші випадки, коли назва частини виступає замість назви цілого, родова назва замість видової, а видова замість родової, напр.: *мріяти про обручку ← мріяти про одруження*.

Крім зображальних засобів, якими є тропи, в художньому мовленні активно використовуються засоби виражальні, які називаються стилістичними фігурами. Це особливі синтаксичні звороти, що посилюють виразність висловлювання завдяки незвичності синтаксичної побудови.

Якщо тропи виникають внаслідок переносного вживання лексичних одиниць, то фігури мають синтагматичну природу: ґрунтуються на лінійному розташуванні компонентів речення. Певний стилістичний ефект створюється завдяки тому, що елементи синтаксичної структури можна а) додавати, б) випускати, г) переставляти. Відповідно до цього виникають три групи виражальних засобів: фігури, засновані на розширенні структури за рахунок повтору її компонентів (синтаксичній мультиплікації) – повтор, полісиндетон, ампліфікація, градація; фігури, засновані на редукції структури речення (синтаксичній компресії) – еліпсис, умовчання, асиндетон; фігури, засновані на зміні порядку розташування компонентів – інверсія.

Між тропами та фігурами існує важлива відмінність, на якій слід обов'язково наголосити. Тропи є формою поетичного мислення і вони збагачують думку новими смислами: пряме, звичайне значення слів у тропі руйнується і не перший план висуваються значення периферійні, асоціативні. Фігури ж є формою мовлення, вони не розширюють наше пізнання, але посилюють враження від висловленого. Психологія людського сприйняття є такою, що всяка нестандартність, незвичність привертає до себе увагу і здатна викликати емоційно-естетичні почуття. «У всякому тексті, – зазначає І. В. Арнольд, – діють дві протилежні, але взаємопов'язані тенденції. Це тенденція до посилення експліцитності (розгорнутості), наприклад, до повтору, який полегшує сприйняття та запам'ятовування, і тенденція до компресії інформації та сугестивності (навіювання), яка збільшує активність співтворчості читача, а також посилює експресивність й естетичний вплив» [1, 104]. Більшість стилістичних фігур є різновидами повтору – повторення слів, словосполучень чи конструкцій для посилення їхнього сприйняття.

Повторюваність як конструктивний принцип використовується і при створенні різних засобів фонетичного, а також метро-ритмічного рівня. Більш предметно вони розглядаються у фоностилістиці та поетиці і беруться до уваги при лінгвостилістичному аналізі, тому дослідникові слід орієнтуватися в основних поняттях метрики та фоніки і вміти характеризувати їх. І все ж в процесі лінгвістичного аналізу основна увага має приділятися образним засобам, оскільки саме вони здатні безпосередньо формувати семантичну інформацію тексту і слугувати знаряддям вираження художнього концепту – смислового ядра твору, на виявлення якого і спрямовується весь потенціал цієї важливо необхідної процедури дослідження словесної художньої творчості.

Список використаної літератури

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – 3-е изд. – М., 1990.
2. Голицын Г. А. Информация – логика – поэзия // Число и мысль. Сборник. Вып. 7. – М.: Знание, 1984.
3. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. – Л., 1972.
4. Потебня О. Эстетика і поетика слова. – К., 1985.
5. Русский язык: Энциклопедия. – М., 1979.

Summary

In the article, the linguistic lines of verbal appearance are examined as a basic mean of realization of aesthetically beautiful function of language. Basic attention is spared finding out of specific of linguistic mechanism of formation of tropes through unusual compatibility of words of, which provides actualization of artistic utterance.

МОЖЛИВОСТІ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ОЗНАК ЧОЛОВІЧОГО ТА ЖІНОЧОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті схарактеризовано можливості контент-аналізу художнього твору з точки зору гендерної проблематики; визначено аспекти досліджень, тип вибірки, особливості кодування вибірки, яка може бути застосована за цим методом; пояснено особливості використання методу при описі ознак чоловічого та жіночого спілкування.

Сучасне суспільство все частіше вимагає вивчення особливостей статі людини у психологічному плані, адже роль чоловіка та жінки значно змінилися. Це питання порушується в соціальній психології, що визнає гендер біологічною характеристикою, яка лежить в основі визначення чоловіка чи жінки. Психологи [1; 3; 6; 12; 13] вважають, що існує лише дві причини, через які люди хочуть відповідати гендерним очікуванням – суспільна норма та суспільний тиск. Норма вимагає підлаштування під суспільне очікування, а тиск виникає, коли особа спирається в соціальних питаннях не на власне світосприйняття, а на інформаційний тиск суспільства. Обов'язковість традиційно жіночої чи чоловічої ролі перш за все базується на емоціональності. Емоції та почуття в осіб обох статей однакові, різними є лише їх вираження. Саме мова дає можливість відобразити і закріпити «норму», яка репрезентує міру емоційності жінки / чоловіка.

Одним із методів визначення та оцінки специфічних характеристик текстів є контент-аналіз. Уважаємо за можливе використання контент-аналізу при виявленні змістових одиниць інформації в художньому тексті, зокрема і з позиції гендеру. Отже, мета нашого дослідження – довести, що контент-аналіз підвищує об'єктивність характеристики диференційних ознак чоловічого / жіночого мовлення.

Зміщення акцентів у бік інтегрального вивчення проявів «фемінінності» та «маскулінності» в мові відбувається з кінця 80-х років, що пов'язано з виникненням гендерного мовознавства. З II пол. 80-х років виникають активні дискусії з приводу впливу факторів статевої приналежності на мову. Розуміння того, що фактор статі необхідно розглядати не лише з біологічної, а й, насамперед, із соціальної точки зору, спричинило появу досліджень, результати яких відіграють помітну роль у громадській дискусії стосовно проблем рівноправності чоловіків і жінок [7; 13]. У ході цієї дискусії з'ясовуються диференційні ознаки чоловічого та жіночого сексолекту на різних рівнях мовної системи; походження цих особливостей, умови вияву їх параметрів.

У вивченні жіночої і чоловічої вербальної поведінки можна виокремити ряд напрямів, які виявляють розбіжності на різних мовних рівнях, ди-

ференціацію вербальних стереотипів у сприйнятті жінок / чоловіків; визначають семантичні розбіжності, які спричиняють розподіл соціальних функцій у суспільстві (соціальна природа мови жінок і чоловіків); будують психолінгвістичні теорії, які характеризують «жіночу» і «чоловічу» мови; пояснюють виявлені фактори (установлення зв'язку з різними аспектами картини світу) [5, 70].

Гендерні дослідження останніх років все більше привертають увагу спеціалістів, чий науковий інтерес знаходиться в царині вивчення художніх текстів. Аналіз мови художніх творів дозволяє встановлювати особливості функціонування лексичних одиниць у тексті, спостерігати інновації семантико-синтаксичних відношень між структурними компонентами контексту, фіксувати напрямлення естетичної і філософської думки письменника [9, 24-25]. Гендерний аспект дозволяє зрозуміти природу особистості, унікальність і складність існування людини в реальному світі. Гендерні дослідження дозволяють більш глибоко аналізувати характер діючого персонажа твору чи автора тексту. Аналіз художнього тексту переважно зупиняється на констатації існуючої в літературному творі опозиції «чоловік / жінка». У центрі уваги дослідників при цьому виявляються або особисті пристрасті автора (його моральний, естетичний, етичний та ін. ідеали), або ж обставини його (автора) життя. Значна частина світогляду автора – це прояв культурного світосприйняття відповідної епохи [4; 5; 6]. Представлений у художньому тексті реальний світ переплітається із світом інформаційним і світом символічним. Перетин цих світів визначає гендерні особливості мови персонажів твору.

Характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність залежать від статусу учасників спілкування. На поведінку й спілкування жінок і чоловіків істотно впливають два чинники: психофізіологічні особливості та гендерні стереотипи: жінки більшою мірою екстравертні, товариські, активні, емоційні, дбайливі, а чоловіки автономні, настійливі, авторитарні й інтелектуальні. Чоловічий стиль спілкування – активний і предметний, але змагальний і конфліктний. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера. Чоловіче спілкування відрізняється емоційною стриманістю. Жінки вільніше і повніше (зокрема, вербально) висловлюють свої емоції, вони здатні до співпереживання. Жіночий вокабуляр характеризується більшою рафінованістю. Жінки уникають «крутих» висловлювань, використовують м'якші форми, віддають перевагу вербальній побудові речення, роблячи акцент на коротші висловлювання, у діалогах рідко формулюють спочатку тему розмови, віддаючи перевагу формам від першої особи. Чоловіки прагнуть до узагальнюючих висловлювань [10, 66].

Ознаками стилів чоловічого та жіночого спілкування є:

– для чоловіків найважливішою є інформація: факти, цифри, результати; жінки зорієнтовані на атмосферу спілкування, на інтерактивні, міжособистісні аспекти;

– чоловіки зорієнтовані на соціальні статуси і владу, пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації; жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; прагнуть до знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів, скорочують дистанцію між собою і партнером у комунікації (чоловіки дистанцію підтримують);

– чоловіки віддають перевагу комунікації асиметричній, а жінки – симетричній;

– мовлення жінок насичене засобами опису почуттів, настроїв, емоцій; вони формулюють свої бажання непрямо, легше за чоловіків «вчитують» імплікатури (що часто стає причиною конфліктів), очікують від чоловіків «відгадування» їхніх бажань; чоловіки зорієнтовані на прямі прохання, вимоги;

– чоловіки формулюють пропозиції прямо; жінки – у вигляді запитань;

– чоловіки частіше, ніж жінки, акцентують увагу на власній позиції, жінки зорієнтовані на загальну атмосферу спілкування;

– у конфлікті жінки частіше відмовляються від своїх поглядів, позицій;

– чоловіки розв'язують конфлікти раціональним способом, за допомогою аргументів і переконань; жінки схильні до емоційного їх вирішення [2, 114].

Що стосується аспектів спілкування, пов'язаних із мовним кодом, то дослідники лінгвогендерологічних проблем зазначають, що в мовленні чоловіків простежується більша кількість іменників і дієслів; жінки віддають перевагу прикметникам і прислівникам. У мовленні жінок частіше трапляються актуалізатори, сигнали наявності зворотного зв'язку і уваги до слів співбесідника. Мовний код жінок містить більшу кількість засобів ввічливості. У мовленні жінок частіше спостерігається явище неточного називання предметів; чоловіки ж намагаються називати все точно.

Отже, зовнішні (ситуація, контекст) і внутрішні (соціальні та психологічні) складові спілкування виступають у тісному зв'язку, впливаючи на перебіг комунікації загалом. Таким чином, важко заперечувати, що і в літературних персонажів ми можемо простежити взаємозв'язок між мовною практикою та гендерною ідентифікацією, яка визначає їхню комунікативну поведінку.

Контент-аналіз дозволяє отримати інформацію, яка може вважатися об'єктивною, надійною та вірогідною. Його якість підвищується завдяки застосуванню статистичних підрахунків. Особливо широко метод використовується для вияву прихованих факторів, які характеризують текст. У методичному плані контент-аналіз може бути використаний у трьох аспектах: як основний, як паралельний та як додатковий метод. Якщо останній в основному використовується у психології, то перші два можна застосувати для аналізу тексту. «Контент» (зміст) має вияв у словах, поняттях, темах чи інших повідомленнях, які проявляються в комунікації [11, 17]. Для отримання результату символічний зміст тексту піддається статистичному підрахунку та фіксується. Позитивом є момент відсутності впливу дослідника

на текст, адже контент-аналіз є неопитуваним методом, який лише фіксує процес розміщення слів, їх вибір тощо. Метод дозволяє виявити об'єктивну приховану тенденцію в інформації, порівняти значну кількість текстів, отримати одночасно повну та часткову вибірку. Дослідники вважають, що контент-аналіз дає одночасно чотири типи характеристик:

- 1) частота, яка фіксує міру повторюваності явища;
- 2) направленість, що визначає способи вияву явища (позитивні / негативні);
- 3) простір, за допомогою якого фіксується обсяг явища, межі його вияву, він визначається при підрахунку кількості слів, речень, абзаців чи місця опису в тексті;
- 4) інтенсивність – це сила та міць явища, яке можливо перебільшити чи применшити.

Важливим етапом проведення контент-аналізу є підрахунок виявлених явищ. У тексті можливий підрахунок з маніфестним (відкритим) кодуванням змісту тексту та з латентним (прикритим) кодуванням, яке виявляє імпліцитне значення змісту тексту. Далі створюється кодувальна матриця контент-аналізу.

Отже, контент-аналіз дозволяє або певною мірою відсторонитися від особи автора, його пристрастей, обставин життя – основний аспект або доповнити інший метод аналізу гендерних проблем твору – паралельний аспект.

Якщо в художньому творі на гендерні особливості мови персонажів впливають суспільний тиск і норми, які сформували особистість автора, його інформаційне та символічне світосприйняття, то контент-аналіз, як неопитуваний метод, значно зменшує необхідність урахування всіх цих складових.

Характеризуючи стилі чоловічого та жіночого спілкування, можна використати повну (1) чи часткову (2) вибірку. Перша дає можливість одночасно врахувати чоловічий / жіночий сексолект на різних рівнях мовної системи, особливості, умови їх вияву та параметри оцінки. Друга визначатиме лише необхідне для дослідника явище, наприклад, реєструються саме лінгвістичні одиниці мови жінки, (жінок), жінок певного віку чи соціального стану, жінки в конфлікті з жінкою, у конфлікті з чоловіком. Можлива характеристика стилів чоловічого / жіночого спілкування з позицій: орієнтація на міжособистісне спілкування, наявність рівноправності в комунікації, мовний вияв емоційності, наявність імплікатури, категоричність міркування, використання мовного тиску в конфлікті тощо.

Маніфестне кодування тексту дає можливість для підрахунку використаних чоловіками / жінками слів, фраз, цифр, дій тощо. Ці підрахунки може виконувати комп'ютерна програма, але необхідно враховувати конотацію слів у тексті.

Латентне кодування більше орієнтоване на сприйняття дослідником тексту. Може використовуватися в процесі встановлення чоловічого / жі-

ночого опису почуттів, емоцій, особливостей синтаксису речень, актуального членування речень, наявності аргументів у спілкуванні, орієнтації на ієрархічні чи соціальні ролі тощо. Можливе поєднання латентного та маніфестного кодування вибірки.

Отже, аналіз тексту художнього твору з точки зору гендерної проблематики може використовувати контент-аналіз, який є методом систематизованої фіксації одиниць змісту. Обрання аспекту аналізу, типу вибірки, типу кодування вибірки залежить від формулювання проблеми. Одиницями аналізу можуть бути різні елементи вибірки. Узагальнення інформації в кодувальній матриці дає можливість для чітких підрахунків. Безперечно, контент-аналіз не може претендувати на вичерпність у дослідженні, адже він обмежений особливостями культурної комунікації. Та різноманітність методів досліджень завжди свідчить про багатогранність інтересів дослідника.

Список використаної літератури

1. Абубикірова Н. И. Что такое «гендер»? – Гендерные исследования. – 1996. – №6. – С. 123-127.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручн. для студентів ВНЗ. – К. Академвидав, 2004.
3. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб: Прайм, 2001. – 120 с.
4. Дороніна Т. О. Гендерні дослідження у літературознавстві // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: Зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2003. – С.137 - 143.
5. Зарецький О. Другий Київський гендерний семінар: [гендерна лінгвістика] // Дивослово. – 2004. – №5 – С. 70 – 71.
6. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Социальное конструирование гендера // Социологический журнал. – 1999. – №3-4. – С. 171-182.
7. Кирилина А. В. Гендер: Лингвистические аспекты. – М.; 1999. – 179 с.
8. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение: Уч. для вузов. – СПб: Питер, 2001. – С. 49-53; 233-236.
9. Лисюченко Е. В. Гендерный аспект анализа художественных текстов // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2002. – №3. – С.25 – 27.
10. Петренко О., Ісаєв Є., Петренко Д. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження // Мовознавство. – 1999. – №1. – С.64 – 70.
11. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / Под ред. А. А. Крылова. – СПб: Питер, 2000. – С. 17-19.
12. Пушкарева Л. Н. Гендерный анализ и его применение к изучению культуры // Отечественная история. – 1999. – №1. – С. 19-29.
13. Хрисанова С. Про права людини і гендерну соціологію // Право України. – 2001. – №8. – С. 98-101.

Summary

The article deals with the possibilities of content-analysis of the literary works on the base of the gender problem; the aspects of research, the type of extract which may be used for this type has been defined; we explained the peculiarities of this type usage in the description of the attributes of men's and women's communication process.

СПОНУКАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ОДНА ІЗ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ І ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТЕКСТІВ ЦЕРКОВНИХ ПРОПОВІДЕЙ

Дослідження присвячено аналізу семантико-синтаксичних та функціональних особливостей спонукальних конструкцій у текстах церковних проповідей, розгляду мовних засобів на позначення спонукальності.

Сучасні суспільні умови сприяють повноцінному становленню всіх засобів мовної організації конфесійного стилю, розвиток якого упродовж майже цілого століття був призупинений, що пов'язано з витісненням релігії з усіх сфер громадського та наукового життя України.

У 30-х роках ХХ ст. відбувається радянська суспільства, яка не могла співіснувати з церквою та її культом, а тому усе церковне забороняється і витісняється за межі суспільного «радянського» життя України. Це стає основною причиною втрати конфесійним стилем усіх прав на повноцінний розвиток і на належне ґрунтовне дослідження. Відповідно й удосконалення його в цей час уповільнюється. Однак, незважаючи на утиски і заборони, конфесійний стиль розвивається у зв'язку з діяльністю Української автокефальної православної церкви під орудою Василя Липківського.

Стійким осередком розвитку стилю на той час стає діаспора, де були українські релігійні громади. Представники діаспори (О. Горбач, Є. Грицак, Ю. Луцик, І. Огієнко, П. Ковалів та ін.) зуміли зберегти безперервність історії конфесійного стилю. Ними видавалися катехезиси, молитовники, проповіді і послання, вийшла друком Біблія українською мовою в перекладі Івана Огієнка [4, 19-20].

У самій же Україні протягом тривалого періоду так званого застою конфесійний стиль функціонував переважно в усній формі. Це стосується як церковно-релігійних обрядових дійств, так і деяких його окремих елементів – молитов, піснеспівів, читання священних книг. Відсутність конфесійного стилю в традиційних класифікаціях свідчить про те, що він не підлягав науковому дослідженню, а в лексикографічних джерелах мовні елементи стилю фіксувалися, зазвичай, з позначкою «застаріле» [3, 21].

Сьогодні спостерігаємо сплеск уваги до конфесійного стилю: з'являються дослідження з проблеми стилю (Н. Бабич, С. Бібла, Н. Дзюбишина-Мельник, В. Німчук, І. Павлова, Н. Пуряєва та ін.), проводиться велика лексикографічна робота, пов'язана з упорядкуванням церковних термінів. Цьому сприяє поява значної кількості богословської літератури українською мовою. Дослідженням текстів сучасних українських церковних проповідей займаються С. Гарбуз, С. Кот, З. Кунь, О. Петришина.

Метою нашої розвідки є з'ясування структурно-семантичних та функціональних особливостей спонукальних конструкцій текстів сучасних церковних проповідей.

Актуальність статті зумовлена тим, що конфесійний стиль на сучасному етапі розвитку мовознавства є найменше дослідженим. Про це свідчить наявність лише окремих вкраплень і спостережень розвитку стилю у вигляді заміток і статей у періодичних виданнях та відсутність системи монографічних досліджень, пов'язаних із ним. Причиною недостатнього дослідження конфесійного стилю є табування українських національних форм християнських віровчень і віросповідань протягом останніх століть, а також вилучення із загального вжитку релігійної літератури українською мовою. Тому цілком закономірним, на нашу думку, є аналіз структурно-семантичних та функціонально-прагматичних особливостей спонукальних конструкцій текстів церковних проповідей.

«Проповідницький підстиль, або підстиль церковної проповіді, – це різновид релігійного стилю сучасної української мови, який, зберігаючи домінуючі риси останнього, характеризується виразними позамовними і власне мовно-структурними особливостями, пов'язаними з метою висловлювання та специфікою комунікативного акту. Virізняється підстиль церковної проповіді й синтаксичними засобами організації тексту» [5, 6].

Комунікативна організація текстів проповідей визначається передусім тим, що вона спрямована не у сферу мови, а у сферу мовлення. За характером мовленнєвого стимулу в проповіді варто виділити риторичність, спонукальність, звернення до адресатів, що стимулює активізацію духовної або фізичної діяльності останніх.

До спонукальних М. У. Каранська відносить речення, «що виражають вольові стосунки мовця з виконавцем: перший спонукає щось робити або не робити, а другий має здійснювати визначене» [2, 17]. Саме тому в таких реченнях цілком природним є присудок у формі наказового способу другої особи однини або множини. За С. Бевзенком, спонукальні (імперативні) речення виражають волю або намагання мовця спонукати співрозмовника до якоїсь дії. Вони набувають граматичного оформлення за допомогою різних форм вираження присудка, особливої інтонації та використання спеціальних спонукальних часток [1, 39].

Спонукальні конструкції здатні виражати більшу чи меншу спрямованість на виконавця, а тому їх можна класифікувати на безпосередньо спонукальні та опосередковано спонукальні. До перших, у такому випадку, належатимуть спонукання, що виражають заклики, заборони, вимоги, накази тощо; до других (опосередкованих) – спонукання, які виражають прохання, поради, заохочення, благання, застереження тощо [1, 40].

Здійснене дослідження свідчить про те, що для текстів церковних проповідей властивими є лише опосередковані спонукальні конструкції.

Для спонукальних конструкцій текстів проповідей, як і для всіх спонукальних речень, найхарактернішим є вживання спонукальних речень, що звернені до другої особи або осіб, які виконуватимуть сказане. При цьому названа в таких реченнях дія не завжди безпосередньо стосується співрозмовника, вона може торкатися будь-кого, носити узагальнене значення, наприклад: **Не гнівайся на жодну людину, хоч як би вона тебе не образила** (4, 69); **Прийдіть, поклоніться священним образам Христа, Пречистої Його Матері і святих і відкиньте** злочесну віру тих, хто лихословить (4, 379).

Семантика спонукальних речень у проповідях часто зумовлює появу в їх структурі звертань – назв осіб, рідше – інших абстрактних понять. Звертання в цих реченнях можуть бути виражені як окремими словами: **Господи! Я не достойний, щоб ти увійшов під покрівлю мою...** (4, 108), так і словосполученнями: **Христе Ісусе, Світло істини, просвіти нас світлом розуму Євангелія Твого** (4, 314). Найуживанішими в текстах проповідей є звертання «Дорогі браття і сестри!», які виступають початковими структурно-семантичними компонентами кожної проповіді.

Спонукальні конструкції, що вживаються в текстах проповідей, дуже різноманітні за своєю семантикою, зокрема, вони виражають:

– прохання з відтінками поради, наприклад: **Не уподібнюйтесь, браття і сестри, тим, хто, сідаючи за стіл, не молиться Богу** (4, 137); чи побажання, специфічною ознакою яких є вживання дієслів у формі першої особи множини та використання підсилювальних часток: **В цей день простімо один одного Воскресінням Христовим і будемо благодати Господа, щоб Він зміцнив Своєю Божественною благодаттю наші душевні і тілесні сили і благословив нас на добрі справи** (4, 47); **Не будемо ж забувати заповідь Господа нашого Ісуса Христа: «Шукайте ж спершу Царства Божого і правди Його, і все це додасться вам» (Мф. 6, 33)** (4, 107);

– прохання-вимоги, заохочення й заклики, яким притаманне підвищене емоційне забарвлення й окличність: **Не будемо, дорогі браття і сестри, оскверняти благочестиві древні православні звичаї недостойною поведінкою на священних могилах наших померлих!** (4, 56); **Браття і сестри! Опам'ятаймося і покаймося!** (4, 347); **Віруйте в єдиного Бога-Отця, і Сина, і Святого Духа! Звеличуйте Трисвяте, Трисяйне і Триіпостасне Божество! Поклоняйтеся Живо начальній, Всемогутній і Нероздільній Тройці!** (4, 88);

– прохання, що виражають відтінок благання, здебільшого такі конструкції супроводжуються звертаннями з вигуками: **О Господи! Навчи нас любити Тебе так, як любили Тебе Твої щирі друзі-ученики** (4, 189);

– застереження: **Коли люди неосвічені кажуть, що у такому-то храмі немає благодаті, – не вірте! Благодать Божя перебуває у всякому православному християнині, який жадає цієї благодаті** (4, 100); застереження, у яких для активації співрозмовників використовуються вставні слова, напри-

клад: *Дорогі браття і сестри! Пам'ятаймо, сила злих духів міцна, а наша сила немічна* (4, 57).

Характерними в проповідях є спонукальні конструкції, що виражають заповіді: *Недаремно Бог дав людям четверту заповідь: «Пам'ятай день суботній, щоб святити його»* (4, 276).

Типовими для текстів проповідей є конструкції, у яких автор (проповідник), звертаючись до другої особи або осіб, що виконуватимуть сказане, і сам пропонує взяти участь у виконанні спонукання, тому імператив у таких реченнях набуває, як правило, вираження форми першої особи множини: *Будемо поблажливими одне до одного і прощатимемо взаємно, якщо хто на кого має гнів або образу* (4, 162). Нерідко спонукання в таких конструкціях супроводжується підсилювальними частками: *Будемо ж радіти, що Господь наш Ісус Христос дав нам таке досконале моральне вчення* (4, 226).

Серед спонукальних у проповідях наявні речення, що виражені модальною бажальністю, яку передають безособові конструкції з модальним словом: *Треба боятися гріха більши за все на світі* (4, 67); *Треба кожному з нас брати за взірець буття Господа нашого Ісуса Христа* (4, 296).

Поширеними в текстах проповідей є спонукальні конструкції, які мають форми третьої особи однини наказового способу й утворюються за допомогою часток *хай* та *нехай*, що в значення спонукання вносять відтінки заклик, заохочення тощо: *Хай Господь, що воскрес із мертвих, наповнює наші душі духовною радістю, вселяє в наші серця мир і злагоду* (4, 47); *Тяжко боротися з гнівом, але треба. Нехай дійсно сонце не заходить у гніві нашому* (4, 72).

Для текстів проповідей характерними є конструкції з повторюваними початковими синтаксичними структурами, зокрема складні конструкції, об'єднані спільним спонукальним компонентом, наприклад: *Згадаймо, що перша натхнена пісня Богові була складена жінкою; Згадаймо Прискіллу, котру апостол Павло у Посланні до Римлян вітає як співпрацівницю...; Згадаймо Моніку – шановану матір видатного Августина; Згадаймо Анфусу – матір святого Іоана Золотоустого; Згадаймо святих мучениць Віру, Надію, Любов, Софію, Єкатерину...* (4, 58-60).

Таким чином, для текстів проповідей характерними є опосередковані спонукальні конструкції, які виражають прохання, поради, заохочення, благання, застереження тощо; спонукальна інтонація, що виступає важливим засобом оформлення спонукальних конструкцій. Функціональні особливості проповідей визначаються зверненнями до адресатів, які стимулюють активізацію їх духовної або фізичної діяльності.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.

3. Павлова І. Лексика конфесійного стилю // Дивослово. – 2003. – №1. – С. 18-24.
4. Патріарх Філарет Проповіді. – У 2-х т. – К.: ВВ УПЦ Київського Патріархату, 1999. – Т. 1. – 535 с.
5. Петришина О.І. Мова проповідей Йосифа Сліпого: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

Summary

The article deals with the functional peculiarities of imperative structures as they appear in church sermons, using a synthetic and semantic analysis.

Т. А. Доронина

канд. пед. наук, доцент

«РУССКИЕ САПФО» МИРРА ЛОХВИЦКАЯ И СОФИЯ ПАРНОК – ДВЕ ПОПЫТКИ ЛИРИЧЕСКОЙ ИСПОВЕДИ

Статтю присвячено питанням гендерної проблематики літературознавства, в рамках якої розглядається лірична творчість російських письменниць початку ХХ століття.

«Серебряный век» русской поэзии – это название стало устойчивым для обозначения русской поэзии конца XIX – начала XX века. Оно было дано по аналогии с «золотым веком» (так называли начало XIX века, пушкинское время). О русской поэзии «серебряного века» существует обширная литература – о ней много писали и отечественные, и зарубежные исследователи, в т. ч. такие крупные ученые, как В. М. Жирмунский, В. Орлов, Л. К. Долгополов, М. Л. Гаспаров, Р. Д. Тименчик, Н. А. Богомолов и многие другие.

Конец XIX – начало XX вв. в России – это время перемен, неизвестности и мрачных предзнаменований, это время разочарования и ощущения приближения гибели существующего общественно-политического строя. Все это не могло не коснуться и русской поэзии. Исторические события данного периода предопределили возникновение в литературе символизма, акмеизма и футуризма. Развитие различных тенденций вело к возникновению между ними литературной борьбы, которую можно определить как соперничество эстетических систем, претендовавших на право быть первыми в литературе, быть модернистами.

Но поэзия рубежа веков представляет собой не только последовательную смену литературных течений, развивавшихся в рамках модернизма, она дала русской литературе плеяду новых имен. В русской поэзии эпохи модернизма появилась и в полную меру заявила о себе женская поэзия. На что указывал уже М. Волошин, когда в статье «Женская поэзия» писал: «В то время как творческий дух поэзии как бы отхлынул в том поколении, которое пришло после символистов, целая плеяда женщин-поэтов с ярко вы-

раженными индивидуальностями вступила в литературу. Эта женская поэзия отличается и разнообразием содержания, и сильно выказанным темпераментом, и четкой искренностью» [5, 118].

Каролина Павлова и Зинаида Гиппиус, Поликсена Соловьева и Любовь Столица, София Парнок и Черубина де Габриак, Мирра Лохвицкая и Аделаида Герцык, Марина Цветаева и Анна Ахматова – эти и другие поэтессы заставили современников заявить о феномене женской поэзии.

«Культура Серебряного века, – как пишет Д. Бургин, – поощряла так называемый женский элемент в поэзии (разумеется, в том смысле, как его понимали мужчины) и в то же время скептически и с насмешкой относилась к большинству женщин-поэтов. Потому и неудивительно, что серьезные и талантливые русские поэты-женщины той эпохи вообще отказывались от мысли быть «поэтессами» и хотели, чтобы их воспринимали в первую очередь как поэтов и в последнюю – как женщин-поэтов, если уж этого нельзя избежать. В своем желании быть прежде всего поэтом, без каких бы то ни было уступок или претензий, предъявляемых ее полу...» [3, 10].

Феномен женской поэзии (творчества) вызывал и сейчас вызывает разноголосицу суждений и критических замечаний тем более, что на сегодняшний день в литературоведении укрепляется и получает широкое развитие гендерное направление, в русле которого утверждается существование специфики женского литературного творчества и исследуются проявления гендерного компонента на различных уровнях существования и функционирования литературы. Среди литературоведов, активно занимающихся гендерными проблемами в литературе, назовем В. Агееву, Т. Гундророву, Н. Зборовскую, М. Михайлову, В. Погребную, М. Рюткенин, И. Савкину, Е. Строганову, А. Улюру, С. Филоненко.

Академическое литературоведение традиционно из всего потока женской поэзии рубежа веков выделяет лишь несколько имен: А. Ахматову, М. Цветаеву, З. Гиппиус. Остальные поэтессы (а только в антологии «Женской поэзии серебряного века», изданной в 2002 г. названо 101 имя) остались вне внимания литературоведения, представляя собой лишь литературный фон эпохи. Имена Мирры Лохвицкой и Софии Парнок также оказались скрытыми в тени великих поэтесс двадцатого столетия, однако еще в начале века их поэзия считалась выдающимся явлением женской лирики, а критики единодушно присваивали молодым поэтессам титул «русской Сапфо». С легендарной гречанкой Мирру Лохвицкую и Софию Парнок сближала, прежде всего, общая тема их лирического творчества – любовь.

На исходе XIX века «чистая лирика» не пользовалась особой благосклонностью у демократической критики. Представители демократического лагеря (П. Якубович, Е. Соловьев-Андреевич, Ф. Маковский) не принимали ее по идейным соображениям, т. к. этой поэзии была чужда социальная проблематика. Модернистская критика (А. Волынский, К. Бальмонт,

Вяч. Иванов, Н. Абрамович, Н. Поярков и др.) была более благосклонна, т. к. в произведениях «женской лирики» увидели проявление эротического элемента. И хотя мнение читательской аудитории было совершенно иным, стихами М. Лохвицкой и С. Парнок восхищались, критические оценки неблагоприятно сказались на определении места этих поэтесс в литературном процессе конца XIX – начала XX века.

В последние годы литературоведением предпринимаются попытки исследования творчества М. Лохвицкой и С. Парнок. В 1994 г. впервые за послереволюционный период был издан небольшой отдельный сборник стихотворений М. Лохвицкой и лишь в 1998 г. – С. Парнок. До выхода сборников о творчестве этих поэтесс помнили далеко не все. А имена Лохвицкой и Парнок, наряду с именами других русских поэтесс (Надежда Львова, Лидия Лесная, Паллада Богданова-Бельская, Анна Радлова, Аделаида Герцык, Мария Моравская) «всплывали не сами по себе, а по поводу, в связи с другим, магнетически привлекательным» (С. В. Полякова). Жизнь М. Лохвицкой и ее образ сузились до размера эпизода в судьбе К. Бальмонта, а жизнь и образ З. Парнок – в судьбе М. Цветаевой.

Отношение критики к творчеству Мирры Лохвицкой не было однородным. Николай Минский отметил, что Мирра Лохвицкая занимает «какое-то срединное место между старою и новою школою». Ее стихи ценили и такие традиционалисты, как Аполлон Майков, Арсений Голенищев-Кутузов, Константин Случевский, и такие искатели новизны, как Константин Фофанов, Федор Сологуб, Константин Бальмонт. Но ее же жестко критиковали за свободу чувств, которую она проповедовала в своих стихах. Эти критики обвиняли Мирру в безнравственности и «тяготении к декадентской похоти».

Ее считали безнравственной, а она с удивлением спрашивала:

Я не знаю, зачем упрекают меня,
Что в созданных моих слишком много огня,
Что стремлюсь я навстречу живому лучу
И наветам унынья внимать не хочу.

Что блещу я царицей в нарядных стихах,
С диадемой на пышных моих волосах,
Что из рифм я себе ожерелье плету,
Что пою я любовь, что пою красоту.

Но бессмертья я смертью своей не куплю,
И для песен я звонкие песни люблю.
И безумью ничтожных мечтаний моих
Не изменит мой жгучий, мой женственный стих.

В сонетах Лохвицкой любовь и красота занимают центральное место, но они отходят от строгих канонов. Некоторые критики видели в них «измельчание поэзии» и гражданского духа.

В стихах лирическая героиня проявляется как страстная, жаркая натура, в то время как в жизни Мирра Лохвицкая была более заземленной, хотя и одевалась порой вычурно, видимо, отдавая дань тогдашней петербургской моде и стилю декаданса. В этом реальном размеренном мире спокойно и уютно женщине – Марии Жибер, но душа поэтессы Мирры Лохвицкой стремится к чему-то не изведанному, яркому и бесконечному. Творчество и жизнь Мирры Лохвицкой – это балансирование между высоким и низким, между прозаическим бытом и романтикой чувств. Дети, муж – все это было, конечно, хорошо, твердо, основательно, но ее тонкая душа требовала чего-то другого. О несовпадении ее житейского облика и образа лирической героини – «вакханки» – писал И. Бунин: «... большая домоседка, по-восточному ленива» [Цит. по 1, 14].

Бурный любовный роман Мирры Лохвицкой с Константином Бальмонтом получил в свое время скандальную огласку, поскольку они даже не пытались скрыть свои чувства, открыто посвящая друг другу стихотворные любовные послания. Мирра Лохвицкая писала:

Я люблю тебя, как море любит солнечный восход,
Как нарцисс, к волне склоненный, – блеск и холод сонных вод.
Я люблю тебя, как звезды любят месяц золотой,
Как поэт – свое созданье, вознесенное мечтой.

Я люблю тебя, как пламя – однодневки-мотыльки,
От любви изнемогая, изнывая от тоски.
Я люблю тебя, как любит звонкий ветер камыши,
Я люблю тебя всей волей, всеми струнами души.

Я люблю тебя, как любят неразгаданные сны:
Больше солнца, больше счастья, больше жизни и весны.

Бальмонт посвятил ей лучший свой сборник «Будем как солнце» (1903): «Художнице вакхических видений, русской Сафо, знающей тайну колдовства».

Мирра Лохвицкая первой переступила «табу», наложенное на пределы женской исповедальности. А. Л. Волынский назвал М. Лохвицкую «особенным стихотворцем» современной поэзии. Он объяснял ее отличие от других поэтов тем, что «она одна откровенно поет любовь». Точнее будет сказать, что «особенность», ясно ощущаемая на рубеже веков и потускневшая уже в 1910-е гг. – появление в ее поэзии новой лирической героини – Женщины. Ее любимые героини – женщины, не тронутые эманси-

пацией. Если Лохвицкая что-то и отстаивает, то лишь именно это право женщины оставаться женщиной – даже со всеми присущими ей недостатками. На первое место в ценностной шкале она выдвигает сферу чувства, в том числе интимного; для ее лирической героини характерно повышенное внимание к своей внешности; ей свойственна чисто женская любовь к переживаниям, перевоплощениям.

Одной из особенностей поэзии Лохвицкой является то, что в лирической героине почти всегда узнается автор. Любовь, воспеваемая ею, – это не только эротические переживания и мечтания. С годами в ее творчестве усиливаются мотивы любви, преодолевающей все испытания и побеждающей зло. Лирическая героиня Лохвицкой не пытается «угнаться» за мужчиной в интеллектуальном развитии – у нее свой путь: путь интуиции и инстинктивной мудрости любящего сердца.

Лохвицкая понимает духовный смысл материнства. Она никогда не философствует под маской своих героинь, – тем не менее, жажда познания в ней не менее сильна, чем жажда любви и счастья, но ее орудие – не столько рассудок, сколько интуиция. Религиозность – пожалуй, самая существенная особенность мировоззрения Лохвицкой. Лохвицкая, чьим жизненным выбором было служение семье и воспитание детей, вопреки свойственному ей как творческому человеку стремлению к личной независимости. Борьба с собой, обусловленная христианским мировоззрением, составляет основное содержание ее лирики.

Она была первой русской поэтессой, которая стала писать о любви с откровенностью, прежде позволявшейся лишь мужчинам, – многих это шокировало. Поэтическое творчество М. Лохвицкой характеризуется повышенной эмоциональностью, вдохновленной единственным чувством любви. Ее жизненный опыт любви-испытания определил тематику произведений и явился «откровением» для современников. С другой стороны, М. Лохвицкая сумела отделить в своем творчестве воображаемый мир любовных переживаний от реалий действительной жизни. Однако читающая публика не была готова к разъединению биографического автора и лирической героини, что, возможно, и послужило причиной личной драмы поэтессы. В целом поэзия М. Лохвицкой отражает жизненный опыт возвышенной любви женщины и мужчины.

Муза С. Парнок иная, отличная от музыки М. Лохвицкой. Парнок открывает «женский мир» через эстетизацию телесного. Мотивы лесбийской любви открывали поэтессе путь к самоидентификации, к осознанию своей женственности через любовь к другой женщине. Эта тема «пришла» к Парнок вместе с увлечением античностью.

«Мир античных стихов Парнок – это обретенный идеал красоты и гармонии, «музыки в жилах». Поэту незачем прибегать к стилизации: его органика изначально соответствует античному космосу; античный цикл Парнок – это поэзия воспоминания», – пишет Т. Брицкая [2].

Древнее детство свое эолийское припоминая,
Дева в задумчивый час перебирала струну.
Ветром из-за моря к ней доструилось дыханье Эллады,
Ветер, неявный другим, сердце ее шевелит:
Чудится деве – она домечтает мечты твои, Сафо,
Недозвучавшие к нам песни твои допоет.

Античность, по мнению исследователей, определяет дальнейшую приверженность поэта классической форме, значимость для него классического наследия.

Софья Яковлевна очень рано осознала свою странную странность, отличие от обычных людей. «Я никогда, к сожалению, не была влюблена в мужчину», – писала она М. Ф. Гнесину [11, 15]. Эта особенность личной жизни Софии Яковлевны была известна в литературной среде и не скрывалась ею самой. Любовь к женщине – тема множества стихотворений Парнок.

Ее притягивали и привлекали женщины. Ирина Ветринская, исследующая проблему «женской» любви довольно давно и посвятившая этому немало статей и книг, пишет следующее: «Психиатрия классифицирует это как невроз, но я придерживаюсь совершенно противоположного мнения: лесбиянка – это женщина с необычайно развитым чувством собственного «я». Ее партнерша – это ее собственный зеркальный образ; тем, что она делает в постели, она говорит: «Это я, а я – это она. Это и есть высшая степень любви женщины к самой себе»» [4, 326]. Мнение спорное, быть может, но не лишенное оснований, и объясняющее многое в этом странном и загадочном явлении – «женской» любви.

Эта тема, табуированная в искусстве, пронизывает все творчество С. Парнок. Но интересны здесь не столько адресаты стихотворений поэтессы, либо факты ее личной жизни, а тот художественный мир, который она создает. Мир полный страсти, любви-греха, страдания и мук, боли и утешения. Ее лирика – это «в своем роде дневник, с редкостной свободой самовыражения запечатлевший историю трудной любви и сложных состояний духа... Здесь с толстовской безоглядной правдивостью описывается любовь женщин» (С. В. Полякова).

С точки зрения С. В. Поляковой, основной пафос творчества С. Парнок составляет «дух жизненной достоверности». Страсть ее не была беспроблемной и в себе убежденной. Чувство отреченности вновь и вновь возвращалось в стихах в стремлении понять самое себя. Это самосознание выражалось не только в дневниковой искренности, оно преломлялось в культурно-исторической символической, искало религиозный смысл своих конфликтов и путь к преображению.

Роман Парнок с Мариной Цветаевой был бурным и страстным, он захватил сразу обеих. Е. Калло пишет: «По силе взаимного проникновения в

души друг друга – а прежде всего это был роман душ, это было похоже на ослепительную солнечную вспышку» [7, 10].

Задаваясь вопросом, что искала в таком необычном чувстве Марина, тогда еще не бывшая столь известной поэтессой, литературоведы приходят к выводу о необычности стремлений самой М. Цветаевой, которая, «будучи по натуре страстной и властной, подобно тигрице, не могла до конца удовлетвориться только ролью замужней женщины и матери. Ей нужна была созвучная душа, над которой она могла бы властвовать безраздельно – гласно ли, негласно, открыто ли, скрыто ли – неважно!» [6].

Не вдаваясь подробно в изложение перипетий любовного романа между С. Парнок и М. Цветаевой, лишь отметим, что влияние Марины Цветаевой на Софью Парнок как личность и Поэта было настолько всеобъемлющим, что, сравнивая строки их стихотворных циклов, написанных почти одновременно, можно найти общие мотивы, похожие рифмы, строки и темы. Власть была неограниченна и велика, в связи с чем исследователи подчеркивают следующее: «Софья Парнок, как Поэт лирический, достигла в этих своих стихотворениях, посвященных ее мучительному чувству к Марине и разрыву с ней, таких высот, которые ставят ее на равных с такими личностями в Поэзии, как Мирра Лохвицкая, Каролина Павлова или даже Анна Андреевна Ахматова» [11, 20].

Вот одно из стихотворений, написанных Софьей Парнок в 1915 году, в разгар романа, в «коктебельское лето», когда к их мучительным отношениям прибавилась жгучесть чувства Максимилиана Волошина к Марине – чувства внезапного и довольно сложного:

Причуды мыслей вероломных
Не смог дух алчный превозмочь, –
И вот, из тысячи наемных,
Тобой дарована мне ночь.
Тебя учило безразличье
Лихому мастерству любви.
Но вдруг, привычные к добыче,
Объяты дрогнули твои.
Безумен взгляд, тоской задетый,
Угрюм, ревниво сжатый рот, –
Меня, терзая, мстишь судьбе ты
За опоздалый мой приход.

Своеобразным памятником оборвавшейся любви со стороны Софьи была книга «Стихотворения», вышедшая в 1916 году и сразу запомнившаяся читателям, прежде всего тем, что говорила Софья Яковлевна о своем чувстве открыто, без умолчания, полунамёков, шифровки.

Снова на профиль гляжу я твой крутолобый
И печально дивлюсь странно-близким чертам твоим.
Свершилось то, чего не быть не могло бы:
На пути на одном нам не было места двоим.
О, этих пальцев тупых и коротких сила,
И под бровью прямой этот дико-недвижный глаз!
Раскаяния, – скажи, – слеза оросила.
Оросила ль его, затуманила ли хоть раз?
Не оттого ли вражда была в нас взаимной
И страстнее любви и правдивей любви стократ.
Что мы двойника друг в друге нашли? Скажи мне,
Не себя ли казня, казнила тебя я, мой брат?
«Снова на профиль гляжу я твой крутолобый...»

Она первая в русской поэзии воспевала сапфическую любовь. Ее лирическая героиня – женщина, свободно и откровенно выражающая свои чувства, живущая миром собственной души. Ее стихи передают ход раздумий на протяжении всей жизни, историю ее любви и духовного роста.

Творчество «русской Сапфо» не вписывалось ни в эстетические нормы дореволюционной литературы, ни в рамки коммунистической морали. И, несмотря на то, что вклад С. Парнок в русскую поэзию XX века был по истине единственным в своем роде, ее имя долгое время было неизвестно широкой публике и практически всеми забыто. И до настоящего времени наиболее известным фактом ее биографии остаются отношения с Мариной Цветаевой в 1914-16 гг. Поэтическое творчество С. Парнок тематически очень разнообразно. Ее литературная деятельность не ограничивалась стихотворством, а жизненный опыт (лесбийские отношения) открыл в русской литературе новую, ранее табуированную тему.

Женская поэзия серебряного века не была однородной, что определяется как культурными условиями «вхождения» женщин-поэтесс в литературу, так и условиями их личной жизни. Творческое наследие двух поэтесс подтверждает тезис гендерного литературоведения о своеобразии художественной самоидентификации авторов-женщин, который необходимо учитывать для полноты литературоведческого анализа произведения. Мирра Лохвицкая и София Парнок – серьезные поэты, заслуживающие внимания и дальнейшего изучения. Им по праву принадлежит достойное место в истории русской литературы – как первым поэтессам, устами которых русская женщина заговорила свободно о своей любви, как авторам, чье творчество за столетие несколько не утратило тематического интереса и эстетической ценности.

Поэзия «русских Сапфо», не получившая должной оценки у современников и в силу различных причин надолго забытая, несколько не устарела в наши дни, – напротив, время высвечивает в ней новые грани эстетического своеобразия и совершенства.

Список использованной литературы

1. Богомолов Н. А. Критика русского символизма. – М.: Олимп, 2002. – 200 с.
2. Брицкая Т. Пушкинский мир в творчестве Софии Парнок // http://www.silverage.ru/stat/parnok_pushkin.htm
3. Бургин Д. София Парнок. Жизнь и творчество русской Сафо. Перевод с английского С. Сивак. – СПб.: Инапресс, 1999. – 513 с.
4. Ветринская И. Послесловие // Женщины, которые любили... женщин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС. – 2002. – С. 324-341.
5. Волошин М. Женская поэзия // Волошин М. Стихотворения. Статьи. Воспоминания современников. – М.: Правда, 1991. – С. 117-123.
6. Доля Н. Любовная любовь – ловушка для души (анализ «Письма к Амазонке» М. Цветаевой // <http://elles.wallst.ru/person/?id=13>
7. Калло Е. О Софии Парнок // «Sub rosa». Аделаида Герцык. София Парнок. Поликсена Соловьева. Черубина де Габриак / Сост. Т. Н. Жуковская, Е. А. Калло. – М.: Эллис Лак, 1999. – С. 7-15.
8. Кононов Н. Предисловие // Бургин Д. София Парнок. Жизнь и творчество русской Сафо. – СПб.: ИНАПРЕСС. – 1999. – С. 5-25.
9. Парнок С. Собрание стихотворений / Вступительная статья, подготовка текста и примечания С. В. Поляковой. – СПб.: ИНАПРЕСС, 1998. – 540 с.
10. Парнок София. Сверстники. Критические статьи. – М.: Глагол, 1999. – 141 с.
11. «Sub rosa»: Аделаида Герцык, София Парнок, Поликсена Соловьева, Черубина де Габриак / Вступ. статья Е. А. Калло. Сост., коммент. Т. Н. Жуковской, Е. А. Калло. – М.: «Эллис Лак», 1999. – 766 с.

Summary

The article is devoted to gender problems of literature criticism. It considers lyric works of Russian authoresses of the early 20th century.

М. О. Дудніков

канд. філол. наук, доцент

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ПРО СТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ (ДО ХХ СТ.)

У статті на матеріалі російської літератури ХІХ століття проаналізовано етапи формування жанру історичного роману. Визначено основні напрямки цього жанру: дидактичний (М. Загоскін, Ф. Булгарін, Р. Зотов), романтичний (М. Польшовий, І. Лажечников) та реалістичний (О. Пушкін, М. Гоголь).

Виникнення та розвиток історичного роману припадає на 30-ті роки ХІХ століття. Цей літературний жанр формувався в період руйнації феодального устрою та розвитку капіталістичних відносин. Імпульсом до розвитку народної національно-історичної свідомості стали події 1812-1825 років, які оголили проблеми національної культури та своєрідності народно-го характеру. За літературне джерело російського історичного роману при-

йнято вважати повісті М. М. Карамзіна на історичну тему «Марфа Посадниця» та «Наталя, боярська донька», при цьому історизм його творів мав дидактичний характер, тобто історія розглядалася крізь призму моральних настанов.

Зафіксовано кілька найперших спроб створення історичних романів: у 1816 році М. С. Лунін пише історію Лжедимитрія (перша частина була надрукована французькою мовою, але до нашого часу не збереглася). У 1817 році вийшла окрема частина роману Ф. М. Глінки «Зиновій Богдан Хмельницький, або Визволена Малоросія». Окремим виданням у двох частинах роман вийшов 1819 року. Головний герой є носієм патріотичних ідей, борцем за незалежність рідної землі. Через образ Богдана Хмельницького автор роману висловлює свої думки, а не розкриває, на жаль, багатогранний характер військового та політичного діяча. Народні маси, що перебувають під польським гнітом, у романі не представлені. Історичні події зображуються в річищі романтичної традиції: з'являється герой, якого підтримують небесні сили, тисячі людей підкоряються йому. Саме про такі стосунки Богдана Хмельницького з українським народом пише Ф. Глінка. Стилїстична та образна система роману відірвана від конкретної історичної дійсності, також помітний вплив традицій класицизму та карамзінської прози.

Історична тема мала художню розробку в романтичних повістях О. О. Бестужева-Марлінського в 20-ті роки. О. С. Пушкін убачав у його повістях романні елементи, тому й радив писати романи. Бестужев вивчав питання про використання давніх мов, щоб детальніше відобразити історичне минуле, тобто торкався проблеми історичної стилізації.

Значну роль у розвитку реалістичної тенденції в історичній прозі відіграв декабрист О. О. Корнілович. О. С. Пушкін, коли працював над «Арапом Петра Великого», звертався до його історичного нарису про епоху Петра I. О. О. Корнілович не поділяв думки деяких істориків, що слава правителів реалізується тільки у військових перемогах. Необхідно звертати увагу на їх внутрішнє життя та здібності до господарювання. У 1832 році Корнілович напише твір «Андрій Безіменний», пов'язаний з петровською епохою. Ім'я автора не вказане, але є підзаголовок «Старовинна повість». Дворянина-патріота Андрія Безіменного цар захистив від переслідування слуг деспотичного Меншикова. Письменник-декабрист плекає надію на появу гуманного монарха, здатного відстояти права приниженої людини. І незважаючи на те, що автор правдиво зображує побут та звичаї петровського часу, характери не отримали певного розвитку, вони схематичні й не адаптовані до петровської епохи.

Паралельно з Росією історичний роман зародився й у Західній Європі. Світову популярність отримали романи Вальтера Скотта, які започаткували розвиток реалізму в історичному жанрі. Письменник зміг відобразити глобальні історичні події в історії країни, їх вплив на долі окремих людей.

Англійський романіст широко зображує побут, національний колорит та реальні обставини життя своїх героїв. Він використовує археологічні та етнографічні деталі, що характеризують матеріальну й духовну культуру епохи. У романах В. Скотта особливе місце займає діалог, який розкриває характери численних персонажів. Характерною особливістю композиції романів В. Скотта є те, що в центрі оповідання знаходяться видумані герої, а історичні діячі відіграють епізодичну роль і займають другорядне місце в структурі сюжету. Історичні романи В. Скотта торкалися нагальних сучасних проблем. Він глибоко розумів історичне життя, відчував шляхи історичного розвитку, був оригінальним мислителем. Основна тематика англійського письменника стосувалася нації, політичної концепції націй, буржуазних революцій. В. Скотт впливав на розвиток історичної науки, пропонував нові засоби розуміння людської історії. Під його впливом написано твори французьких учених Т'єррі «Історія завоювання Англії норманами» і Гізо «Історія революції в Англії». В історичних романах В. Скотта є місце не лише історичним подіям, а й повсякденності. До того ж усі його історико-літературні спостереження щодо зображення звичаїв, епохи та ін. завжди пов'язані з сьогоденням.

В одній із журнальних статей про роман М. О. Польового «Клятва при Гробі Господньому» О. О. Бестужев-Марлінський писав: «Вальтер Скотт... відтворив історичний роман, який став потребою всього читаючого світу, від стін Москви до Вашингтону, від кабінету вельможі до прилавка дрібного гендляря» [5, 594].

У 30-ті роки ХІХ століття в російській літературі з'являється велика кількість історичних романів. Вагому роль у розвитку жанру відіграли «Юрій Милославський» (1829) та «Рославлев» (1831) М. М. Загоскіна, «Дмитро Самозванець» (1830) Ф. В. Булгаріна, «Клятва при Гробі Господньому» (1832) М. О. Польового, «Останній Новік, або Завоювання Ліфляндії при царюванні Петра Великого», що виходили частинами у 1831-1833 роках, «Крижаний дім» (1835) і «Бусурман» (1838) І. І. Лажечникова. У 1835 році виходить у збірці «Миргород» повість М. В. Гоголя «Тарас Бульба», а в 1836 році – «Капітанська дочка» О. С. Пушкіна. Ці твори свідчили про факт становлення російського історичного роману.

Перший історичний роман М. Загоскіна «Юрій Милославський, або Росіяни у 1612 році» мав велику популярність. Письменник показав сцени старовинного російського життя, колоритно вималював характери Кирші, Олексія Бурнаша, Федьки Хом'яка тощо. Патріотичні почуття в романі розкриваються в контексті загальнонаціональної справи: згуртованість народних мас перед загрозою польського завоювання Москви. М. Загоскін торкнувся внутрішніх та соціальних стосунків у Росії, розкрив патріархальні відносини між боярами та кріпосним селянством. Письменник уважав, що прагнення до свободи та непокори непритаманне народу, воно занесене розбійниками та запорізькими козаками. М. Загоскін підтримував думку,

що народ віддавна згуртований навколо царського престолу і православної віри. Інколи М. Загоскін не відтворював художньо історичні події, а сам про них розповідав, що приглушувало відчуття об'єктивності в підході до історичного факту, додавало роману дидактичного відтінку. Такий дидактизм нагадує історичну прозу М. Карамзіна, коли підноситься перемога позитивних героїв та поразка негативних персонажів. В. Белінський з приводу роману М. Загоскіна справедливо вказував: «Усі обличчя роману – здійснення особистих понять автора; всі вони відчують його почуттями, розуміють його розумом» [3, 36]. Незважаючи на недоліки, роман «Юрій Милославський» є етапним у російській прозі того часу, причому він написаний до творів О. Пушкіна і М. Гоголя.

М. Загоскін пише другий роман «Рославлев, або Росіяни у 1812 році». Очевидним є питання про зміни, що відбулися за два століття у свідомості людей стосовно ідеалів та патріотичних почуттів. Припускаючи логічність такого питання, М. Загоскін дає на нього відповідь у передмові до нового роману, підкреслюючи зовнішні зміни нації, але вірність престолу, віра предків, любов до рідної землі залишаються, на його думку, незмінними. У романі правдиво відображені епізоди війни, партизанського руху, картини провінційного побуту. До речі, автор був учасником війни 1812 року. Як і в попередньому творі М. Загоскін пише про єдність народу навколо царя та православної віри. Про події війни 1812 року ми дізнаємося з розмов героїв роману та коротких міркувань і довідок автора. У тексті багато моральних роздумів та сентиментальних відступів, але чомусь навіть причини розв'язання війни в романі не пояснено.

Подальші романи М. Загоскіна «Аскольдова могила», «Бринський ліс» відбивали події епохи Київської Русі, Петра I та Катерини II, але вони не внесли нічого нового в розвиток російського історичного роману. Про твори написані після «Рославлева», В. Белінський писав: «... романи Загоскіна були один слабший від одного. У них він упадав у якусь дивну, псевдопатріотичну пропаганду та політику і почав з особливою любов'ю живописати розбиті носи та скигління відомого роду героїв, у яких він вбачає гідних представників суто російської моралі і з особистим пафосом прославляти любов до солених огірків та кислої капусти» [4, 55-56]. Критика відмовлялася серйозно сприймати романи М. Загоскіна.

У цей самий час виходять історичні романи Ф. Булгаріна: «Дмитро Самозванець» (1830), «Петро Іванович Вижигін. Моралістичний історичний роман XIX століття» (1831) і «Мазепа» (1833-1834). Ф. Булгарін цікавиться петровською епохою, як і М. Загоскін, О. Пушкін, І. Лажечников. Моральна мета романів письменника полягала в тому, щоб довести, що держава може бути щасливою в разі самовідданого служіння громадян вітчизні та святій вірі, а сила держави залежить від єднання царя з народом. Цю думку підтримував і М. Загоскін, але Ф. Булгаріна, на відміну від останнього, селянство взагалі не цікавить. Народне середовище, на думку

Ф. Булгаріна, складають міщани, купці, представники церкви та службовці. Негативне ставлення письменника до народних заворушень не дає йому можливості відкрити істинні соціально-політичні протиріччя Смутного часу, і в художньому плані автор облагороджує історичне минуле, він вважає недоречним відтворювати в тексті грубість простонародного наріччя. Булгарінський роман «Петро Іванович Вижигін» розкриває воєнні події 1812 року. Автором перемоги над французами письменник вважає самодержавство. Історичні фігури в романах Булгаріна є носіями нав'язаних їм письменником морально-політичних ідей. Він переносить до жанру історичного роману елементи авантюрно-шахрайського роману – пригоди та шахрайства, – переплітаючи їх з подіями Вітчизняної війни 1812 року.

Тоді ж вийшли у світ історичні романи М.І. Воскресенського, Р. М. Зотова «Леонід, або Деякі риси із життя Наполеона» (1832), «Таємничий чинець, або Деякі риси із життя Петра І» (1834), але літературна критика дала їм низьку оцінку.

Особливою популярністю користувалися романи К. П. Масальського – «Стрільці» (1832), «Регентство Бірона» (1834).

З'явилася серія романів про епоху І. Грозного: «Гаральд і Єлісавета, або Епоха Іоанна Грозного» (1831) В. А. Ертеля, анонімний «Малюта Скуратов, або Тринадцять років царювання царя Іоанна Васильовича Грозного» (1833), «Єрмак, або Покорення Сибіру» (1834) П. П. Свіньїна. Історія і вимисел у цих творах погано поєднані, а історичні факти викривлено.

Розмову про реалізм в історичному романі першим повів О. С. Пушкін. Основну проблему він убачав у взаємодії історії та сучасності. Враховуючи вплив французького романтизму на розвиток російського історичного роману, О. Пушкін указував на недоліки історичного жанру у французьких письменників-романтиків. Він уважав неприпустимим приписувати людям минулого думки і почуття сучасної людини, оскільки подібний підхід до історичного матеріалу викривлює історію. О. Пушкін критикував реакційно-дидактичний напрям у російському історичному романі: «Що може бути моральніше за твори пана Булгаріна? Із них ми чітко дізнаємось: як погано брехати, красти, пиячити, грати в карти і тому подібне. Пан Булгарін карає персонажів різними химерними іменами: вбивця названий у нього Ножевим, хабарник Хабаріним, дурень Глаздуриним. Історична точність одна не дозволила йому назвати Бориса Годунова Хлопухіним, Дмитра Самозванця Каторжніковим, а Марину Мнішек княжною Шлюхіною» [6, 207]. О. Пушкін був незадоволений і романом М. Загоскіна «Рославлев, або Росіяни у 1812 році», тому пропонував свій варіант «Рославлева». Це був другий роман О. Пушкіна на історичну тему після «Арапа Петра Великого». У «Рославлеві» М. Загоскіна народ показаний як пасивна сила, у пушкінському «Рославлеві» народ – міцна та загрозна сила.

О. Пушкін, розкриваючи нові шляхи російської літератури, підтримував прояви реалізму в творах історичного жанру. Саме тому О. Пушкін да-

вав високу оцінку першому роману М. Загоскіна «Юрій Милославський», історичній трагедії М. Погодіна «Марфа Посадниця». Пізніше позитивні відгуки О. Пушкіна отримують романи І.І. Лажечникова «Останній Новик» та «Крижаний дім». Високу оцінку отримає гоголівський «Тарас Бульба».

Романтична критика до правдивого зображення внутрішнього світу людини додавала таке поняття, як народність у зображенні історичного минулого, уміння передати дух нації, утілити національний характер народу, розкрити своєрідність його побуту. Про народність та історизм можна говорити в тих творах історичного жанру, де враховується місцевий колорит при зображенні побуту та звичаїв. Наприклад, М. Польовий, щоб виконати вимоги щодо поняття народності, у своєму романі «Клятва при Гробі Господньому» використовує сюжети з народними піснями та побутовими й церковними обрядами.

Великий успіх мав історичний роман О. Ф. Вельтмана «Кощій Безсмертний». Билини старого часу» (1833). Автор зробив вдалу спробу відтворення російської старовини. У «Кощії Безсмертному», як і в іншому романі про часи давнього Києва та Новгороду «Святославич, ворожий вихованець. Диво часу Червоного Сонця Володимира» (1835), Вельтман допомагає відчутти дух епохи, зображує яскраві картини Давньої Русі, відтворюючи мову та синтаксис XII-XIV століть. Історичні романи М. О. Польового і О. Ф. Вельтмана являли собою обробку російської старовини з використанням фантастичних елементів.

У творчості І.І. Лажечникова історична тема зазнала подальшого розвитку. Письменник ретельно вивчав історичні документи, мемуари, навіть місцевість, де відбувалися події. Перший роман І.І. Лажечникова «Останній Новик» (1831-1833) присвячений прогресивним реформам Петра I, його турботам про розвиток освіти та культури. Головний герой роману, Новик, із різних причин був вимушений жити за межами батьківщини. Одна з причин – конфлікт із петровською владою. Із-за кордону Новик стежить за станом справ у Росії, визнає прогресивну діяльність Петра. Коли між Росією та Швецією розпочалася війна, Новик таємно почав надавати допомогу російській армії: він зміг увійти в довіру до командуючого шведськими військами Шліппенбаха, а потім передавав військову секретну інформацію командуючому російської армії в Лівонії Шеремет'єву. Герой таємно повертається на батьківщину, йому вибачають усі провини, але брати участь у розбудові своєї держави не вистачає сил. Наш герой знаходить собі притулок у монастирі. На жаль, І.І. Лажечников не зміг показати головні соціальні протиріччя петровської епохи, тому що як цар, так і його оточення представлені ідеалізовано.

Другий роман І.І. Лажечникова «Крижаний дім» (1835) присвячений жорстокому періоду російської історії – царюванню Анни Іоанівни. Автор показує ганебне становище Росії, руйнування країни, яка ще недавно прагнула до прогресу та економічних змін. Крім цариці Анни, показаний образ

підступного Бірона, а також Волинського, що веде з ним політичну боротьбу. У третьому романі «Бусурман» (1838) виведено образ лікаря-іноземця Антона Еренштейна відтворений романтичним уявленням письменника. Лікар, який потрапив до Москви в XV столітті, здивований жорстокими звичаями країни. Головний герой гине як жертва боярської обмеженості та жорстокості. Ті ліки, які він виписав татарському царевичу, замінили на отруту, звинувативши «бусурмана» в навмисному вбивстві. Незважаючи на недоліки художнього втілення цього образу, він був глибоко новаторським. Утративши дворянські привілеї, лікар визнає свою людську гідність не в походженні, а в знаннях та культурі.

У 1831-1832 роках починає писати історичний роман із часів пугачовщини М. Ю. Лермонтов. Його роман «Вадим» залишився незавершеним. Незважаючи на те, що твір Лермонтова перетинається з історичною прозою Лажечникова та Марлінського, письменник глибше досліджує конфлікт народних мас. У цьому питанні він наближається до поглядів О. Радищева. У «Вадимі» помітне пробудження соціальної свідомості кріпаків, які іронічно ставляться до пана. При цьому слід зазначити, що М. Лермонтов по-різному оцінював ідею народної помсти. З одного боку, автор роману визнає зародження народного незадоволення кріпацькою системою, а з іншого – боїться народного стихійного бунту. М. Лермонтов, на відміну від О. Пушкіна, не підтримував думку про неминучість історичного прогресу як фактора свободи.

У процесі творчих пошуків прийшов до реалізму в зображенні історичного минулого і М. Гоголь. Його романи «Страшна помста» та «Гетьман» були підготовчим етапом до «Тараса Бульби».

В історичному романі першої половини 30-х років XIX століття сформувалися три напрямки. Перший визначається як дидактичний (його представники: М. Загоскін, Ф. Булгарін, К. Масальський, Р. Зотов). Витоки цього методу спостерігаються в історичній прозі М. Карамзіна. В. Белінський про дидактичний метод писав: «Усяка думка, яка з'являється поза художнім та літературним інтересом, самостійно й окремо від форми, приймаючи її цілком випадково, не як необхідна умова свого існування, але як засіб висловитися, – така думка неминуче стає мертвою, а романи, породжені нею, дидактичними...» [2, 291].

Другий напрямок – романтичний (його представники: М. Польовий, І. Лажечников). Передбачали цей напрямок повісті Бестужева 20-х років. Історичний роман М. Польового знаходився під впливом французького романтизму. І. Лажечников був прибічником реалістичного методу дослідження історичних подій, знаходився під впливом В. Скотта.

Підґрунтям романів цих двох напрямків є ідеалістичне розуміння історії. Так, наприклад, для М. Загоскіна живим імпульсом історії є моральні та релігійні ідеї. І. Лажечников велике значення приділяє звичаям, а також освіті як засобу впливу на долі та характери людей. Романтичному напря-

мку в історичному романі характерне перебільшення ролі особистості в історії. Видатний історичний діяч завжди в зображенні письменників виявляє себе як виключна особистість, вільна у своїх вчинках. Часто історична постать ставала рупором ідей автора.

Третій напрямок – реалістичний. Його засновниками визнані О. С. Пушкін та М. В. Гоголь. Так, у повісті О. Пушкіна «Капітанська дочка» висловлено не тільки роздуми про історичне минуле, а й більшою мірою ставлення автора до сучасних політичних та соціальних проблем, актуальних російському життю 30-х років. Зображуючи повстання О. Пугачова, письменник показав кріпосницькі стосунки між селянами та дворянством, між козацтвом та державою.

О. Пушкін вплинув і на реалізм М. Гоголя. Свою епопею останній назвав повістю тому, що хотів підкреслити її епічний і реалістичний характер, що відрізняв «Тараса Бульбу» від сучасних письменнику історичних романів школи романтизму.

Велику роль у розвитку історичного роману відіграли реалістичні теорії в критиці В. Белінського, який твердив, що вся подальша діяльність прогресивної думки повинна спиратися на історію, зростати на історичному ґрунті. Від вірувань та ідеалів, не підкріплених історією, людство перейшло до нової епохи, перейнятої історичною свідомістю. Віра в абстрактний розум, характерна для XVIII століття, а також епоха романтичного суб'єктивізму змінюються періодом об'єктивного пізнання історії, її закономірностей. На думку Белінського, сучасна форма історичного роману породжена тим, що в самій дійсності події перетинаються з долею окремої людини, і саме окрема людина бере участь в історичних подіях. Заслугою В. Скотта Белінський вважав той факт, що англійський письменник першим у своїх романах вирішив проблему поєднання історичного життя з приватним.

В історичному романі В. Белінський виділив особливий підвид, який назвав «поетичною біографією» [1, 194]. У наш час цей підвид має назву історико-біографічного роману. Особливу рису цього підвиду Белінський вбачав у тому, що автор, користуючись фактом із життя історичного діяча, «описує цю подію, як вона йому уявлялася» [1, 194]. Головне призначення історичного роману нового часу критик вбачав у розкритті національно-історичного обличчя народу, його національного характеру. Історичний роман Белінський сприймав як засіб пізнання минулого, тому він закликає проїнятися духом часу, зрозуміти історичні форми національного життя, постаратися стати сучасником подій, пережити їх, зрозуміти те, що обрав предметом свого зображення, а потім творчо відтворити його. «Поет не може і не повинен бути рабом історії, як він не може і не повинен бути рабом дійсного життя, тому що в тому і іншому випадку, він був би копією, а не творцем. Вітаємо поета, якщо герой його роману або драми цілком схожий з героєм історії, якого він виводить у своєму творінні; але це

може бути тільки в тому випадку, коли поет угадає історичне обличчя, коли його фантазія вільно зійдеться з дійсністю» [1, 132].

У 40-х роках з'явилося декілька історичних романів, які не відрізнялися самобутністю та новаторством. Так, історико-побутовий роман «Кузьма Петрович Мірошев» (1842) має відношення до часів правління Катерини II, а в романі «Бринський ліс» (1846) з епохи Петра I М. Загоскін повторюється в ідейно-тематичному плані, проводить все ті ж ідеї офіційної народності. У 1841 році Н. В. Кукольник написав роман «Евеліна де Вальєроль», події якого відбуваються у Франції за часів кардинала Рішельє. На концепцію цього твору вплинув роман А. де Віньї «Сен-Мар». В. Белінський дає досить високу оцінку історичним повістям Н. В. Кукольника та його історико-побутовому роману «Два Івана, два Степанича, два Костилькова» (1844), зміст яких має відношення до епохи Петра I. З 1824 по 1843 роки писався роман Б. М. Федорова «Князь Курбський».

Наприкінці 40-х років XIX століття спостерігається занепад жанру історичного роману, і тільки в 60-ті роки з'являється в світовій літературі класичний зразок історичного роману Л. М. Толстого «Війна і мир».

У 70-90-х роках досить популярними були історичні романи Г. П. Данилевського та Д. Л. Мордовцева. Кращим романом Г. П. Данилевського вважається «Спалена Москва» (1874). Автор висвітлює події Вітчизняної війни 1812 року. Інколи історія в Г. П. Данилевського пов'язана з особистістю та її приватними інтересами («Мирович» (1875)). У його романі «Княжна Тараканова» інтрига будується на інтимному житті монархів та їх оточенні.

В основу історичного роману Д. Л. Мордовцева покладено важливі історичні події. Так, у романі «Господін Великий Новгород» (1882) письменник пише про події, що відбувалися в останні роки незалежності Новгороду під час його боротьби проти політики Москви. У романі «Ідеалісти і реалісти» (1878) Д. Л. Мордовцев негативно втілює діяльність Петра I та ідеалізує супротивників його справи.

Підсумком розвитку історичного роману XIX століття стане трилогія Д. Мережковського «Христос і Антихрист», яка складається з книг: «Знедолений. Смерть богів» («Юліан Відступник», 1886), «Воскреслі боги» («Леонардо да Вінчі», 1901), «Антихрист» («Петро і Олексій», 1905). Автор висловив своє уявлення про історію та майбутній розвиток людства. «У світовому житті, – твердив Мережковський, – завжди існувала та існує полярність, у ній борються дві правди – небесна і земна, дух і плоть, Христос і Антихрист. Перша проявляється в прагненні духу до самозречення і злиття з Богом, друга – в прагненні людської особистості до самоствердження свого «я», панування індивідуальної волі. В історії ці два потоки в передчутті майбутньої їх гармонії роз'єднуються, але дух постійно прагне до того вищого злиття, яке, на думку письменника, увінчає історичну завершеність» [7, 39].

Історичні романи М. Загоскіна «Юрій Милославський» (1829), Ф. Булгаріна «Дмитро Самозванець» (1830), М. Польового «Клятва при Гробі Господньому» (1832), І. Лажечникова «Крижаний дім» (1835), «Бурсурман» (1838), повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» (1835) та О. Пушкіна «Капітанська дочка» визнані літературознавцями як твори, що надали певну жанрову стабільність російському історичному роману, а автори цих творів уважаються знаковими постатями російської літератури ХІХ століття, особливо в плані історичної прози. Вони витворювали не лише історію подій, але й історію культури. Російська історична романістика, яка веде початок від доби романтизму, розвивалася в тісному зв'язку загальнонаціональних історичних та соціальних процесів. При цьому формування історичного роману відбувалося методом спроб та помилок, накопичувався арсенал художніх засобів, який надавав йому жанрової різноманітності, а стабільність полягала в тематиці та історичній достовірності.

Список використаної літератури

1. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – Т. 2. – 766 с.
2. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – Т. 3. – 682 с.
3. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 6. – 797 с.
4. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 8. – 728 с.
5. Бестужев-Марлинский А. А. Сочинения. – М.: Гослитиздат, 1958. – Т. 2. – 670 с.
6. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во АН СССР, 1949. – Т. 10. – 474 с.
7. Соколов А. Г. Судьбы русской литературной эмиграции 1920-х годов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 184 с.

Summary

Taking into consideration the data fixed in the literary field, the article highlights the main stages of developing the Russian historic novel in the XIX-th century. It deals with the historic novels by Zagoskin, Bulgarin, Polevoy, Lazhechnikov, Gogol, Pushkin, Tolstoy. All these novels prove the fact of the genesis of the genre in question in Russia.

РОМАН КРІСТОФА РАНСМАЙРА «ОСТАННІЙ СВІТ» ЯК ВЗІРЕЦЬ ЛІТЕРАТУРИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті розглянуто особливості сюжету, художню своєрідність роману сучасного австрійського письменника Крістофа Рансмайра «Останній світ», який вважається одним із найкращих досягнень літератури постмодернізму.

Восени 1988 року спалахи літературної реклами німецькомовного світу були спрямовані на роман 34-річного австрійця Крістофа Рансмайра «Останній світ». Ця книжка стала сенсацією. Засоби масової інформації вміло підготували її презентацію в центрі віденського авангарду «Сецесюн».

Твір Крістофа Рансмайра поряд із «Парфумером» Патріка Зюскінда та «Ім'ям троянди» Умберто Еко одноставно зарахували до найкращих досягнень літератури постмодернізму [6, 193]. Роман приніс К. Рансмайру широке визнання в Австрії та за межами його батьківщини.

Характерними рисами постмодерністської прози є забарвленість іронією, гра з «чужими» текстами, змішування різноманітних стилів. Провідною її ознакою є також пародіювання елементів масової літератури – детективних та історичних сюжетів.

Одним з найпопулярніших жанрів постмодерністської літератури є роман – жанр, що відтворює життя у всій його широті й багатоманітності.

І оскільки постмодерністській свідомості властиве уявлення про неможливість пояснити буття за допомогою якоїсь однієї концепції, то породжена цією свідомістю картина світу в романі зазвичай набуває характеру своєрідної мозаїки різних істин, тобто різних рівноцінних трактувань реальності [4, 456].

Як зазначає Б. Бігун, «навколишній світ у постмодерністському романі осмислюється не як стабільна і впорядкована система з чіткими внутрішніми межами, а як художній текст з притаманною йому ілюзорністю, суб'єктивно-творчим способом упорядкування подій, принциповою відкритістю для різних оцінок і тлумачень, залежно від яких його значення може істотно змінюватися» [1, 74].

Історія «Останнього світу» досить незвичайна. Працюючи над прозовим переказом славетних «Метаморфоз» античного поета Овідія, інтерпретуючи їх, Рансмайр відчув, що виходить за межі просторово-часової структури «Метаморфоз», що вічні образи й теми античної міфології живуть у сучасності. «Ці образи супроводжували мене понад чотирнадцять років», – зізнався письменник. Так з'являється оригінальний задум, своєрідна міфологізація дійсності. К. Рансмайр дає лаконічну характеристику змісту свого твору: «Тема – зникнення і реконструювання літератури, поезії; матеріал – «Метаморфози» Публія Овідія Назона». У романі примхливо перетина-

ються реальність давнього світу, міф і сучасність, герої Овідієвих «Метаморфоз» упізнаються в образах мешканців провінційного містечка.

Образи роману можна поділити на історичні й міфологічні. До перших належить поет Овідій, імператор Октавіан Август і молодий римлянин Котта. До других – постаті, що складають суспільність Томів, запозичені з Овідієвих «Метаморфоз». Рансмайр додає до свого твору своєрідний довідничок – «Овідієв репертуар», де коротко характеризує персонажів «Останнього світу» та їхніх прототипів у давньому світі.

У формі енциклопедично стислого викладу автор створює невеликий подвійний ескіз до кожного персонажа роману, проводячи паралель між міфологічними й історичними постатями, цитуючи відповідні місця з Овідієвих «Метаморфоз» чи інших літературних та історичних джерел. Письменник дає інтерпретацію персонажів, пояснює їхнє місце в сюжеті та в образній системі, роль у розвитку авторської думки [6, 195].

«Ніщо не зберігає свою подобу» [4, 90] – ці слова стають лейтмотивом роману К. Рансмайра, твір якого став першим зверненням до «Метаморфоз» Овідія у формі роману. І хоча К. Рансмайр гостріше, ніж сам Овідій, підводить читача до усвідомлення плинності стану речей, уже те, що сучасний письменник знаходить спільну мову з поезією, віддаленою від нас тисячоліттями, заперечує це. У самій мінливості прихована сталість. Усе повертається, знову і знову повторюється.

Мистецтво, зображаючи різноманітні стани людської душі, фіксує їх у часі. Необхідні лише певні орнаментальні елементи, щоб пов'язати новий тип твору з попереднім досвідом читачів, нагадати, що розлука й страждання, дружба й кохання, натхнення й творчість – це почуття, добре знайомі світові.

Роман Крістофа Рансмайра – не тільки одна зі спроб оригінальної інтерпретації античності. Це твір про вічність і плинність, самотню долю й неприкаяність таланту не лише у вигнанні, а й у власній вітчизні, у суспільстві не схожих на нього, про всю гаму людських почуттів, що реагують на найменші дисонанси. Знайти спільну мову з читачем автору допомагають паралелі із загальновідомим – із символікою античної міфології.

«Метаморфози» Овідія, та й сама особистість великого поета, доля якого стала однією з найдавніших ілюстрацій конфліктних взаємин митця та влади, настільки захопили Рансмайра, що він написав свій роман.

Дія в романі – постійний пошук. Так, автор вдається до реконструкції поезії, причому поле дії роману виходить за будь-які часово-просторові обмеження.

Основною ідеєю твору є заперечення лінійного розвитку. Духовне матеріалізується у формі кола, відповідаючи поняттю центричного часу: все повторюється, людство не розвивається, а просто існує [6]. Так у романі створюється специфічне позачасове тло, яке руйнує традиційні уявлення про історичний прогрес і поступальний рух історії від минулого до майбутнього.

Події, змальовані в «Останньому світі», відбуваються і в античності, і в сьогоденні. Сплав минулого, сучасного й майбутнього в єдине ціле набуває в романі позачасових рис. Роман характеризується виразною антитоталітарною спрямованістю, яка виявляється передусім в одній з основних тем твору – протистоянні митця владі.

Критика тоталітаризму переплітається в романі з темою морального занепаду людства. Катастрофічними є метаморфози, які відбуваються з ожилими персонажами книги Овідія, яких автор зображує zdegradованими. Тож у певному розумінні роман К. Рансмайра можна розглядати і як твір-пересторогу [2, 458].

Тема культури, з якою пов'язаний образ зниклої крижки, – це ще один тематичний напрямок роману. Підкреслюючи його значущість, літературознавець О. Карельський охарактеризував «Останній світ» як роман про смисл мистецтва загалом, про найглибинніші питання взаємовідношень поетичної творчості й людського буття, про долю європейської цивілізації [5, 5].

Давньоримський поет стає центральною постаттю твору. Дія, у якій беруть участь усі персонажі, постійно розігрується навколо особистості Овідія, хоча протягом усього роману він не з'являється жодного разу. Античний поет – безпосередній натхненник «Останнього світу». «Метаморфози» Овідія створюють образну систему і самі стають суб'єктом сюжету – це явище часто зустрічається в літературі ХХ ст.

Твір насичений майстерно переданими переходами від реальності до сну, сповненими таємниць трагедійними та гротескними сценами. Страштливі відіння античності стають реальними снами сьогодення.

Роману К. Рансмайра притаманна надзвичайна мальовничість зображення, у ньому виявляється характерна для літератури ХХ ст. активна взаємодія різних видів мистецтва: літератури, живопису, кіно. Гинуть цивілізації, змінюється світ, але творчий геній життя непоборний та вічний – такий пафос цього роману, написаного чудовою виразною мовою.

Крістоф Рансмайр багатьма вважається головним німецькомовним автором сучасності. Дебютував на початку 80-х рр. ХХ ст. і за більш ніж двадцять років написав лише три романи – популярно-пригодницький «Жахіття криги і п'їтьми» (1984), магічно-реалістичний «Останній світ» (1988), альтернативно-історичний «Хвороба Кітахари» (1995), але кожний з них став літературною подією світового масштабу.

Крістоф Рансмайр, безумовно, зірка на літературному небосхилі. Варіативність історії, романтика, містика – все це в моді, тому не дивно, що Рансмайр такий популярний у молодіжному читацькому середовищі. Всім його романам критики найпрестижніших видань дали найвищі оцінки, вони дуже швидко знайшли широке коло читачів у всьому світові, здобувши спочатку визнання в німецькомовних країнах, а протягом достатньо короткого часу були перекладені 26 мовами світу.

Список використаної літератури

1. Бігун Б. Я. Митець і його творіння за постмодерністської доби // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2002. – № 5-6. – С. 74-81.
2. Волощук Є. В. Зарубіжна література: Підручник для 11-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2004. – 464 с.
3. Рансмайр К. Останній світ: Роман / Пер. з нім. О. Логвиненко // Всесвіт. – 1992. – № 3-4. – С. 3-102.
4. Рансмайр К. Останній світ: Роман: Наша міні-хрестоматія // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2002. – № 5-6. – С. 87-102.
5. Рансмайр К. Последний мир: Роман с Овидиевым репертуаром / Пер. с нем. Н. Федоровой; предисл. А. Карельского. – М.: Радуга, 1993. – 208 с.
6. Цибенко Л. Б. Крістоф Рансмайр і його роман «Останній світ» // К. Рансмайр. Останній світ. – К.: Основи, 1994. – 208 с. – С. 193-206.

Summary

In clause features of a plot, an art originality the novel of modern Austrian writer Kristofa Ransmajra «Last world» which is considered one of the best achievements of the literature of a postmodernism are considered.

В. І. Кажан

канд. філол. наук, доцент

Р. П. Калініна

канд. філол. наук, доцент

ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВИРАЖАЛЬНО-ЕКСПРЕСИВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ

Вивчення мовних особливостей газет засвідчує посилення емоційно-оцінної функції газетних заголовків завдяки оригінальним синтаксичним конструкціям, залучення арсеналу лексико-фразеологічних засобів та стилістичних прийомів.

Заголовок розглядається дослідниками як «абревіатура змісту» [2, 167] всього тексту, як засіб актуалізації газетного мовлення взагалі.

Вивчення мовних особливостей газет «Коментар», «Дзеркало тижня», «Критика», «Україна молода» засвідчує посилення емоційно-оцінної функції газетних заголовків завдяки оригінальним синтаксичним конструкціям, залучення арсеналу лексико-фразеологічних засобів та стилістичних прийомів.

До експресивних конструкцій, які останнім часом відновили свою активність, належать:

1. Питальні та риторичні конструкції типу: *Коли українець не є українцем? У боротьбі з бідністю перемагає... бідність? Які паспорти засунути в штанини? Після цінової «епідемії» виживуть тільки тролейбуси? Пам'ять про свободу?*

2. Конструкції, що за формою є видозміненими прислів'ями, крилатими висловами: *На Нилі посуха, а в Києві князь; Прокрустів пояс* (трансформований фразеологізм «прокрустове ложе»; у тексті – «пояс дружби» – йдеться про країни СНД, які межують з Росією і створюють так званий «пояс дружби»); *Буриданів вісюк України* (про політику влади до виборів).

3. Конструкції, які виявляють асоціативно-змістовий зв'язок із піснями та літературно-художніми рядками, з назвами літературних творів та кінофільмів: *Це солодке слово помаранчевий; Острів неvezення, або кому дістанеться; Червоне і чорне; Толстой як дзеркало українського правопи-су; Вечори на хуторі Михайлівському; Білорусь – Росія; холодна зима 2004-го; Наше місцеве Ватерлоо; Соціальні мережі: місце зустрічі змінити не можна; «Гіперболоїд» прокурора Гаріної; П'яте «Колесо» до міста* (театр І. Кліщевської програв «квартирне питання»).

4. Конструкції, побудовані на основі видозміни назв відомих телепро-грам: *«Велике прання» української політики; Криве дзеркало української душі; Післямова до прелюдії; «СВ» – шоу* (про газету «Сільські вісті»).

Зупинимося детальніше на дієвих лексичних засобах створення мовної експресії і актуалізації газетних заголовків.

Особливе стилістичне забарвлення притаманне неологізмам. Творяться нові слова переважно за допомогою префіксації та основоскладання. Наведемо приклади: *Розколективізація історії; Перенедоперемогли; Відкриті та квазівідкриті; Перекусимо грантоїдами; Справа вірменозбереження; І післядемократія; Карпатоманія; Харківські МЕТРОморфози; Ще трохи і просочимося* (від СОТ – Світова Організація Торгівлі). Експресія новизни викликана незвичайністю назви, яка дається соціальній реальності.

Розвиток внутрішніх зв'язків слів та переосмислення значень наявних у мові слів веде до виникнення семантичних неологізмів. На основі прямого значення слова можуть утворитися декілька семантичних неологізмів (наприклад, лексема *«прозорий»* має два переносні значення: «приємний для слуху; мелодійний, чистий» і «доступний для сприймання; дохідливий; неприхований; явний». У заголовку *«Прозорі вибори»* – «неприховані, щирі, відверті»).

Газетні тексти не можуть обійтися без термінів, професіоналізмів, номенклатурно-термінологічних найменувань. Це впливає з самого призначення газети – оперативно реагувати на найважливіші події поточного моменту в різних сферах життя.

Спостереження довели, що в заголовках переважає загальнозрозуміла термінологічна лексика різних галузей знань, наприклад: *Від авторитаризму до олігархократії; Ірак як прецедент; 10 років після геноциду*.

Останнім часом поширилися випадки функціонування в газетних заголовках вузькоспеціальних термінів. Наведемо приклади: *Революція і вільний фендом* (неформальна профспілка письменників-фантастів); *Інформель* (стиль неформального мистецтва).

Терміни в мові газетної публіцистики можуть розвивати переносне значення, тобто набувати здатності до детермінологізації. Так, медичний термін «**синдром**» («комплекс характерних для певного захворювання симптомів») у заголовку «*Румунський синдром*» набув значення: «негативні ознаки якогось явища».

Детермінологізація може відбуватися і внаслідок узагальнення спеціального поняття. Наприклад, технічний термін «**технологія**» (сукупність способів обробки чи переробки металів) у заголовку «*Політичні технології*» використовується в узагальненому значенні «спосіб поетапного впровадження ідей в життя».

Отже, у процесі функціонування терміни, втрачаючи однозначність, набувають експресивної значущості і нових відтінків значення.

Для вказаних періодичних видань притаманним є пошук влучних оцінок явищ, подій, які вимагають незвичних лексичних сполучень слів різної предметно-понятійної співвіднесеності. Заголовки з такими сполученнями завжди привертають до себе увагу. Наприклад: *Цінова «епідемія»*; *Донорські підпірки для саркофагу*; *Бумеранг політобіцянок*; *Податкові голівлі*; *Бермуди Євразії в дискурсі чуми*; *Руда на виріст*.

Зазначимо, що експресивним центром у подібних сполученнях є слово, естетично-переосмислене і використане незвичним (оказіональним) способом.

Унаслідок оказіональної сполучуваності слів можуть формуватися метафори, які є потужним засобом підсилення виразних властивостей заголовків. Наприклад: *Анатомія душі майдану*; *Ожиріння бюджету* (за допомогою метафор наголошується на нетиповості соціально-політичних процесів у країні). Як бачимо, метафори тематично пов'язані з центральними поняттями сучасної політичної ситуації і служать вираженням соціальної оцінки. «Оцінність виступає як головний, визначальний фактор метафоризації у публіцистиці», – підкреслює Г. Я. Солганик [3, 76].

Експресивна сила метафор може підсилюватися завдяки виразним епітетам: *Мовчазна війна топонімів*; *Незаконослухняна мова*; *Бюро високого польоту* (МВС ініціює створення Національного антикорупційного бюро).

Досить часто журналісти послуговуються дієслівними метафорами-уособленнями, які активізують увагу читача до змісту повідомлюваного, наприклад: *Банкомати переводять подих*; *Фондові індекси мерзнуть*; *Залізо стомилося, люди – теж* (про ліквідацію артбази під Новобогданівкою).

Інколи в ролі заголовків виступає перифраз, який у формі словосполучення передає назву предмета, виділяючи в ньому найсуттєвішу з позиції автора рису. Наприклад: *Пес демократії мусить бути голодним (ідеться про пресу)*; *Європейські контракти стиглих помаранчів* (українські письменники, твори яких видані за кордоном); *Де поділася весна народу?*

(програми ліберальних рухів і революцій, відомі під назвою «Весна Народів»). У заголовку, як бачимо, перифраз виступає як переносно-образний еквівалент окремого слова (преса, письменники, програми).

Велике емоційно-експресивне навантаження в публіцистичному мовленні несе оксюморон, контрастне зіткнення двох логічно несумісних понять, наприклад: *Ціна привабливого зла; Приватні розмови з безмовним; Присьмерк майбутнього; Час нещасних щасливців; Переваги противаг; Злочин і зразково показове покарання.*

Експресія газетних заголовків може підсилюватися завдяки антонімічним засобам. Для зіставлення протилежних реалій дійсності журналісти послуговуються як загальнономовними, так і контекстуальними антонімічними парами. Наприклад: *Загадки та відгадки лукашенківщини; Вибори у США: очевидна перемога і неочевидне майбутнє; Мала енциклопедія великого українця; Майдани і кабінети; Епоха реставрації і епоха стагнації* (застій у виробництві).

Фіксуємо в заголовках і альтернативне запитання, яке передбачає вибір між двома можливостями, що виключають одна одну [1, 46]. Наведемо приклади: *Подвиг чи провокація? Технологічна кампанія, технічний нокаут? Ефір: ресурс чи годівниця? Ви депутати чи аморальні?* (про заклик президента до ВР відмовитися від зимових канікул).

Приховану антонімічність спостерігаємо в заголовках, створених за допомогою такого образного засобу, як іронія: *Між братньою Росією та мирною Європою; Криве дзеркало прямого ефіру; Україна і Росія: сімейна любовіть.*

З метою залучення уваги читача автори публікацій, шукаючи незвичних експресивних прийомів, нерідко підключають мовну гру, яка є свідомим порушенням норми. Наведемо приклади: *справжній харків'янин (нів) року; Чому я не за Я; Юристи – в законі, фізики – в загоні; Наше коло на «коло нас»; Не наша, не єдина. Літературна; Екс-прем'єр-опоззиціонер; Київ завМЕР* (про дострокові вибори міського голови); *БЮТ розродився «ДеБЮТом»* (закарпатські БЮТівці запровадили літературну премію під оригінальною назвою «ДеБЮТ»).

У мовній грі, як бачимо, обігранню підлягають синоніми, антоніми, пароніми, неспоріднені співзвучні слова.

Особливу виразність заголовкам надає повтор багатозначного слова, яке має інше значення, наприклад: *Майстри на майстер-класі; Чисте місто – чиста совість! Чисте місто – чисті руки!*

Отже, з метою активізації читацької уваги публіцисти послуговуються потужними зображально-виражальними й експресивними засобами різних рівнів.

Сутність мовної експресії в газетних заголовках полягає в подоланні стандарту у використанні синтаксичних конструкцій та лексико-фразеологічних одиниць.

Список використаної літератури

1. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української літературної мови. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.
2. Николина Н. А. Филологический анализ текста. – М.: Академия, 2003. – 256 с.
3. Солганик Г. Я. Лексика газеты. – М.: Высш. шк., 1981. – 112 с.

Summary

Studying of language peculiarities of newspapers shows the increasing of emotive evaluation of newspaper's head-lines due to specific syntactic constructions, due to usage of big quantity of lexico-phraseological devices and stylistic means.

О. Б. Каневская
канд. пед. наук, доцент

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ В. М. ГАРШИНА

У статті проаналізовано особливості художнього мовлення видатного російського письменника В. М. Гаршина, визначено роль зображувальних засобів у його творах.

Всеволод Михайлович Гаршин (1855-1888) – выдающийся русский прозаик, автор двух небольших книжек рассказов, в которых, по словам Г. И. Успенского, «положительно исчерпано все содержание нашей жизни» [Цит. по 8, 164]. С его именем связан ряд художественных открытий: тематическое и стилистическое обновление жанра аллегории («Attalea principis», «Красный цветок»), соединение в рамках лирической прозы романтических и реалистических принципов («Происшествие», «Ночь», «Трус», «Четыре дня»), преодоление натуралистических тенденций в социально-бытовом очерке («Денщик и офицер», «Из воспоминаний рядового Иванова»), мастерство художественной детали.

В своих произведениях В. Гаршин при помощи изобразительно-выразительных средств создает неповторимые образы героев, время, когда происходят события, их место. Картины настолько красочны, эмоциональны и экспрессивны, что читателю кажется, будто он сам присутствует при происходящем, испытывает все чувства и ощущения, которые испытывают герои. Читатель вместе с персонажами произведений В. Гаршина переживает боль, страдания, голод, жажду, страх, борется за жизнь и побеждает. Эмоциональное воздействие художественной речи достигается, прежде всего, характером изображения персонажей и картин природы, поскольку в произведении выражается отношение автора к изображаемому.

В современной филологической науке общепризнано, что все стороны системы языка, каждое языковое явление в художественном произведении может приобретать поэтический характер, что художественную речь следует анализировать не только на уровне лексических значений, но и на

уровне значений грамматических и словообразовательных, а также на уровне их звукового выражения.

Слово, выполняя свою эстетическую роль, является важнейшим средством создания художественного образа. В книге «Стилистика художественной речи», говоря о художественных произведениях, А. И. Ефимов пишет: «Каждое слово выступает в них тесно спаянным, слитым с изображаемыми картинками, образами и характерами, в силу чего оно приобретает особую эмоциональность и выразительность» [4, 48]. Иначе говоря, слово, будучи средством создания художественного образа, обнаруживает свою стилистическую способность – образность.

Однако, как отмечают исследователи, образность достигается не только метафоризацией, но и с помощью других средств (ритмики, мелодики, аллитерацией и т. д.). П. Г. Пустовойт указывает, что «грамматический фактор далеко не безразличен к образности: даже суффиксы и падежные окончания способны создавать стилистические различия» [7, 95]. И, наконец, качество образности и ее сила воздействия на читателя определяются творческой личностью писателя, остротой его наблюдения над жизнью, умением группировать детали своих наблюдений, оперировать всеми средствами создания образа, в том числе и словом.

Образность в художественном произведении немислима вне слова, вне языкового оформления. Слова и выражения, при помощи которых пишущие могут ярко, образно, выразительно и кратко охарактеризовать те или иные признаки, или стороны предмета, или явления, являются образительно-выразительными средствами. С их помощью усиливается действенность высказывания благодаря тому, что к чисто логическому его содержанию добавляются различные экспрессивно-эмоциональные оттенки.

Большую роль в создании гаршинского стиля играют тропы: эпитеты, метафоры, олицетворения, аллегории, сравнения.

Излюбленный троп В. Гаршины – эпитеты. Например, с помощью эпитетов писатель смог подчеркнуть и передать весь ужас, который испытал главный герой в четырех днях, проведенных на поле битвы, размышления персонажа о войне и ее бессмысленности: *Сидоров, молоденький солдатик первой роты («как я попал в нашу цель?» – мелькнуло у меня в голове)*, *вдруг присел к земле и молча оглянулся на меня большими испуганными глазами. Из рта у него текла струйка крови. Дикие безумные хриплые вопли вырываются из моей груди, и нет на них ответа.*

Для большей эмоциональности и экспрессивности речи автор использует такие группы эпитетов:

– оценочные: *Совсем разбитый, одурманенный, я лежал почти в беспомыслии* [3, 7]; *...они опутывали его...пропитывали все тело своим ужасным содержанием* [3, 180]; *...И призрачная борьба снова началась* [3, 180]; *...и началась долгая борьба, утомительная для нападавших и мучительная для защищающегося человека, тратившего остаток исто-*

ценных сил [3, 181]; Он был страшен [3, 170]; ...я опять превратилась в скромную и конфузливую девочку... [3, 29]; ...а третья – та уж совсем отвратительная, гнусная старуха [3, 18];

– описательные: *...была тихая, теплая и темная ночь; окно было открыто; звезды блестели на черном небе [3, 17]; Она горит весело и ясно и дымит с приятным, немного резким запахом [3, 18]; Но смерть не приходит и не берет меня. И я лежу под этим солнцем, и нет у меня глотка воды, чтоб освежить воспаленное горло [3, 5];*

– характерологические: *Из кустов глядят на меня добрые, голубые глаза Яковлева, нашего ефрейтора [3, 9]; Это командует Петр Иванович, наш лазаретный офицер, высокий, худой и очень добрый человек [3, 10]; ...тою же быстрой, тяжелою и решительною походкою, высоко подняв безумную голову, он вышел из конторы [3, 170]; Страшно бледный, с ввалившимися щеками, с глубоко ушедшими внутрь глазных впадин горящими глазами, он, уже шатающеюся походкой и часто спотыкаясь, продолжал свою бешеную ходьбу и говорил, говорил без конца [3, 180];*

– метафорические: *Звезды ласково мигали лучами, пронимавшими до самого его сердца [3, 5]; Больной чувствовал, что из цветка длинными, похожими на змей, ползучими потоками извивается зло... [3, 180]; Помнится утро с запахом соломы, которою топили дом [3, 15];*

– цветовые: *Бледно-розовые пятна заходили вокруг меня [3, 5]; Несколько звезд смотрело из далекого чистого неба, одна из них была ярче всех и горела красноватым сиянием [3, 17]; ...звезды блестели на черном небе [3, 181]; Утки летели над сжатými полями, над пожелтевшими лесами и над деревнями, полными хлеба в скирдах [3, 253]; Надо мной – клочок черно-синего неба, на котором горит большая звезда и несколько маленьких, вокруг что-то темное, высокое [3, 5]; В этот яркий красный цветок собралось все зло мира [3, 179].*

Для стиля писателя характерна цветопись – использование в одном контексте нескольких цветовых эпитетов, что создает особую образность и придает описываемому объекту осязаемую зримость, красочность: *...почерневшая Нева. Скоро тронется лед, река будет голубая. Парк на той стороне зазеленеет. Острова также покроются зеленью [3, 27]; ...Обнажились сперва вершины бугров, зазеленела на них травка. Потом и вся степь зазеленела, хоть в оврагах еще лежал умиравший снег. Быстро...выросли кустики пионов, и на них пышные ярко-пурпуровые цветы [3, 27]; На десятки верст протянулась широкая и дрожащая серебряная полоса лунного света; остальное море было черно; ...еще более черные, чем самое море, силуэты судов покачивались на рейде... [3, 49]; ...свет их проходил сквозь массу голубоватой воды, кишущую рыбами..., наполненную растениями, резко выделявшимися на неопределенном фоне своими кроваво-красными, бурными и грязно-зелеными силуэтами [3, 63].*

Всеволод Гаршин довольно часто использует двойные (тройные) эпитеты, подобранные таким образом, что один компонент уточняет первый: *Эти слова были сказаны громким, резким, звенящим голосом* [3, 169]; *Воспаленные, широко раскрытые глаза (он не спал десять суток) горели неподвижным горячим блеском;... спутанные курчавые волосы падали гривой на лоб; он быстрыми тяжелыми шагами ходил из угла в угол комнаты* [3, 170]; *Его отнесли на койку в беспамятстве, которое перешло в глубокий, мертвый и долгий сон* [3, 172]; *Как мне хотелось вцепиться в его скверную смазливую белобрысую рожу!* [3, 19].

Характерно для автора использование метафор как способа усиления изобразительных свойств художественной речи. Например: *Червяк этот мысль: что дескать друг мой, не лжешь ли ты все это?* [3, 18]; *Говоришь горячо, как будто искренне, а в душе всегда сидит червяк, который точит и сосет* [3, 18]; *...в книге вместо букв – валяющиеся ряды людей* [3, 34]; *Теперь он почувствовал, что в нем есть и другая сторона, та самая, о которой говорил ему робкий голос его души* [3, 96]; *Восторг этот родился в сердце, вырвался из него, хлынул горячей, широкой волной, разлился по всем членам, на мгновенье согрел и оживил заочечневшее несчастное существо* [3, 100]; *И пальма гордо смотрела зеленой вершиной на лес товарищей, раскинутых под нею* [3, 83].

Частотны в прозе Гаршина и случаи олицетворения: *Он смотрел на них, отличая знакомые созвездия и радуясь тому, что они, как ему казалось, понимают его и сочувствуют ему* [3, 180]; *Луна жалобно смотрит на меня круглым лицом* [3, 10]; *«Вот ты умрешь, умрешь, умрешь!» – шепчут они (кусты)* [3, 16]; *Угрюмо смотрят деревья на пальму* [3, 85]. Или: *«Он воображает, что я расту для его удовольствия, – думала Attalea. – Пусть воображает!»* [3, 84]; *Маленькая травка следила за борьбой и замирала от волнения* [3, 85]. Писатель «одушевляет», «очеловечивает» и живые существа (птиц, животных, насекомых), и растения, и чувства человека. Внимательное, чуткое отношение к окружающему миру, проникновение вглубь человеческой души, художественно выраженное, – это определяющая черта психологизма Всеволода Гаршина.

Еще одним тропом, встречающимся в прозе Гаршина, является аллегория – «изображение отвлеченного понятия или явления через конкретный образ» [6, 160]. С именем писателя, как было отмечено выше, связано стилистическое обновление жанра аллегории вообще («Attalea princers», «Красный цветок»), а также введение аллегорических образов в структуру произведений.

Так, аллегорией зла, ненависти является красный цветок в одноименном рассказе: *Цветок в его глазах осуществлял собою все зло; он впитал в себя всю невинно пролитую кровь (оттого он и был так красен), все слезы, всю желчь человечества* [3, 179]; аллегорией войны и несчастья, ужака – бык: *Бык, на глазах которого убивают подобных ему быков, чувству-*

ет, вероятно, что-нибудь похожее... Он не понимает, чему его смерть послужит, и **только с ужасом смотрит выкатившимися глазами на кровь и ревет отчаянным, надрывающим душу голосом** [3, 34]. Стремления к свободе, вольнолюбия, любви к родной земле – пальма Attalea: *Послушайте меня: растите выше и шире, раскидывайтесь ветви, напирайте на рамы и стекла, наша оранжерея рассыплется в куски, и мы **выйдем на свободу**... Я хочу увидеть небо и солнце не сквозь эти решетки и стекла, – и я увижу!»* [3, 82-83]. Оранжерея – аллегория тюрьмы, несвободы: *Она (травка) не знала южной природы, но тоже любила воздух и свободу. **Оранжерея и для нее была тюрьмой*** [3, 83].

Сочетание нескольких тропов и стилистических фигур (аллегории, эпитетов, лексических повторов и др.) способствуют выражению в тексте глубоко нравственного содержания – гневного протеста против войны и зла, которое она несет людям: *Кузьма кажется мне единицею, одной из тех, из которых составляются десятки тысяч, написанные в реляциях. Его болезнью и страданиями я пробую измерить зло, причиняемое войной. Сколько муки и тоски здесь, в одной комнате, на одной постели, в одной груди – и все это лишь капля в море горя и мук, испытываемых массою людей, которых посылают вперед, ворочают назад и кладут напя грудями мертвых и еще стонущих и копошащихся окровавленных тел* [3, 38].

Очень часто в прозе Гаршина встречаются и сравнения – прием, заключающийся в уподоблении одного предмета другому, в сопоставлении двух предметов или явлений, имеющих общий признак. Автор чаще всего вводит в высказывание сравнение с помощью служебных слов: *как, точно, похожий*: *Жил так Аггей один, **точно на высокой башне стоя*** [2, 370]; *Идут они через толпу и дивятся на них все люди: идут, **точно братья родные*** [2, 390]; [цветок]...***точно два красных уголька*** [3, 177]; *Кусты шевелятся и шелестят, **точно разговаривают*** [3, 5]; *Горло горит, жжет **как огнем*** [3, 8]; *Что-то острое и быстрое, **как молния**, пронизывает все мое тело от кожи к груди и голове, и я снова падаю* [3, 5]; *...он побледнел **как смерть*** [3, 177]; *...Прежде чем их посадили, **как сельдей в бочку, на пароход**...* [3, 11]; *Его огромный диск... красен, **как кровь*** [3, 14]; *...наедут пушки и раздавят, **как червяка*** [3, 5]; *...зверек **запыхтел, как паровая машина*** [3, 184]; *Он (выгон) **пестрел, как огромный ковер из лоскутьев*** [3, 118]; *...и смешно перебирал толстенькими лапами, **похожими на медвежьи*** [3, 184]; *...гору трупов, служащую **пьедесталом** грандиозным делам, которые занесут на страницы истории* [3, 34]; *...перо **кажется оружием, наносящим белой бумаге черные раны*** [3, 34]; *Внизу река, изгибаясь **голубой лентой**, тянется с севера на юг* [3, 116]; *Деревья уже оголились и представлялись какими-то **безобразными мертвецами*** [3, 85].

При помощи развернутых сравнений автор вызывает яркие образы в воображении читателей; даёт возможность пережить все то, что пережи-

вают герои и отождествить эти переживания с каким-нибудь явлением или предметом, как бы подчеркивает сравнением всю эмоциональность и экспрессивность переживания: *...все лицо точно осветило солнцем, как освещается мокрый и печальный луг, когда раздвинутся тучи, нависшие над ним, и дадут выглянуть солнышку* [3, 30].

В. Гаршин активно использует стилистические возможности гиперболизации. Известно, что гипербола – это чрезмерное преувеличение. Писатель применяет ее для заострения внимания читателя, заставляя его «проникнуться» настроением, состоянием, чувствами своих персонажей: *(О цветке) Это было таинственное, страшное существо, противоположное богу, Ариман, принявший скромный и невинный вид. Нужно было сорвать его и убить* [3, 179]; *Он (труп) совсем расплылся. Мириады червей падают из него. Как они копошатся!* [3, 16]; *Двенадцать тысяч... Эта цифра то носится передо мною в виде знаков, то растягивается бесконечной лентой, лежащих рядом трупов. Если их положить плечо с плечом, то составится дорога в восемь верст...* [3, 34].

Употребление гипербол писателем, придающее художественной речи особую экспрессию, объясняется тем, что сильное чувство увеличивает то, чем оно возбуждено. А также гипербола способствует более емкому, зримому описанию окружающего мира: *О домашних животных нечего и говорить: скот крупный и мелкий прятался под навес, собака, вырыв себе под амбаром яму, улеглась туда и, полузакрыв глаза, прерывисто дышала, высунув розовый язык чуть не на пол-аршина* [3, 116]; *- Поди ты, братец, своим трудом!* – сказал муравей притащивший во время речи навозного жука, не смотря на жару, чудовищный кусок сухого стебелька [3, 113].

Можно встретить у Гаршина противоположный гиперболе стилистический прием – литоту – чрезмерное преуменьшение. Этот прием в художественной речи выполняет те же функции, что и гипербола: заострение внимания читателей: *Я лежу, кажется, на животе и вижу перед собою только маленький кусочек земли. Несколько травинок муравей, ползущий с одной стороны вниз головою какие-то кусочки сора от прошлогодней травы – вот весь мой мир* [3, 6].

Еще В. В. Виноградов писал: «Писатель – носитель и творец национальной культуры речи. Пользуясь общенародным языком своего времени, он отбирает, комбинирует, и в соответствии со своим творческим замыслом – объединяет разные средства словарного состава и грамматического строя своего родного языка» [1, 183]. И так, слово в языке художественной литературы выступает, прежде всего, как выразительное средство языка. Как отмечает В. П. Ковалев, к языковым выразительным средствам относятся те, в которых так или иначе проявляется «природа» языка, сознательно используемая писателем с установкой на эстетически значимое творчество, именно языковое творчество [5, 5]. Большого писателя отличает мастерское владение всеми средствами языка (и лексическими, и грамматическими, и фонетическими) в эстетических целях.

Следует подчеркнуть, что Всеволод Гаршин отличается художественно целесообразным выразительным использованием языковых единиц в их значениях, звучаниях, формах и конструкциях, актуализацией таких экспрессивных средств, которые воздействуют на психику читателя, создают многоплановость восприятия художественных образов. Для стиля писателя характерно активное использование различных лексических средств (антонимов, синонимов, окрашенной лексики) для углубления образов, усиления экспрессивности речи.

В прозе Гаршина встречаются различные (семантические, стилистические, семантико-стилистические) синонимы, которые более точно выражают мысль, ее коммуникативную сущность, усиливают психологизм внутренней речи персонажей, помогают более выразительно передать их чувства, усиливают эмоциональность и экспрессивность повествования: *В прошлом нет опоры, потому что все ложь, все обман* [3, 10]; *Он вспомнил горе и страдание, какое довелось ему видеть в жизни, настоящее житейское горе, перед которым все его мучения в одиночку ничего не значили, и понял, что ему нужно идти туда, в это горе, взять на свою долю часть его, и только тогда в душе его настанет мир* [3, 100]. Синонимы в художественной речи Гаршина имеют яркую экспрессивную нагрузку: – *Эта песня безотраднa и уныла, – говорил сам бледный человек, – само время напевает ее и, как будто бы назидание мне, напевает так удивительно однообразно* [3, 10]; *У Львовых тоска, уныние* [3, 44]; *Не верьте Нина Петровна! Все врет! Выдумывает!* [3, 49]; *Завизжала и заскрежетала граната, раздался выстрел* [3, 49].

Выразительность художественной речи гаршинских произведений достигается, прежде всего, умелым использованием различных стилистических фигур: антитезой, повтором, риторическими восклицаниями и вопросами, парцелляцией, перифразом и др. Стилистические фигуры способствуют выразительной и краткой характеристике предметов, явлений. Это дает возможность читателю как можно глубже проникнуть в смысл написанного. При помощи выразительных средств мастер слова привлекает и заостряет внимание читателей, где это необходимо, усиливает впечатление, подталкивает к размышлениям и анализу, уточняет выраженные мысли и способствует их дальнейшему более глубокому выражению.

Так, В. Гаршин умело пользуется одним из ярких средств оживления художественной речи, способствующему более глубокому выражению мыслей и чувств своих персонажей, авторского «я», – явлением антонимии и таким стилистическим приемом, как антитеза. Приведем наиболее интересные примеры из его произведений: – *Под такт их хода прошла вся жизнь кажущимся разнообразием с горем и радостью, с отчаяньем и восторгом, с ненавистью и любовью* [3, 10]; *Он плакал и молился богу в промежутках между проклятиями, обращенными к своему врагу* [3, 173]; *Страшно; не могу больше жить за свой собственный страх и*

счет; нужно, непременно нужно связать себя с общей жизнью, мучиться и радоваться, ненавидеть и любить не ради своего «я», все пожирающего и ничего взамен не дающего, а ради общей людям правды, которая есть в мире, что бы я там не кричал, и которая говорит душе, несмотря на все старания заглушить ее [3, 100]; Как мне обнищать и нищему обогатить против меня? [2, 370].

Писатель умело вводит антонимы и для описания внешности персонажа: *...лоб узок и низок...; на огромном плоском лице сиротливо сидел крошечный круглый нос, хотя и задранный вверх, но не только не придававший лицу выражения высокомерия, а напротив, делавший его еще более жалким; рот, в противоположность носу, был огромен... [3, 101].*

Многочисленны в прозе Гаршина лексические повторы. Думается, что это обусловлено тем, что герои его рассказов часто находятся в состоянии душевного и психического срыва, в стрессовой ситуации (война, болезнь, сумасшествие), переживают состояние душевного катарсиса, духовно и эмоционально очищаются. Эмоциональное и психическое состояние его героев передается предельно достоверно и с психологической, и с художественной стороны. Например: *Думаешь ли ты на самом деле то, что теперь думаешь; - Да, тогда думал именно то, что думал; Любил отца и знал, что любишь; Да, тогда все казалось тем, как оно казалось [3, 88]; «Вот ты умрешь, умрешь, умрешь!» – шепчут они (кусты). «Не увидишь, не увидишь, не увидишь!» – отвечают кусты с другой стороны [3, 16]; Думаешь-думаешь, оправдываешься-оправдываешься, а на дне души все что-то повторяет: виновата, виновата, виновата... [3, 39]; Василий Петрович ел и думал, думал и ел [3, 55]; – Колокол! – повторил он. – Зачем колокол? [3, 95].*

Лексические повторы используются и в пейзажах (уточняют впечатление от увиденного, подчеркивают детали), и при описании монотонности существования, а также выражают авторское видение мира: *Широкое снежное поле. Белые холмы окружают его, на них белые же, заиндевевшие деревья [3, 48]; Проходит день, проходит ночь. Все то же. / Наступает утро. Все то же. Проходит еще день [3, 9]; Это правда. / – Правда! Нашлась правда в такую минуту! / А минута казалась неизбежной [3, 95]*

Для большей выразительности речи В. Гаршин активно использует такие стилистические фигуры, как риторические вопросы и восклицания. Часто целью их употребления является стремление привлечь внимание читателя к определенной теме либо к определенной части этой темы. Риторические вопросы и восклицания вводятся писателем и во внутренние монологи героев, и в диалогическую речь, характерны они и для авторской речи: *Правда, разве я знаю, что я такое на самом деле? Не знаешь разве, как славен я и богат? [2, 371]; – Послушай, это, наконец, ужасно! Неужели ты говоришь правду? Неужели ты не брезгаешь нечестными средствами для достижения этого комфорта?.. [3, 55]; Скучно, не правда ли?*

[3, 67]; *Зачем верит? Верить-то мне нужно, необходимо нужно, но как поверить?* [3, 68]; *Буду ли я по-прежнему нюхать розу? Или сойду с рельсов?* [3, 75]; *Трус я или нет?* [3, 34]; *А если это – наши? О проклятые кусты! Зачем вы обросли вокруг меня таким густым забором?* [3, 15].

Характерны восклицательные предложения, отражающие эмоциональные переживания персонажей: восторг, радость, ожесточенность, нервное напряжение и т. д.: – *Смотрите, смотрите!* – кричали в другой деревне взрослые – *вот чудо-то!* [3, 254]; –*Да, да, да!* – прокричал он вслух, каждый раз злобно надавливая кулаком на край стола, – *нужно же как-то выбраться из путаницы* [3, 170]; *Ударь их в сердце, лиши их сна, стань перед их глазами призраком!* [3, 74]; *А как хороша жизнь!.. Вы, воспоминания, не мучьте меня, оставьте меня!... Ах, тоска, тоска!* [3, 11].

Частотен у В. Гаршина и такой стилистический прием, как парцелляция, которая усиливает напряженность речи персонажей, находящихся в состоянии душевных страданий, размышлений и раздумий: *Поглядите-ка, поглядите, каков сероватый тон! ... Пониже, вон там, под облачком... прелесть! С зеленоватым оттенком* [3, 71]; *Пойдут люди в церковь: многим из них станет легче... Впрочем, помню, и мне легче становилось. Мальчиком был тогда* [3, 95].

Еще один стилистический прием, часто встречающийся в прозе Гаршина, – перифраз: *Утки громко закричали, одна из них хотела подхватить бедную спутницу на лету, но промахнулась* (о лягушке) [3, 201]; *«Прощайте, люди! Прощайте, кровожадные, кривляющиеся обезьяны!»* [3, 94]; *Конечно, многим может показаться раем и эта тюрьма после жалкого существования, которое они вели на воле* (об оранжерее) [3, 82]; (о картине) *я – язва растущая!* [3, 74]; *...пока ты пишешь картину – ты художник, творец; написана она – ты торгаши* [3, 70].

Как свидетельствует проведенный нами анализ, в своих произведениях писатель с предельной честностью и реалистическим психологизмом создал яркие художественные образы. Автор «Красного цветка», по оценке многих исследователей, обладал человеческим состраданием, «великолепным чутьем боли» (А. П. Чехов). Язык гаршинских произведений, яркий и выразительный, обладает особенными качествами редкой эмоциональности и экспрессивности, реалистическим психологизмом, художественной детализацией, что в целом позволяет определить его творчество как яркий пример экспрессионизма в русской литературе.

Список использованной литературы

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 358 с.
2. Гаршин В. М. Рассказы. – Л.: Худож. лит., 1978. – 320 с.
3. Гаршин В. М. Рассказы. – Л.: Худож. лит., 1986. – 256 с.
4. Ефимов А. И. О языке художественных произведений. – М.: Учпедгиз, 1954. – 288 с.
5. Ковалев В. П. Языковые выразительные средства русской художественной прозы. – К.: Вища шк., 1981. – 184 с.

6. Мамонов В. А., Розенталь Д. Э. Практическая стилистика современного русского языка. – М.: Искусство, 1957. – 176 с.
7. Пустовойт П. Г. От слова к образу. – К.: Рад. шк., 1974. – 192 с.
8. Русские писатели. Библиограф. слов. [В 2 ч.]. Ч. I. А-Л / Редкол.: Б. Ф. Егоров и др.; Под ред. П. А. Николаева. – М.: Просвещение, 1990. – 432 с.

Summary

The article analyses the peculiarities of artistic speech of a famous Russian writer V. M. Garshin and defines the role of expressive means in his fiction.

Н. П. Мещерякова

канд. пед. наук, доцент

ТВОРЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ М. ЗОЩЕНКО

Статтю присвячено проблемі творчої еволюції М. Зощенка, обумовленою еволюцією ставлення автора до свого героя.

О творчестве М. Зощенко – ярком представителе русской литературы советского периода – написано достаточно много, начиная с его современников и заканчивая сегодняшними исследователями-зощенковедами. Наиболее известны и значительны работы А. Жолковского, Л. Кройчика, Е. Мущенко, В. Скобелева, М. Чудаковой, в которых ученые, отвечая на многие вопросы, касающиеся стиля писателя, особенностей его поэтики, пытаются разрешить проблему отношения автора и героя. В современном литературоведении – это, как нам кажется, наиболее серьезная проблема в трактовке всего творческого Михаила Зощенко.

Для литературоведения советского периода (40-50-е годы XX в.) характерен путь от полного отождествления автора и его героя до утверждения полной противоположности автора и героя. О первом подходе свидетельствует печально известное Постановление ЦК ВКП (б) «О журналах «Звезда» и «Ленинград»» от 14 августа 1946 г., в котором главным объектом уничтожающей критики оказались М. Зощенко и А. Ахматова. А о втором – отношении к писателю как к гневному обличителю мещанства в 70-80-х годах.

Современный исследователь творчества М. Зощенко А. К. Жолковский считает, что «...зощенковский герой и есть сам автор, только «в разжалованном виде из генералов в солдаты»», что «в этом, по сути дела, скрывается зощенковский секрет успеха» [2, 262].

В рассказах М. Зощенко начала 20-х годов («Прелести культуры», «Аристократка», «Богатая жизнь») прослеживается трагизм положения героя, относящегося к «человеку массы» и оказавшегося в ситуации культурного вакуума. Разные мелкие бытовые неприятности обретают для зощенковского героя, можно сказать, всемирный масштаб:

«– Ежели, говорю, вам охота скушать одно пирожное, то и не стесняйтесь. Я заплачу.

– Мерси, – говорит.

И вдруг подходит развратной походкой к блюду и цоп с кремом и жрет.

А денег у меня – кот наплакал. Самое большое, что на три пирожных. Она кушает, а я с беспокойством по карманам шарю, смотрю рукой, сколько у меня денег. А денег – с гулькин нос» (рассказ «Аристократка») [3, 362].

Л. Кройник, Е. Мущенко, В. Скобелев, характеризуя героя М. Зощенко, отмечают, что его персонаж имеет удивительную способность обернуть любое благоприятное или же просто нейтральное событие собственной жизни против себя. Зощенковский герой сводит к собственной персоне все мелкие бытовые проблемы, воспринимая их в глобальном масштабе, а то, что не имеет к нему прямого отношения, просто оказывается вне сферы его сознания.

Если обратиться к проблеме взаимоотношения М. Зощенко и власти, то необходимо отметить, что «основные градации в зощенковской трактовке власти – это две крайние (pro и contra) и промежуточная (ambi). Градации тонкие, ибо открытая антисоветчина не допускалась, а амбивалентность вообще была присуща Зощенко» [2, 61]. Поэтому рядом с сатирическим пафосом отрицания в рассказах писателя прослеживается мотив сострадания к «человеку массы». Этот мотив имеет родственные корни с мотивом сострадания к «маленькому человеку» в творчестве Н. В. Гоголя, которого Михаил Зощенко считал своим литературным учителем. Он разрабатывал многие типично гоголевские мотивы, в частности, мотив «шинели».

Трагизм положения зощенковского героя кроется прежде всего в нереализованности человеческого начала, в раздавленности «человека массы» культурным вакуумом, в котором этому человеку пришлось оказаться. Сочувствие автора к герою обусловлено тем, что зощенковский персонаж даже не способен осознать трагикомизм своего положения. Поэтому он и объясняет все свои неудачи, как например в цитируемом уже нами рассказе, несносным характером героини: *«А в своё время я, конечно, увлекался одной аристократкой. Гулял с ней и в театр водил. В театре-то всё и вышло. В театре она развернула свою идеологию во всём объеме»* [3, 361].

М. М. Голубков считает, что творческая эволюция М. Зощенко обусловлена эволюцией его отношения к своему герою. Если в начале 20-х годов его персонаж рассматривался сквозь призму сатирического пафоса отрицания, то уже в середине 20-х в зощенковских рассказах звучит мысль о сочувствии к «человеку массы», которого писатель воспринимал как творца новой культуры. М. Зощенко утверждает: *«Какая жизнь идёт – в той [человек] и прелестно живёт... В этом смысле жизнь имеет очень строгие законы, и не всякий может поперёк пути ложиться и иметь разногласия»* [2, 69].

Большое место, например, в рассказах Зощенко занимают истории с милицией («Уличное происшествие», «Огни большого города», «Спешное

дело» и др.), которые всегда заканчиваются идиллическим изображением милиции как гаранта и воплощения порядка.

Если говорить о речевых средствах выражения авторской позиции, то с середины 20-х годов М. Зощенко всё реже доверяет свой монолог герою, а вводит образ повествователя. М. М. Голубков утверждает, что образ этого повествователя и есть воплощение литературного амплуа писателя.

А. К. Жолковский настаивает на том, что «в каком-то смысле чуть ли не каждый из зощенковских персонажей говорит: «И я тоже Зощенко»: в их страхах, наклонностях, слабостях, реакциях, агрессиях и стратегиях выживания узнаются аналогичные черты реального автора.

На самом элементарном уровне «авторизация» персонажей состоит в наделении их собственными биографическими и/или психологическими особенностями» [3, 263].

Позиции героя и повествователя постепенно сближаются, автор, сочувствуя «человеку массы», начинает говорить его языком и мыслить его категориями.

М. Зощенко в статье «О себе, о критиках, о своей работе» (1928 г.) писал: «Может быть, оно покажется странным и неожиданным. Дело в том, что я – Пролетарский Писатель. Вернее, я пародирую своими вещами того воображаемого, но подлинного Пролетарского Писателя, который существовал бы в теперешних условиях жизни и в теперешней среде. Конечно, такого писателя не может существовать, по крайней мере сейчас. А когда будет существовать, то его общественность, его среда значительно повысятся во всех отношениях» [4, 65].

Новому пролетарскому читателю, по мнению М. Зощенко, необходим Пролетарский Писатель, а не писатель, несущий в себе культурный багаж. В этом смысле возникают ассоциации с позицией А. Блока, который в статье «Интеллигенция и Революция» (1918 г.) отмечал: «Русской интеллигенции – точно медведь на ухо наступил: мелкие страхи, мелкие словечки. Не стыдно ли издеваться над безграмотностью каких-нибудь объявлений или писем, которые написаны доброй, но неуклюжей рукой? Не стыдно ли гордо отмалчиваться на «дурацкие» вопросы? Не стыдно ли прекрасное слово «товарищ» произносить в кавычках?» [1, 424]. Поэт призывает: «Дело художника, обязанность художника – видеть то, что задумано, слушать ту музыку, которой гремит «разорванный ветром воздух»» [1, 418].

По мысли М. Чудаковой, М. Зощенко выстраивает образ автора, освобождённого от всякой культуры. «Я только пародирую, – пишет Зощенко. – Я временно замещаю Пролетарского Писателя. Оттого темы моих рассказов проникнуты наивной философией, которая как раз по плечу моим читателям» [4, 66].

М. Чудакова пытается показать явное несоответствие между личностью Зощенко, его творческими возможностями и той художественной задачей, которую он поставил перед собой. Следуя этой задаче, писатель сознательно отказывается от своего языка, от своей культуры, переходя на

язык своего героя, не в состоянии отказаться от него даже в частных письмах, что, в конечном счёте, приводит М. Зощенко к творческому кризису конца 30-х годов.

Например, М. А. Булгаков также был сторонником литературы, понятой всеми, но понятой не за счёт низведения произведения до уровня читающей публики, а за счёт способности произведения воспитывать читателя, поднять его до понимания заключённых в художественном тексте идей и образов.

М. Зощенко утверждал: «Я пародирую теперешнего интеллигентского писателя, которого, может быть, и нет сейчас, но который должен бы существовать, если б он точно выполнял социальный заказ не издательства, а той среды и той общественности, которая сейчас выдвинута на первый план...» [4, 79]. Можно сделать вывод, что Зощенко пародировал сам себя, так как он, в сущности, и был «интеллигентским писателем», выполняющим социальный заказ.

М. М. Голубков считает, что пародийна сама ситуация, в которой оказался М. Зощенко, пародийно выглядит положение человека культуры, пытающегося говорить о бескультурье, как пародия воспринимается литературная речь, переставшая быть литературной, пародийно воспринимается сознание человека культуры, подчиненное сознанию «человека массы».

Таким образом, творческая эволюция М. Зощенко трансформировалась от противоречивого отношения к своему герою в начале творческого пути до полного приятия его с середины 20-х годов.

Список использованной литературы

1. Блок А., Белый А. Диалог поэтов о России и революции. – М.: Высш. шк., 1990. – 687 с.
2. Жолковский А. К. Михаил Зощенко: поэтика недоверия. – М., 1999. – 391 с.
3. Зощенко М. Голубая книга. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
4. Чудакова М. О. Поэтика Михаила Зощенко. – М., 1979.

Summary

The article investigates the problem of Zoschenko's creative evolution, conditioned by changes of the author's attitude to his fiction characters.

Т. В. Михальченко
старший преподаватель

К ВОПРОСУ ОБ ЭТАПАХ ИЗУЧЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СТИЛЯ БАРОККО

У статті здійснено огляд етапів реабілітації художнього стилю бароко, висвітлено стан вивчення проблеми та обґрунтовано її актуальність.

По мнению многих авторитетных ученых [5,7], понятия *барокко*, *барочный* вплоть до прошлого века хранили в своих самых обычных много-

численных употреблении коннотацию эксцентричности, странности, отсутствия здравого смысла. Только XX век принес существенный сдвиг в дело признания и реабилитации этого стиля. Но если в отношении барокко в архитектуре, живописи, музыке были высказаны вполне определенные суждения, то в литературном аспекте научно признанные критерии давали сбой, так как аналогии между различными видами искусства могут порождать противоречия и заблуждения. Таким образом, целый литературный пласт, которым пренебрегали, произведения, которые считали не заслуживающими внимания, противоречивыми, допускающими отклонения от правил, отмеченными незавершенностью или излишествами, на долгие годы исчезли из поля зрения литературной критики.

Необходимо прояснить противоречивые пункты, так как исторический аспект слова *барокко* (от истоков до наших дней) подразумевает многие семантические вариации, употребляется в различных видах искусства, в том числе и в литературе, имеет многочисленные нюансы употребления.

Слово *барокко* появилось в обиходе французского языка в I пол. XVI века как заимствование из португальского *barrocco*, что означало «жемчужина неправильной формы». На иберийском наречии еще с XIII века словом *barrocca* называли камень странной формы, что позже было перенесено и на жемчужины из морских раковин. Однако существует и другая предыстория, связанная со словом *барокко*. На Северо-Западе Индии, недалеко от португальской фактории Гоа, известного центра продажи жемчуга, есть город Барокия, который якобы и дал свое имя жемчужинам, их называли «жемчужинами Барокии», основным качеством которых было несовершенство формы.

Первое французское определение слова *барокко* может быть отнесено к «Краткому параллельному изложению французского и латинского языков» (1630) аббата Филибера Монэ. В статье «Жемчужина» автор пишет: «Жемчужина *барокко* – овальная, продолговатая и тонкая наощупь». В «Королевском словаре» П. Помея (1671) слово толкуется следующим образом: «*Барокко* – это жемчужина округлой формы, ровная с одного края, круглая с другого». Эти вариации обобщены А. Фюретьером в его «Универсальном словаре» (1690): «*Барокко* – это жемчужина несовершенной, округлой формы». Определение понятия *барокко* было зафиксировано в Словаре Французской Академии, в его первом издании, в 1694 году, которое подтверждало негативный оттенок слова: «Жемчужина несовершенной округлости».

Но вскоре эти формулировки входят в противоречие с более широким толкованием понятия. В своем «Этимологическом словаре» (1694) Менаж предлагает первую ассоциацию, достойную «блазона» (небольшой поэмы, жанра XVI века) или натюрморта, иронически сравнивая колье из нанизанных жемчужин с зубной челюстью: «Барокко – это жемчужины или зубы неодинаковой величины».

В следующем XVIII веке открывается эра фигурального смысла и новой судьбы этого слова. Объем понятия постепенно расширяется, все чаще термин *барокко* используют для описания внешнего облика (портрета, черт лица), какой-нибудь странной, шокирующей мысли или нелепой выходки, поступка.

Расширение объема понятия впервые зафиксировано в Словаре Французской Академии (1740). *Барокко* употребляется в переносном, фигуральном смысле для выражения странности, неправильности, нелепости (мысли, высказывания, поступка, внешности).

Этот термин находит свое применение в различных видах искусства. В музыке странность и неправильность, иными словами *барокко*, проявляется в отсутствии гармонии, в перегруженности модуляциями и диссонансами, в сложности интонации. В архитектуре *барокко* характеризуется утратой использования форм круга и квадрата, причудливостью орнамента. В живописи – отсутствием правил пропорции и меры, подчиненностью лишь капризам творца.

В литературе нюанс странности, закрепленный за барокко, приобретает характер удаленности от правил общего порядка, отождествляется со стремлением к независимости, к фантастической эксцентричности. Так рождается понимание барокко как оппозиции классицизму, как стремление к освещению противоречий, как прорыв к свободе творческой фантазии. Со II половины XVIII века смысл понятия семантически сближается с «варварством», «средневековьем», «готикой», но выражает не исторически определенный стиль, а служит для обозначения «дурного вкуса», отличного от ясного и гармоничного античного стиля. Таким образом, «неправильный», «странный» барочный стиль расценивается как «дурной вкус», где отсутствуют правила пропорции, меры и гармонии, где все подчинено не определенным правилам, а фантазии автора.

Интерес к эпохе от царствования Карла IX до Людовика XIII пробуждается в I половине XIX века. Барочное искусство остается странным и безобразным, но сама эпоха становится модной, ее герои: Сен-Мар, Сирано де Бержерак, королева Марго, маршал д'Анкр, Марион Делорм и др. Впервые, начиная с 1830-х годов, прилагательное *барочный* употребляется в позитивном смысле. Поколение романтиков ищет у авторов, осужденных классицистами, истоки своих литературных новаций. Сент-Бев реабилитирует забытого Ронсара, восхищается поэзией эпохи Людовика XIII. Т. Готье отдает дань блистательным стихам Теофиля де Вио и Сент-Амана, вариациям тона и стилю, от возвышенного до комического.

Но в официальной истории этот литературный период не имеет названия, его привязывают то к «позднему Возрождению», то называют «классическим романтизмом». Авторы этого периода объединены под общим названием: «неправильные, независимые, изолированные». Но, так или иначе, этот период находится под абсолютной референцией классицизма.

Модель такого видения литературной эпохи дана в «Истории французской литературы» Г. Лансона, где главы названы соответствующим образом. Конец XVI века озаглавлен: «Переход к классицистической литературе». XVII век Лансон разбивает на четыре фазы: подготовка к шедеврам; первое поколение классицистов; великие классицисты; конец века классицизма. И лишь небольшое отступление между Малербом и зачинателями классицизма (Гезом де Бальзаком, Декартом и Шапленом) посвящено настроениям в литературе, которые охарактеризованы автором как «невероятная сумятица противостояний, противоречий и отклонений». Это определение надолго закрепило за писателями этого направления формулировку «отставшие и сбившиеся с пути» [2, 18].

Правда, в «Гротесках» (1844) Т. Готье делает попытку реабилитировать некоторых барочных авторов. Говоря о репутации писателя, об ореоле славы, Готье замечает странную вещь, отмечая, что часто после смерти ореол писателя, прославленного при жизни, меркнет, а звезда того, кто находился в тени, загорается новым светом: «Для одних последующие века – темная ночь, для других – восходящая заря» [1, 7]. В его размышлениях о творчестве писателей барокко уже содержится попытка дать отличительные черты барочного стиля, тем самым подготавливается плацдарм для будущих историков литературы.

Отталкиваясь от серии гравюр Ж. Калло (1593-1635), французского графика, под общим названием «Гротески», Т. Готье восхваляет художников, у которых «мелок оживляет тысячи барочных фантазий, не заботясь о чистоте линий». Так слово *гротески* становится эквивалентом слова *арабески*. Готье рассматривает творчество пяти или шести писателей, отвергнутых классицистами (Сент-Аман, Т. Де Вио, П. Скаррон, С. Де Бержерак). В 1831 году Ш. Нодье публикует большую статью о создателе жанра «воображаемых путешествий» Сирано де Бержерак (1619-1655), авторе «Комической истории Государств и империй Луны».

Все эти авторы не были собраны в одну группу по критериям, характеризующим барокко. Задачей романтиков являлась не столько реабилитация имен авторов, сколько стремление подкорректировать историю литературы, одобрить эстетику «странности», «причудливости», которую новая романтическая школа взяла за основной принцип своей поэтики.

До конца XIX века в отношении барокко не существует требований научной пунктуальности. Большинство теоретиков искусства придерживаются старых взглядов, основанных на возведенной в норму оппозиции между двумя стилями: иррациональным, экстравагантным барокко и рациональным, уравновешенным классицизмом.

Пока французы пытались дать более точное лингвистическое определение «странности» барокко, немецкие историки искусства привнесли в европейские языки новые размышления об эстетической природе этого феномена.

В последнее десятилетие XIX века в Италии и Германии в связи с пробуждением националистических тенденций вспыхивает интерес к мифам и национальным преданиям и легендам. Это влечет за собой и некий пересмотр эстетических суждений о предыдущих эпохах. Якоб Бурхард, профессор истории и цивилизации, в своих трудах, сравнивая барочную архитектуру с архитектурой эпохи Возрождения, характеризует барокко как упадок Ренессанса, как форму декаданса в искусстве этой эпохи. Его ученик, швейцарский историк искусств Г. Вельфлин (1864-1945), совершает решительный переворот в оценке и интерпретации барочного искусства. Он исследует историю стилей в искусстве. В 1886-8 гг., живя в Италии и изучая итальянское искусство, он работает над научным трудом по реабилитации барокко «Ренессанс и барокко». Позже, через 20 лет, он опубликует свой главный труд «Фундаментальные принципы истории искусств» (1915).

Вопреки авторитету своего учителя, Вельфлин высказывает мнение о трансформации, основываясь на трех принципах:

- эффекте живописности, красочности (приоритет кажущейся видимости, светотени, беспорядочности, неуловимости);
- эффекте массы (акцент на массивность, тяжесть, вплоть до потери формы, выпуклость, разнообразие элементов);
- эффекте движения (чувство направления, стремление ввысь, неравномерное распределение мотивов, ритмическая, а не метрическая последовательность, напряженность пропорций).

Это был переворот в искусствоведении. Там, где раньше, опираясь на классический идеал, историки искусства находили «убожество форм» (Винкельман), Вельфлин отмечает впечатляющую игру видимости, находя в экстравагантных контурах модель создания неосязаемой иллюзии, колеблющейся между небом и землей.

Это был новый взгляд на барочное искусство, которое долгое время рассматривалось учеными как упадок, вырождение искусства Ренессанса. Вельфлин в процессе своих исследований приходит к идее трансформации. Барокко есть стиль в искусстве, а также исторический период. Этот стиль рассматривается им как трансформация или переход в новую фазу искусства Ренессанса. Новая эпоха порождает новые формы. По мнению Вельфлина, великие мастера позднего Возрождения сами создают искусство барокко.

В своем исследовании автор пытается постичь различия между классикой и барокко. Основы современных размышлений о барокко в литературе основаны на его открытиях. Остановившись на методических несоответствиях примеров рисунка, живописи, гравюры, скульптуры Возрождения (около 1500 гг.) и следующим веком (конец XVI – начало XVII вв.), он предлагает характеризовать развитие искусства, исходя из следующих положений:

1) *Переход от линейного к живописному.* Речь идет о том, что свойства элементов представлены в искусстве Возрождения линейно, одномерно, линии и контуры предметов ясно просматриваются. В живописном искусстве барокко они просматриваются, благодаря их массе или пятнам. В классическом искусстве предметы даны в стабильной реальности, в их изначальной неизменности, в барочном искусстве – они неустойчивы, зыбки;

2) *Переход от представления плана к представлению глубины.* Эта оппозиция касается использования пространства и отношения между частями произведения. В классическом искусстве части расположены в параллельных планах, барокко следует взгляду вперед и назад. В первом случае пространство ограничено, разделено на горизонтальные пласты, фигуры выстроены прямолинейно. Во втором – пространство продолжается вглубь, фигуры и элементы выстроены по диагонали;

3) *Переход от закрытой формы к форме открытой.* Это оппозиция между симметрией и асимметрией, равновесием и диспропорцией. Впечатление классической ясности и безмятежности уступает место барочным диссонансам. В классическом искусстве эпизод или сцена действительности даны в естественной завершенности, в барочном искусстве кадр или сцена изображены незавершенно, произведение представляет собой фрагмент видимой реальности, случайно схваченный творцом.

Благодаря исследованиям Вельфлина, барокко было поднято до высот классики. Это искусство рассматривается им не как радикальный разрыв с Ренессансом, а как внутренняя эволюция форм. Стиль является выражением эпохи. И совершенно очевидно, что новые жизненные идеалы и приоритеты находят свое выражение в барочном искусстве.

Однако каким бы точным и убедительным ни был анализ стилей Вельфлина, он остался чисто техническим и не привел к историческому пересмотру эпохи. Таким образом, проблема барокко оставалась открытой.

К началу XX века барокко было признано стилем в искусстве. М. Реймон пишет: «Классицисты являются защитниками принципа авторитарности, традиции, следования формулам; барокко – это свобода» [5, 9].

«Если барокко противостоит классицизму как движение – застывшим формам, как свет – тени, как новое – традиционному, как свобода – авторитарности, то почему бы не продолжить систему противопоставлений? Почему не вывести это противостояние из архитектурной области и не сделать барокко одним из двух полюсов художественного созидания вообще?» [3, 25]. Эта идея прослеживается в работах европейских авторов рубежа XIX – XX веков.

Так, в своей книге «О барокко» (1931) испанский философ Э. д'Орс создает теорию, называемую *eon baroque* (барочный дух). В историографии барокко эта книга стала обязательным этапом, несмотря на ученые споры вокруг термина *eon*, который может быть переведен как *категория* или *константа* (такой менее научный термин предпочитает переводчик

книги д'Орса на французский язык А. Руар-Валери). Рассматривая различные культурные явления, автор приходит к выводу, что феномен *барокко* интересен не только для искусства, но и для всей цивилизации. По д'Орсу, «...отношение между духом классическим и барочным – это вопрос отношения между Разумом и Жизнью. Эта оппозиция может иметь разные грани: Аполлон – Дионис, порядок – хаос, натура – притворство» [4, 70]. Утверждая, что *барокко* есть понятие вневременное, так как его проявления варьируют в формах, встречаются в различные эпохи и в разных странах, ученый приходит к выводу, что барокко является стилем культуры и определять его нужно как явление транзисторическое: в зависимости от времени и страны может иметь самые разные вариации и свою собственную схему (например, романтизм д'Орс рассматривает как новую реинкарнацию барокко). Теория д'Орса не получила безоговорочного признания среди историков культуры, многие вопросы оставались открытыми.

Следующий этап в определении термина *барокко* получает диалектическое движение к ограничению широкого толкования, где стилистическое применение расширяется, а историческое определение сужается. Так, А. Фосийон в книге «Жизнь форм» (1936) определяет барокко как момент жизни форм, наделяя его характерными чертами: «Прежде всего, *свобода*: формы покидают заданные ограничения, приходят в несоответствие, пытаются завладеть пространством. Далее, *синтез искусств*: их корни переплетаются, пересекают границы и заимствуют эффекты друг друга. И, наконец, *ностальгия по прошлому*: интерес к старым формам, где барокко ищет вдохновение, примеры, опору» [2, 25]. В жизни форм ученый видит определенные этапы, которые можно найти в различные эпохи, в разных стилях: фаза архаизма, или экспериментальная – поиск равновесия и доктрины; классическая фаза – стадия расцвета и порядка; барочная фаза – изысканность, фантазия, развитие, в котором все характерные черты теряются, забывая свои функции, преобладают всяческие украшения, создаются дополнительные детали. «Таким образом, искусство, следующее за Ренессансом, где просматриваются черты оригинальности, изобилия, излишества, заслуживает того, чтобы быть названным барокко, так же как эллинистический период в Греции или *пламенеющая готика* в искусстве конца средневековья» [2, 28].

Тенденция распознавания барокко вне всяких пространственных ограничений была развита в работе «Барочные искусства» (1963) К. Роем. Однако чтобы определить черты барокко «вечного», «транзисторического», по мнению Ж. Руссе, вначале надо выделить референцию барокко «исторического» и, изолировав, изучить его. Ученый пишет: «Доминирующая тенденция локализуется все уже и уже: барокко XVII века можно определить как «классическую» фазу между маньеризмом (поиском равновесия) и рококо (избытком и фантазией)» [7, 125].

Многие исследователи отталкиваясь от теории д'Орса, подчеркивают при этом ее опасность и притягательность. Так, например, В.-Л. Тапье в своей книге «Барокко и классицизм» (1957) дает более точное определение стиля: «Следует отметить, что стиль не включает в себе лишь технику, не сводится только к виртуозности и мастерству. Это понятие содержит в себе свойства гармонии между художественной формой и жизнью общества» [8, 67]. Отдавая дань первооткрывателю дискуссий о реабилитации барокко Г. Вельфлину, Тапье вносит нюансы в оппозицию «*барокко-классицизм*»: хронологические рамки оказываются более сложными. Ученый выделяет период мирного сосуществования барокко и классицизма, подчеркивая, что их черты могут содержаться в творчестве одного и того же автора.

В 70-80-е годы XX века библиография по изучению барокко становится впечатляющей по количеству и качеству. По мнению современных ученых [2;3;6], барокко как стиль следует рассматривать в двух аспектах: со стороны формальных признаков и как «выразительный символ» реальности культурной, социальной, психологической. Барокко любит роскошные декорации, полные формы, фантазию, красочность. Оно любит движение планов, изогнутых линий, орнаментальные украшения, многоцветность. Все эти определения остаются действенными в разных видах искусств. Примененное к определенной исторической эпохе (конец XVI - XVII век), к географическому пространству (большая часть Европы), к месту рождения (Италия), барокко выражает крупное культурное движение. Его зарождение ученые рассматривают как последствия Контрреформации (иезуитская духовность) и политического абсолютизма. Таким образом, термин *барокко* может быть распространен на все виды деятельности этого периода (философию, музыку, моду, политику, литературу и т. д.). Эра барокко начинается с конца XVI века и простирается на весь XVII век. Но эти границы могут колебаться, если говорить о «выражении социальном» (В.-Л. Тапье), нужно восстановить человеческую общность во времени, определить тип власти, социальные отношения, связь форм эстетических, чувственных, мыслительных, а также взаимосвязь различных культурных веяний.

Исследования художественного стиля барокко продолжают и сегодня. В работах Г. Левилэн, П.-А. Рожа, В. Жильбера рассматриваются дискуссионные проблемы, связанные с литературным барокко. Ф. Боссан, создавший в 1977 году во Франции Институт по изучению старинной музыки и танцев, Н. Дюфор, выдающийся профессор истории музыки Парижской консерватории, органист, а также Национальный народный театр (TNP) под руководством Ж. Вилара совместно с учеными-литературоведами пропагандируют это искусство широким зрительским кругам, организовывая выставки и конференции, «круглые столы» и концерты, международные colloquiums, поэтические, музыкальные и театральные постановки. Это

говорит о том, что «литература и искусство роскоши, пышности, ослепительной новизны, а также великие создатели оригинальных и изысканных произведений, оклеветанные и презираемые более трех веков» [7, 252-253], сегодня интересны и востребованы.

Список использованной литературы

1. Gautier T. Postface aux Grottesques / edite par C. Rizza, Bari, Schena-Nizet, 1985.
2. Guilbert B. Le baroque litteraire francais. – P., 1997.
3. Levillain H. Qu'est-ce que le baroque? – P., 2003.
4. Ors E. d' Du baroque. – P., 1983.
5. Raymond M. Baroque et Renaissance poetique. – P., 1985.
6. Rojat P.-H. Litterature baroque et litterature classique au XVIIe siecle. – P., 1996.
7. Rousset J. Litterature de l'age baroque en France, Circe et le paon. – P., 1953.
8. Tapie V.-L. Baroque et Classicisme. – P., 1980.

Summary

The article deals with baroque problems in the view of the opinion of European scientists on baroque aesthetics.

Т. М. Мішеніна

канд. філол. наук, доцент

«ЧОТИРИ КОЛЬОРИ БУТТЯ» ЛЮБОВІ БАРАНОВОЇ

У статті розглянуто специфіку зображальних можливостей слів-кольоративів на матеріалі поетичних текстів Любові Баранової. Виявлено спектр використовуваних поетесою кольорів, особливості їх реалізації, розкрито семантику кольороназв і визначено їх стилістичну функцію у творах.

Серед мовних засобів образотворення помітне місце займають слова на позначення кольору – кольоративи. Сполучуваність назв кольорів із різними поняттями відбиває закономірності використання традиційних образів, які стали певною мірою поетичними символами, і новаторське вживання назв із семантикою кольору для створення індивідуально-авторських метафор, епітетів тощо.

Як стверджують психологи, кожний образ, який виникає в людському мозку на рівні абстрактного мислення, має притаманне лише йому одному кольорове забарвлення, яке характеризує його в першу чергу як позитивний або негативний. Тому дослідження слів-кольоративів у контексті художніх творів не втрачає на сьогодні своєї актуальності.

Прикладом упровадження елементів лінгвістичного аналізу художнього тексту може бути робота з матеріалом поезії циклу «Чотири кольори буття» письменниці Криворіжжя Любові Баранової. У загальній символічній системі лірики Любові Баранової кольоропис пов'язується певною мірою імпресіоністично-живописним баченням світу, що притаманний поетесі.

Кольори в поезії Любові Баранової вживаються не лише для опису предметів чи явищ навколишньої дійсності. Розмаїття кольорів у поетеси – це розмаїття почуттів, це світобачення, світовідчуття. У контексті віршів ми знаходимо стилістичні прийоми обігрування назв кольорів, надання їм символічного звучання.

Об'єктом дослідження є мова віршів Любові Баранової «Чотири кольори буття».

Предметом дослідження є кольоративи в контексті зазначених віршів Любові Баранової.

Мета дослідної роботи – визначити стилістичні функції слів-кольоративів у поезії Любові Баранової «Чотири кольори буття».

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) опрацювати теоретичну літературу, з'ясувати поняття «кольоропис», «кольороназва», «колір-символ»; 2) розкрити взаємозв'язок кольоросприймання автора на рівні «загальне – індивідуальне», з'ясувати шляхи реалізації кольоративності в мовній реальності; 4) виділити логіко-семантичні поля кольорів спектру в поетичній творчості Любові Баранової; 5) визначити особливості функціонування кольороназв у творчості Любові Баранової.

Кольори в поезії українських митців, як і в житті українців, завжди відігравали неабияку роль, символізуючи певні грані людського буття. Живописно-імпресіоністичне бачення навколишнього світу виводить абстрактну категорію кольору на одне з чільних місць у житті людини, адже зорове сприймання ґрунтується саме на сприйнятті кольорової гамми.

Як писав І. В. Кондаков, «у кольорі закріплене в знятому вигляді естетичне ставлення людини до навколишньої живої і неживої природи, а також до власної людської».

Система назв кольорів формується як результат опрацювання нашою свідомістю матеріалу реального життя і реального світу, можливість уживання в переносному значенні лексем, що позначають колір. Кольоративні-символи часто виступають образно-смысловими центрами української лексики; вони пов'язані з культурними традиціями нашого народу, зі своєрідністю його мовної системи.

Використані в живописі терміни *колір*, *кольорит* стали основою для виникнення назв *кольоративи* і *кольористична лексика*. Крім того, з образотворчого мистецтва переносяться не лише назви, а й поняття, які в них вкладаються. Так, термін *кольорит* реалізує значення поєднання кольорів один з одним з метою вплинути на емоційно-чуттєву сферу пізнання людиною світу.

Найбільшу семантичну ємність мають лексеми *білий*, *чорний*, *червоний*, *синій*, *жовтий*, *зелений*, які можуть вживатися як в прямому, так і в переносному значенні. Оскільки сприймання художнього твору бере початок зі сприймання його окремих складових частин, у процесі лінгвістично-

го аналізу художнього тексту важливе місце посідає аналіз лексико-семантичної групи слів.

Створенню яскравого художнього образу в митця слугує поєднання кольорів як символів певних описуваних реалій. Як правило, у мовній палітрі того чи іншого письменника певний колір є домінуючим. Письменник «зафарбовує» зображуваний предмет кольором (властивим і невластивим йому кольором; іноді навіть протилежним його суті). Усе це не лише створює виразний художній образ, але й нашоухує на філософські роздуми. Мовна палітра митця зображуваного відтворюється не лише в плані кольорового спектру, – це є також оцінкою об'єкта, засобом вираження настрою.

Кольоропис Л. Баранової ґрунтується на принципах контрасту (використання світлотіні й зіставлення кольорів), насиченості фонового кольору, поліхромності.

Спостереження над мовним матеріалом переконує в тому, що поетеса вдається до кольору не лише як до означення певної властивості предмета. Авторка звертається до нього з іншою метою, прагнучи відтворити крізь призму кольору гаму почуттів та емоцій, їх взаємопереходи й переливи. Причому естетика кольоросприймання – це не просто естетика механічної сполучуваності різних вражень, це прагнення до пізнання й узагальнення закономірного в житті, гармонії розвитку. Спільним знаменником пізнання крізь колір дійсності є масштабна конструктивна емоція *радості*, що уможливорює захоплення світом, часто – катарсис через переживання усвідомлення необхідності, природності драматичних ситуацій, сильних людських афектів та пристрастей.

Емоція радості сприяє формуванню естетичного ідеалу, коли світ сприймається з позицій гармонії, правдивості свого буття на будь-якому етапі свого розвитку, прекрасності його буттєвиявлення.

У кольорі поетичної стихії Л. Баранової виокремлюємо традиційні й новаторські символи. Колір переважно має традиційну пейзажну атрибутику, до того ж колір для поетеси завжди виконує певну соціальну функцію, має символічне значення, оскільки за ним стоять певні асоціації, думки, традиції, моральні норми. Так, фактичний матеріал засвідчує кольорову гаму фонових кольорів: *червоного, жовтого, зеленого й синього*.

Пейзажі – це картини певної пори року. Кінематографічна естетика набуває своєрідного логічного внутрішнього ладу, значущого смислового плану. Фоновий колір є традиційним за семантикою. Символізм його значення увиразнюється концептами – культурними реаліями. Напр.: *Картина Літа*, втілена через образ слов'янського божества Ярила (божества природи, яка пробуджується, покровителя рослинного світу; божества літа та врожаю; Ярило часто ототожнювався з сонцем;). В аналізованій поезії значення *жовтого* кольору – розквіт, щедрість, буйноцвіття: *Медова пас-тораль Свиріпа скранує медами, Вітається Ярило з нами Вогнеструминним всюдиоком. Здіймаються бджолині гами До сонця з нашими се-*

рцями... *Поставить сонце днєві крапку... І ми посіємо дитячко І незабутню в серці згадку Про випитий з медами липень* (1, 124).

Картина Осені поеткою бачиться крізь гаму відтінків червоного кольору, коли культурні концепти – калина, горобина, яблуня, півень, зяблик – стають кваліфікаторами значень врожаю, багатства, щедрості природи, радості набутку чогось: *Замовкає на високій ноті Голос вересня... Лиш горобина розквітла Кетягом креше вогонь. Спомин барвистого літа П'ю з її ніжних долонь* (1, 129); *Яблуневий рай Земля вгиналася від яблук. Грав ними вітер у більярд, Клював їх півень, дзьобав зяблик, Хрумтіли й ми сім днів підряд. Стрибали яблука у лузи, Із гір котилися у двір, А з ними й вереснева Муза Встеляла римами папір* (1, 146); *Вітер мне жоржину, Обрива калину, Кидає на шлях* (1, 138).

Картина Зими уявляється веселкою барв, де фоновим кольором, безперечно, виступає білий: *Я тобі прощаю, зимо, І мороз, і сніговій, Бо краса твоя незримо У душі жила мойй... Ти все темне відбілила, Ти вплела веселку в сні, Первоцвітом поманила На порозі у весни* (1, 116).

Картина Весни – це уособлення сили природи, що пробуджується, тобто жовте яре Сонце, перша яскрава квітка, що відчиняє двері вирію на землі – первоцвіт (горицвіт): *Від сонячних ти народився злив, Горицвіте, проклюнув в сонну тишу – І вогники по балці запалив. Щоб краєвид навколо посвітлішав... Цілющих трав малесенький пучок Зірву: пробач жорстокість мимоволі! Сльозинка вогняних твоїх квіток Частинкою моєї стала доли* (1, 118).

Як бачимо, для створення художніх образів Любов Баранова використовує широкий спектр відтінків фонових кольорів, які допомагають поетесі виразити власне світосприйняття та естетично-художню позицію, створити неповторні індивідуально авторські кольористичні фрагменти реальності шляхом переосмислення слів, надання їм ширшого конотативного (додакового) значення.

Ядерні кольори в поетичному мовленні представлені широким спектром відтінків. Шляхом аналізу мовного матеріалу нами виявлено такі закономірності:

1. З позиції хромоструктури виділяємо від двох (білий – основний тон) до чотирьох складових (білий – 3 основних тони). Поетичний хромоспектр Любові Баранової нараховує 130 кольористичних зразків: жовтий (коричневий) – 8 відтінків; синій – 30 відтінків; зелений – 36 відтінків; червоний – 55 відтінків.

Червоний колір складається переважно з таких відтінків: червоний / бордо; білий / червоний / синій; білий / червоний / бордо / охра; охра / коричневий / червоний; білий / жовтий / червоний [**Альбом колерів**]: *Вітер мне жоржину, Обрива калину, Кидає на шлях* (1, 138); *Червень полуничний* (1, 128); *Догорають приречено айстри* (1, 141).

Зелений колір представлений поєднаннями: білий / зелений / жовтий; охра / білий / зелений / червоний; білий / зелений / коричневий; білий / синій / жовтий; білий / синій / зелений / охра / червоний [**Альбом колерів**]: *Ще зеленіють любисток і м'ята* (1, 130); *Мій юний бересте! Зелений бересте!* (1, 131); *Горобчики малі! Віднесли зеленооке літо В теплий край на крилах журавлі* (1, 145); *Розгубивши малахіт, Свій завершує обхід вже весна* (1, 122).

Синій колір складається із відтінків: білий / блакитний / охра / зелений; білий / голубий / охра; білий / синій / бордо / охра; бордо / синій / ультрамарин [**Альбом колерів**]: *Вдалину птахи відносять Днів ясних високу просинь* (1, 132); *Знов на небеснім блакитнім екрані Бабине літо провадило бал* (1, 133); *Очі – у небо! Скільки в нім сині! Неба б у себе – Кожній людині!* (1, 154).

Переважно відтінки **жовтого (коричневого) кольору** спостерігаємо як результат поєднання білого / охри / жовтого; білого / жовтого / зеленого [**Альбом колерів**]: *Зривались переспілі груші І падали землі на груди* (1, 125); *І ми посіємо дитячко І незабутню в серці згадку Про випитий з медами липень* (1, 124); *Сонцем налилися колоски пшениці* (1, 128).

2. З позиції носіїв кольору виділяються об'єкти, що описуються як носії динамічних, «рухливих» фонів, «сфотографованих» у певний момент свого буття. Саме для таких об'єктів характерні варіанти хромоструктури. Зауважимо, що автор часто описує об'єкт у різній часо-просторовій площині, розгортаючи його кольорову характеристику (Сонце: *Ще доволі сяйва, ще доволі світла; Сонцем налилися колоски пшениці* (1, 128); *Приколише хмарку ніжне сонце... Осінь падолистом зачарує* (1, 129); *Вдалину птахи відносять Днів ясних високу просинь, – Засивіло білим світом* (1, 132); *Сонце так гріло, мабуть, востаннє. Гаснучий вересень пив його шал, – Знов на небеснім блакитнім екрані Бабине літо провадило бал* (1, 133)).

3. Окремо виділяються об'єкти, для яких ознака кольору є невід'ємною. Аналізовані об'єкти – реалії культурного простору України. Деталі українського довкілля «знаково» передають українську автохтонність. Саме вони надають зображуваним картинам типово національного колориту. В аналізованому циклі «чотири кольори буття» виділено такі групи слів-асоціативів за кольоровим символом:

– **птахи**: Та виринув з-за хмари промінець І вмить одну роззолотив кімнату, і радісно цвірінькнув **горобець**. І нагадав про березневе свято (1, 117); **Чорнопері гави** сонячним октавам Затемняють синь (1, 138); Може, з півдня **тіні журавлині** Провесінь принесли крадькома? (1, 145); Земля вгиналася від яблук... Клював їх **півень**, дзьобав **зяблик** (1, 146); Я плела сумні думки біля вікна. Прилетів до мене **голуб-дивина**. Зазирнув у вічі пильно **дикий птах** – Співчуття в його побачила очах (1, 150).

– **рослини**: Весняні дні дарують радість нам. Лець **пролісок** здійметься над снігами – І вже душа в полоні мелодрам (1, 117); **Пелюсток вишне-**

вих завірюха Закружляє з нами у танку (1, 119); **Ці ромашки і сокирки** – сонцесвіти, світломірки (1, 120); Зоряно в саду квітує **слива**, Зорями завітчана й весна (1, 120); Невпинні бабок хороводи – Кометами над **будяками** (1, 124); Приколише хмарку ніжне сонце, **Вербам** змерзлі руки поцілує (1, 129); Ще зеленіють **любисток і м'ята...** (1, 130); Мій юний **бересте, Зелений бересте!** Лякає запал твій, Дивує ніжність (1, 131);

– **комахи**: Здіймаються **бджолині гами** До сонця з нашими серцями (1, 124); Невпинні **бабок хороводи** – Кометами над будяками (1, 124); Ще не дограв **цвіркун** прощальне слово (1, 126);

– **пори року**: Крильми над нами – Лиха приміта: Стече димами **Гречане літо!** (1, 127); **Сірі дощі, сірі дні та світанки, Сірі тумани** повзуть з-за фіранки... (1, 143); **Сонце** з яруги підкову дістане, Хмари розгонить із **сонячних плес**, – Ще нас покличе буяння весняне На новосілля високих небес (1, 142); Розгубивши **малахіт**, Свій завершує обхід вже весна, і кличе літо ледве чутним дзвоном віт (1, 122); Лиш приголубить встигла **червень полуничний** – Вже розносить осінь золоті листи (1, 128).

Наведені мовні засоби відтворюють мальовничий, емоційно виразний пейзаж, поетесі таким чином вдається досягти справжнього художнього ефекту. Подібні образні живописні вставки дають змогу відчутти національний колорит, українськість буття.

Згідно з результатами кількісно-статистичного аналізу фоновими визначено поліхромні кольори: *червоний – земля, життя, краса, радість; жовтий – сонце, радість, багатство; синій – небо, високий, мрії, прагнення; зелений – зело, розвиток.*

Ми кваліфікуємо аналізовану сполучуваність кольорів як вертикальну вісь кольорів буття. За нашим спостереженням, Любов Баранова в змалюванні природи України застосувала один надзвичайно ефективний прийом, який хоч і не впадає у вічі («технологія» виконання мистецьких приймів є невидимою), усе ж створює певну сугестію на читача, витворюючи в його образній уяві бачення української природи в колообігу **Весна – Літо – Осінь – Зима: горизонтальна вісь кольорів.**

По суті, йдеться про два ракурси сприйняття світу: **горизонтальний** (динамічний) і **вертикальний** (статичний) – крізь призму кольорів.

Авторка наголошує на складній символічній парадигмі кольороназви, глибокій смисловій значущості кольору. Усе це створює ефект живоplotності слова, його кольоромінливості й надзвичайної образної цвітності.

Основою світобачення Любові Баранової є народнопоетична символіка, але філософське сприйняття багатьох речей дозволяє їй створювати неповторні авторські образи, зокрема кольористичні, шляхом переосмислення слів, надання їм додаткового значення.

Найяскравішими зображальними можливостями характеризуються мовні одиниці із семантикою червоного, жовтого, зеленого і синього кольорів. Вони є основними в мовній палітрі аналізованого художнього тво-

ру, несуть глибоке символічне навантаження, вступають в антонімічні та синонімічні зв'язки і широко використовуються при творенні пейзажних етюдів. Багатоколірність виконує сугестивну функцію: світ веселково витворює фрагменти описуваної дійсності.

Символічна функція, яку виконує кольористична лексика в поезії, впливає на осмислення творів, розкриває світогляд поетеси. Здатність багатьох кольороназв виступати символами зумовлює основні засоби і прийоми творення художніх образів, серед яких чільне місце посідає прийом кольоропису.

Список використаної літератури

1. Баранова Любов. Тріумф і тиша. – Миколаїв: «Можливості Кіммерії», 2004. – 160 с.

Summary

The article deals with Lubov Baranova 's use of colours as a poetic device. The author characterizes the «spectrum of colours « and explains the semantics of colour names and defines their stylistic function in Lubov Baranova works.

О. В. Мохначева

канд. філол. наук, доцент

ГРАНИЦЫ ЖАНРА В АВТОБИОГРАФИИ В. В. НАБΟКОВА «ПАМ'ЯТЬ, ГОВОРИ»

У статті розглянуто своєрідність автобіографії як літературного жанру, етапи його формування та специфіка втілення в творі В. Набокова «Пам'ять, говори». Простежено головні теми книги, авторські способи створення «особливої реальності» як ознаки жанру, визначено самоіронію як якісний знак письма й один із найважливіших принципів вираження авторської самосвідомості.

Как утверждает один из лидеров современной английской литературы Мартин Эмис в своем романе «Experience» (1975), «западная литература сейчас переживает этап **высокой автобиографии** с глубоким самокопанием». Этим оригинальным суждением Эмис одновременно отмечает и характерное для нынешнего художественного процесса обращение к культуре предшествующих эпох в качестве строительного материала для постмодернистских текстов, и заметную склонность к анализу жизненной истории, предшествующей как определенным явлениям культурной жизни, так и сформировавшей мировоззрение отдельных писателей. В этом смысле Эмис говорит о принципе воссоздания фактов действительности по тому же принципу, что и в литературном жанре автобиографии, получившем в последнее время распространение и завоевавшем особенный интерес.

По мнению современного исследователя, «интерес к автобиографии обусловлен, главным образом, логикой теоретико-литературного процесса

XX века и спецификой самого жанра» [1]. Автобиография отразила в себе потребность самооценки и анализа, построенного на корреляции своего видения предмета, в частности, это «феномен, отображающий стремление людей в той или иной творческой форме выразить свою личную жизненную историю» [9]. В этом смысле современная литература охотно принимает на себя «универсальную» сверхзадачу автобиографии – самовыделение индивида в историческом пространстве-времени. Эту задачу Л. Баткин называет «субстанциональным оправданием автобиографизма как такового» [3].

Жанр автобиографии возник поздно, около 200 лет назад, и широко распространился в мировой литературе. Он активно изучался такими западными учеными, как Э. Брюс, Г. Миш, Ф. Лежён, Дж. Олни и другие. В отечественном литературоведении в разных аспектах ставились и решались проблемы жанрового своеобразия автобиографии в работах таких авторов, как Е. М. Апенко, Г. И. Берестнев, М. М. Бахтин, Л. М. Баткин, Ф. Знанецкий, Ю. М. Лотман, Г. Е. Померанцева, А. Г. Тартаковский, Б. М. Эйхенбаум и др. Среди них особо выделяется исследование Л. Я. Гинзбург «О психологической прозе».

Процесс углубленного и активного изучения жанра начался в 50-е годы XX века после выхода в свет статьи французского философа Ж. Гюсдорфа «Условия и границы автобиографии» и деятельности Ф. Лежёна, основавшего «Французскую Ассоциацию в защиту автобиографии и автобиографического наследия», деятельность которой направлена на изучение, сохранение и популяризацию соответствующих текстов. Ф. Лежёну принадлежит жанровое определение автобиографии: «... мы называем автобиографией ретроспективное повествование о себе, первостепенное значение в котором имеют события частной жизни и история становления личности рассказчика» [1].

Признаки автобиографии как литературного жанра определены самим его названием: это прозаический текст, в котором автор, как правило, последовательно рассказывает о событиях собственной жизни. «Питательной средой для развития автобиографии стала западноевропейская культура нового времени с ее духом самоанализа и индивидуалистическим мироощущением» [7, 12]. В основе автобиографического жизнеописания лежит стремление осмыслить прожитую жизнь как целое, придать эмпирическому существованию оформленность и связность, при этом пишущий литературную автобиографию нередко прибегает к вымыслу, он «дописывает» и «переписывает» свою жизнь, делая ее логичнее, целенаправленнее. Автобиография – это всегда акт преодоления уходящего времени, попытка вернуться в собственное детство, юность, воскресить наиболее значительные и памятные отрезки жизни – как бы прожить жизнь сначала» [7, 12].

Жанровыми характеристиками автобиографии можно считать такие признаки, как двойная хронология жизненного опыта («изменение от прошлого к будущему и противоположное движение – от ожидания (или воо-

бражения) к воспоминанию через живое настоящее» [9]); одновременное пребывание в душе автора разнообразных образов, что Поль Рикер называет «множественностью самовосприятия»; иносказание, ориентированное на личностные изменения; диалогичность (обращенность повествования к Другому – к Богу, к читателю, к значимым людям, к себе в разных образах [9]), выраженное авторство, произвольная авторская форма изложения. Особенно подчеркнем три формы нацеленности настоящего, присущие рассказу о себе, которые выделяет Поль Рикер – настоящее прошлого, или **память**, настоящее будущего, или **ожидание**, настоящее настоящего, или **внимание** [10].

Специфика автобиографии как разновидности литературы в первую очередь заключается в тонкостях работы этих трех временных и психологических пространств текста, в столкновении и взаимодействии которых и проявляются с таким трудом воспроизводимые личные сообщения. «Автобиография, всегда подразумевающая наличие особого текстового пространства и времени, своеобразные выразительные средства, позволяет избежать приписывания людям тотального «кризиса идентичности», она дает возможность исследователю увидеть то, как человеческое самосознание решительно свидетельствует само о себе – без внешних посредников и интерпретаторов» [1]. Важно учесть при этом, что художественная автобиография нередко не только не скрывает субъективности изложения происходящего, но отличается рефлексией особого плана – в виде иронического дистанцированного самонаблюдения, что еще в большей степени обозначает условность изображаемых в ней событий.

Как художественно-документальный жанр, автобиография обладает двумя формами художественной интерпретации: с одной стороны, ей присущ «лиризм (передача мыслей и чувств автора вымышленными персонажами), с другой – творческое преломление фактов собственной жизни в художественных повествованиях» [11]. Основная категория документального жанра – достоверность, однако это категория в автобиографии относительная, поскольку в ней излагаются факты, переосмысленные и переоцененные автором. Автор здесь одновременно является героем произведения, реальные факты его жизни в их хронологической последовательности – сюжетом. Л. Я. Гинзбург пишет: «Особое качество документальной литературы – в той установке на подлинность, ощущение которой не покидает читателя, но которая далеко не всегда равна фактической точности». Некий фермент «недостоверности» заложен в самом существе жанра. Когда начинается выбор, оценка, «угол зрения перестраивает материал» [11].

В связи с этим, критики отмечают, что как культурный феномен автобиография имеет ряд противоречий:

– противоречие между стремлением автора создать свой собственный образ и апелляцией к позиции Другого (читателя), который должен этот образ выстроить и завершить;

– противоречие между исторической документальностью и субъективной версией событий, определяемой «Я-концепцией» пишущего. Это противоречие часто разрешается в пользу субъективной версии в силу того, что автор практически всегда видит в себе «положительного героя»;

– противоречие между стремлением автора собственной биографии выработать самоидентичность (целостность Я) и цепью сменяющихся самооценок, которые неизбежны в тексте, повествующем об «истории жизни»;

– противоречие между Я-субъектом, выступающим как автор-повествователь, и Я-объектом, выступающим в качестве предмета описания: характеристик, оценок, мнений [1].

Обращение писателя к документальным жанрам и, в частности, к автобиографии, нередкое явление в культуре XX века, имеющее определенную традицию и условия. Автобиография нового времени – чаще всего художественное переосмысление жизненного опыта пишущего, попытка творчески проанализировать собственное движение в мире вымысла, а не стремление беспристрастно изложить этапы собственной биографии. По этому поводу В. Набоков писал, что как жанр биография, например, невозможна: «Разве можно совершенно реально представить себе жизнь другого, воскресить ее в своем воображении в неприкосновенном виде, безусловно отразить на бумаге? Сомневаюсь в этом; думается, уже сама мысль, направляя свой луч на историю жизни человека, ее неизбежно искажает. Все это будет лишь правдоподобие, а не правда, которую мы чувствуем». Автобиография – иное дело; относительно книги «Другие берега» Набоков следующим образом определил круг писательского интереса: «Это мемуары и правда. Разумеется, они в большей степени построены на отборе. Что интересовало меня, так это тематические линии моей жизни в той мере, в которой они сходны с линиями литературными. Мемуары становятся местом встречи безличной формы искусства и в высшей степени личной истории жизни... Это литературный подход к моему собственному прошлому».

В наследии В. Набокова несколько версий автобиографического романа – «Убедительные свидетельства» (1951) – первый английский вариант, русская версия «Другие берега» (1954) и англоязычная книга «Память, говори» (1967), дополненная и видоизмененная. «Память, говори», таким образом, представляет собой окончательный вариант автобиографии Набокова, которую автор существенно дополнил и переделал в сравнении с предыдущими.

В «Предисловии» автор оговаривает главный принцип построения книги: «она представляет собой собрание систематически связанных личных воспоминаний, простирающихся географически от Санкт-Петербурга до Сен-Назера и охватывающих тридцать семь лет, с августа 1903-го по май 1940-го, с лишь немногими вылазками в более позднее пространство-время» [8, 317].

Выделение временных координат вполне естественно для большого автобиографического произведения, последовательно описывающего жизнь одного человека. Однако главные темы книги – размышление о смерти и жизни, о времени и о вечности, с ними связаны сюжеты воспоминаний. «В согласии с эстетикой обмана, которому Набоков придает статус высшего принципа, очевидные, казалось бы, утверждения уходят в сторону и скрывают истинный умысел автора», – отмечает В. Е. Александров [2, 33], определяя как художественную стратегию стремление Набокова затемнить смыслы, скрыть за масками-Арлекинами не только свои важнейшие переживания, личные эмоции, но и избежать линейного пересказа хронологии событий согласно логике здравого смысла. «Биографию здравого смысла читать отвратительно», – напишет Набоков в лекции «Искусство литературы и здравый смысл». Как в своих романах, так и в автобиографии Набоков ставил перед собой задачу сотворения особенной реальности, в которой условность и реальность в равной степени участвуют в моделировании пространства текста. Его автобиографические книги отражают не столько факты жизни писателя, сколько демонстрируют комплекс его взглядов и убеждений, их зарождение, трансформацию и «переливы». Метафора, игра со смыслами, одновременно точность рассказывания и оригинальность трактовки, позволяющая «умножать» и затемнять смыслы – вот ориентиры набоковского письма, характерного и для автобиографии.

Исследователи не раз отмечали особую склонность Набокова к закрытости, игре с намеками, явному или слегка намеченному обману. «В его мире слишком много табу, слишком он выстроен и организован, что сообщает ему некоторую даже неестественность. Все, что нам удастся узнать о его взглядах, привычках, пристрастиях и чувствах, всегда выуживается с трудом из каких-то придаточных предложений, собирается по крохам – все самое заветное заткано плотной сетью недомолвок», – замечает критик [6, 154]. Это касается и его автобиографии.

Автобиография Набокова при соблюдении всех внешних жанровых признаков отличается от себе подобных тем, что ее главный объект сознательно уведен с полагающегося ему доминирующего места: центральная тема мемуаров не история жизни определенного лица, а раздумья и предположения о жизни до рождения и после смерти. Неслучайно связанные с этой темой куски текста появляются во второй версии книги и доминируют в последующем издании.

Эстетическое кредо Набокова связано с концепцией реальности, построенной на нерасчленимости триединства «реальность-воображение-память», на утверждении: «Воображение – это форма памяти». «Начиная с романа «Другие берега», «страстная энергия памяти» обрела статус творческой доминанты» [4, 35], под влиянием которой выстраивается логика повествования автобиографического текста у Набокова. Предмет истинного ис-

куства по Набокову – это жизнь воображения, понимаемого как форма памяти, «вобравшей в себя личный и культурный опыт человека, а значит, не только его личные воспоминания, но и память о том необъятном мире художественного вымысла, который представляет ему искусство» [4, 36].

Образ жизненного странствия и концепция человеческого сознания связаны в книге и творчестве Набокова с проблемой времени, с пониманием зарождения самосознания как процесса, обусловленного временем и окружением: «Время без сознания – мир низших животных; время плюс сознание – человек; сознание без времени – некое еще более высокое состояние». Сознание как источник воображения, как связующая событийная основа лежит во главе угла набоковского раздумья о своем прошлом.

Отличительной чертой автобиографии Набокова является кроме всего прочего остроумие, блистательная ирония и самоирония – качественный знак его письма, важнейший принцип выражения авторского сознания. Чего стоит, например, следующий фрагмент в контексте воспоминаний о предках Набокова, оставивших ему наследство, экспропрированное во время революции: «Нижеследующий пассаж предназначается не для широкого читателя, но для *узкого остолопа*, потерявшего деньги в каком-нибудь «крахе» и потому полагающего, что понимает меня» [8, 373]. Для Набокова совершенно не характерно заигрывание с читателем, в его версии нет «апелляции к позиции Другого», что придает особую тональность книге – сдержанной искренности и горьковатой насмешки над собственной судьбой. Эта присущая автобиографии «Память, говори» тональность, характерная и для прозы Набокова в целом, многих настраивала против него, но стала его «фирменным знаком», благодаря которому его голос различим среди бесконечного множества писателей разных эпох и поколений.

Автобиография – крайне сложная, «даже изощренная» литературная форма, она появляется в истории культуры поздно, фактически одновременно с тем, как в литературной жизни «кристаллизуется полноценная фигура автора» (Ф. Лежён). Этот жанр – воплощение самостоятельности и осознанной позиции индивида, его зрелости и эстетической ответственности. Развитие жанра связано со стремлением расширить возможности авторского голоса и способа письма – быть одновременно и темой, и предметом автобиографии, и при этом оставаться ее автором. Отсюда «расцвет косвенных писательских стратегий», отсюда попытки подорвать жанр и одновременно открыть в нем новые возможности. Вот почему в автобиографиях больших писателей, особенно, таких как Набоков, заметны следы не только их многогранного таланта и диапазон творческих поисков, но и отголоски философских, эстетических и др. проблем эпохи, реализованных в форме «литературы как невозможности», как обозначил этот жанр его самый преданный апологет Ф. Лежён, и стремление найти новые формы и поэтические средства выражения.

Список использованной литературы

1. Автобиография: философско-культурологический анализ. Диссертация. – <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/54680/>
2. Александров В. Е. Набоков и потусторонность: метафизика, этика, эстетика. – СПб: Алетейя, 1999. – 320 с.
3. Баткин Л. М. Европейский человек наедине с собой. – М., 2000. – 230 с.
4. Злочевская А. В. Роман В. Набокова «Ада» в контексте русской литературной традиции // Вестник МГУ. – Сер.9. Филология. – 2001. – № 2. – С. 34-46.
5. Знанецкий Ф. Мемуары как объект исследования // Социологические исследования. – 1995. – №4. – С. 106-107.
6. Иванова Е. Владимир Набоков: выломавшее себя звено // Литературная учеба. – 1989. – № 6. – С. 153-161.
7. Литературный энциклопедический словарь / Под ред. Кожевникова В. М., Николаева П. А. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 752 с.
8. Набоков В. Память, говори // Набоков В. Американский период. Собр. соч. в 5-ти тт. – СПб: Симпозиум, 1999. – Т.5. – С.314-597.
9. Описание ЛЖИ – становление автобиографического жанра <http://www.zadanie.com/2007/opisanie-lzhi-%E2%80%93-stanovlenie-avtobiograficheskogo-zhanra/>
10. Рикер П. Время и рассказ. – М.-СПб.: Университетская книга, 1999. – 200 с.
11. Яркова А. В. Жанр автобиографического романа в творчестве Б. К. Зайцева – <http://www.yarkova.lodya.ru/Alla52.htm>.

Summary

The article studies the peculiarities, of autobiography as a literary genre, its stages and its features in V. Nabokov's work «Memory, speak». It deals with the main topics of the novel, the author's way of creating «special reality» as the genre's mark and self-irony as one of the most important principles to express author's self-conscience.

О. А. Остроушко

канд. філол. наук, доцент

КОМУНІКАТИВНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОФРАЗОВИХ ЗАМОВЛЯНЬ-РОЗПОВІДЕЙ

У статті розглянуто семантичні й структурні особливості українських однофразових замовлянь-розповідей. Ці особливості зумовлені своєрідним комунікативним призначенням досліджуваних текстів, їх магічною функцією. Замовляння-розповіді яскраво відбивають ряд психологічних особливостей мовців.

Замовляння посідають особливе місце серед фольклорних текстів. По-перше, вони одні з найдавніших, по-друге, мають яскраво виражене практичне призначення, по-третє – і це найбільшою мірою виявляє їх своєрідність – відображають цілий ряд рис магічного світобачення. Замовляння

створені в надрах магічного світогляду, функціонують у його межах, поза якими втрачають усякий смисл. Сучасне наукове вивчення замовлянь одним із своїх аспектів і має висвітлення світоглядного підґрунтя цих текстів, їхнього глибинного прихованого змісту.

Значну частину українського заговірного фонду складають однофразові тексти – утворення, що складаються з одного висловлення, співвідносного з реченням (у ряді випадків – з комунікатом, що не є реченням). Однофразові тексти замовлянь, зважаючи на характер модальності та комунікативно-функціональне призначення, поділяємо на такі комунікативно-семантичні типи: замовляння-спонукання, замовляння-бажання, замовляння-розповіді. Структурно-семантичним різновидом замовлянь-бажань і спонукань є чисельна група паралелістичних замовлянь.

До замовлянь-розповідей ($\approx 30\%$ від усієї кількості однофразових текстів) належать однофразові тексти, у яких мовець повідомляє про свої дії, дії магічних істот, певну ситуацію тощо. Основним граматичним показником цих замовлянь є форма дійсного способу дієслів-присудків. Протиставлення трьох синтаксичних часів набуває своєрідного семантичного наповнення. Підкреслимо значну перевагу значень теперішнього й минулого часу в порівнянні з часовою віднесеністю висловлень до майбутнього часу (співвідношення приблизно 5:1). І справа тут не тільки в тому, що мовець інформує про дії, які відбуваються в момент мовлення чи відбувалися до нього. Такої часової віднесеності набувають дії, що є бажаними. І причина цього, на наш погляд, – в одній із особливостей міфологічного сприйняття часу: «Міфологічне мислення, – за словами М. Бахтіна, – локалізує в минулому такі категорії, як мета, ідеал, справедливість, досконалість, гармонійний стан людини й суспільства» [1, 183]. Іншими словами, те, що насправді може бути чи має бути здійснене, що є бажаним у майбутньому, постає як таке, що вже відбулося, що сталося в минулому, або як таке, що існує зараз, у теперішньому. Причина цього – особливе ставлення до майбутнього: «Майбутнє неоднорідне з теперішнім і минулим... воно позбавлене змістової конкретності, воно пусте й розріджене... Щоб наділити реальністю той чи інший ідеал, його мислять як такий, що вже був колись у золотому віці в «природному стані», чи мислять його існуючим у теперішньому десь за тридев'ять земель, за океанами, якщо не на землі, то під землею, якщо не під землею, то на небі» [1, 183-184]. Саме в такому «определенні» бажаного майбутнього, у наділенні його рисами реальності полягає магічна функція замовлянь-розповідей. Тому ми не погоджуємося з Ф. Зелінським, який вважав подібні замовляння похідними від паралелістичних, коли від формули порівняння залишається лише «зображення символу» – явища, з яким зіставляється бажане [2, 40]. Світоглядні засади паралелістичних замовлянь і замовлянь-розповідей уявляються нам різними: принцип магічної аналогії та своєрідність сприйняття часу.

За особливостями семантики виділяємо такі групи замовлянь-розповідей: повідомлення про дії мовця й повідомлення про дії магічних істот.

До замовлянь-повідомлень про дії мовця відносимо, у першу чергу, перформативні висловлення: «... *Замовляю кров буйную, трав'яную і водяную!*» [УЗ, 59], «*Я тебе одмовляю і я тебе одвертаю і я тебе замовляю: щоб ти тут не стояла і стачини не збавляла*» [Українці, 280], «*Я тебе змовляю, я тебе заговоряю, з кіс, з-під кіс, з очей, з-під очей, з губей, з-під губей...*» [СМ, 26-27], «*Ляк-перелячище, переполох-переполошище! Виговоряю з жовтої кості, з червоної крові, мущинські, жіночі, дівочі, парубочі, полночні, світові...*» [СМ, 22]. Функціонування перформативних висловлень у ролі однофразових текстів українських замовлянь обмежується наведеними прикладами. Подібні структури активно функціонують у складі кількфразових лікувальних замовлянь, у тому числі й текстові структури, що у своєму складі містять кличний комунікат і перформативне висловлення на зразок «*Уроки вітряні, уроки земляні, уроки подумані й погадані і стрічені! Викликаю, визиваю із його очей, із його плечей, із його жовтих костей, із його щирого серця, із раба Божого Якіма*» [УЧ, 52]. У ролі предикатів у перформативних висловленнях виступають такі дієслова (розташовані в порядку зниження частотності): «викликати», «визивати», «вишіптувати», «шептати», «замовляти», «одмовляти», «одшіптувати», «одговоряти», «вимовляти», «вибавляти» (лише в записах ХХ ст.), «заклинати», «проклинати», «виклинати» (останні чотири – одиничні випадки). Зафіксовано лише три приклади використання подібних перформативних конструкцій у замовляннях не лікувального призначення, хоча вони досить дотичні до цієї групи заговірних текстів – це замовляння «од гадюки» (від зміїних укусів): «*Беру ласкою, замовляю Христом Богом з хлібом і святою паскою*» [УЧ, 45], «*Заклинаю вас, гадюки, іменем Господа нашого Ісуса Христа і святого великомученика і побідоносця Георгія і всіми небесними силами. Заклинаю три цариці: Куфію, Невію і Полію, щоб не вредили (старцю чи младенцю по імені) волосом (колір волосся)*» [Українці, 120], «*На морі, на лукомор'ї стоїть купа, а на тій купі лежить гадюка: я тую гадюку посічу, порубаю і щирее серце Івана замовляю*» [УЗ, 157]. Типовим є ускладнення перформативних висловлень рядами однорідних членів речення на позначення частин тіла, звідки виганяється хвороба. Місце перформативних висловлень у кількфразовому тексті не фіксоване.

Зауважимо, що дієслова на позначення словесного процесу замовляння функціонують також:

– у висловленнях із заміщеним суб'єктом дії на зразок «*І не я ж вас (уроки – О. О.) визиваю, і не я викликаю, – сам Господь визивав і викликав*» [УЧ, 54], «*Не я вишіптую (соняшниці – О. О.) – Мати Божя вишіптує*» [УЧ, 81];

– у функції обставин мети дії: «*Я буду од більма шептати*» [Українці, 278], «*піду до скотини шептати*» [Українці, 279], «*– Куди йдеш? – До*

рожденого, молитвеного (ім'я) переляк вимовляти, визивати, переляк ви-кликати, навій вимовляти, навій викликати, пристрій вимовляти, при-стріт визивати» [СМ, 23];

– у функції присудків у формі майбутнього часу і як частина складе-ного дієслівного присудка, ужитого у формі минулого часу, наприклад: *«стала я вишпінтувать, і визивать, і викликать (уроки – О. О.)» [УЧ, 53], «я буду од більма шептати» [Українці, 278];*

– у складних синтаксичних конструкціях із зіставними часовими від-ношеннями на зразок *«Ляку поки я не знала – не шептала, стала знать – стала шептать» [ВМ, 36], «Поки я тебе не знала, то я тебе не визивала, я тебе не викликала, а тепер я тебе визиваю і викликаю» [УЧ, 84];*

– у розповідних висловленнях із суб'єктом – магічною істотою: (син Герасим) *«крикливці викликав» [УЧ, 67], (красна дівиця) (Сус Христос) «кров замовляє» [УЧ, 35], (свята Варвара) «пристріт замовляла» [СМ, 27].*

Семантичною групою замовлянь-повідомлень про дії мовця є комен-тарі реально здійснюваних у процесі замовляння дій: *«Сію кріп, щоб Бог родив» [Українці, 244], «Оце я тебе підперезала, щоб ти знала нащо!» [Українці, 235], «Андрію, Андрію, конопельки сію, спідницею волочу, заміж вийти хочу» [Воропай, 25-26]; повідомлення про уявні магічні дії мовця: «Журавлі, журавлі, я вам перев'язав дорогу!» [Воропай, 260], «Не сам я йду, чорним волом йду, сухою гадиною поганяю, правою ногою на поріг ступаю, своїм ворогам язик одвертаю: щоб вони губами не плямкали і зу-бами не клацали надо мною, рабою Божою Марією» [УЗ, 190], «Я тебе, дубе, з'їм з корінням, з насінням» [УЧ, 87]. У формі майбутнього часу вжи-ваються присудки в текстах-висловленнях погрози, яка може супроводжу-ватися повідомленням умов, за яких вона здійснюватиметься: «Так вас усіх буду драти, як будете на просо літати!» [ЛіС 1992 №1, 54], «Як не будеш родити, то буду тобою паску святити» [Дмитренко, 29].*

У ряді випадків магічний смисл дії стверджується через заперечення тієї, яка реально виконується: те, що насправді мовець робить із реальним предметом (речовиною), у замовлянні постає як дія з бажаним предметом, відтак магічна. Таким чином, з одного боку, підкреслюється символічність виконуваної дії, з іншого, – її рівнозначність дії реальній: *«Не хліб ся купає в воді, але я – в здоров'ї і силі!» [Воропай, 147], «Я не беру воду, але мід і вино!..» [Воропай, 147], «Не дірки затикаю, а роти моїм ворогам, щоб їх напасті не зловили мене через увесь рік» [Воропай, 65], «Я не землю то беру, але беру собі з бджолами рій і порій до своєї пасіки...» [Воропай, 254].*

Як бачимо з наведених прикладів, значна кількість однофразових тек-стів замовлянь-розповідей – висловлення, співвідносні зі складнопідряд-ними реченнями з підрядними мети. Підрядні частини не тільки інформу-ють про мету дій, а й виконують магічну функцію висловлення бажання, тим самим підкреслюючи й посилюючи магічний смисл виконуваної дії.

Проміжною ланкою між текстами, у яких ідеться про дії мовця, та текстами-розповідями про дії магічних істот, є тексти із заміщеним суб'єктом дії типу *«Не я б'ю – верба б'є, за тиждень Великдень, недалечко червоне яєчко»* [Воропай, 357], *«Шутка б'є – не я б'ю, віднині за тиждень буде в нас Великдень!»* [Воропай, 357]. Виконання певної дії в певний магічно відзначений час приписується магічній істоті (у наведених прикладах – магічному предмету), що й робить цю дію магічною.

Магічні істоти – суб'єкти дій замовлянь-розповідей і самі ці дії визначаються практичним призначенням того чи іншого замовляння та світоглядними уявленнями давніх мовців: *«Святий Ягорій Побідоносець їхав на Осіяньській горі, на червоному коні звір-вовків збирати, що не йшли моє стадо поїдати»* [Воропай, 70]. Святий Георгій Побідоносець у дискурсивному просторі замовлянь постає замісником купальського Ярила [4, 295], тому йому й підвладні хижі звірі і саме до нього звертаються в замовлянні, призначеному для охорони худоби від хижаків. Магічна сила святого підкреслюється тим, що перебував він *«на Осіяньській горі»*, а гора осмислювалася як вершина – центр магічного світу, атрибут *«Осіяньська»* підтверджує це; по-друге, Ягорій їхав *«на червоному коні»*, а *«поза вершника і кінь як атрибут для язичницької архаїки рівнозначні вказівці на високе (або найвище) місце персонажа, його причетність до верховних, божественних начал»* [4, 297], червоний же – це колір влади, *«царський»* колір [4, 267].

Замовляння-розповіді про дії магічних істот мають, як правило, кілька предикатів, серед яких актуалізується найчастіше останній – саме він називає дію, що сприяє досягненню бажаного результату: *«Ішов Ісус Христос через три-дев'ять небес, на святу землю ступає, уроки викликає од раба Божого (ім'я)»* [ВМ, 68], *«Сидить дід на лозе, дере крупи на нозе, не вміє ні читати, ні писати. Тільки огник запорськати»* [СМ, 50], *«На синьому морі, на камені ворон сидить, лапами розгрібає, хвостом розмітає, од хрещеного раба Божого Івана всякий пристрїт одганяє»* [УЗ, 111], *«Бігли три дівчини, вирвали три очеретини та заткнули три жерели рабу Божому Івану...»* [УЗ, 63], *«Святий Адам брав, Ісус Христос насіння давав, а Господь сіяв, а Мати Божя поливала, та всім православним на поміч давала»* [УЗ, 175]. Суб'єкти магічних дій варіюються в певних межах. Так, припиняє кровотечу, *«затикає джерело»* і баран [Українці, 282]. У центрі концентричного світу замовлянь (*«На морі на окіяні... на... дванадцяти дубах»*) перебувають і хвостами уроки (пристрїт, перелогі) розмітають *«дванадцять соколів»* [УЗ, 99]. Лікарські рослини доглядають й інші християнські персонажі: *«Святий Оврам на це зілля орав, Матер Божя ходила, своїми сльозами росила, і Бога прохала, і нам помагала»* [УЧ, 27], *«Мати Божя ходила, зілля родила, відром поливала, - нам на поміч давала!»* [Воропай-2, 128]. Імена християнських святих у подібних текстах – елемент досить пізній. В основі цих замовлянь – давні уявлення людей про одухотвореність природи. Не відокремлюючи себе від зовнішнього світу природи,

людина «вбачає усюди життя, будь-яке явище постає перед нею як дія, що передбачає певну діючу істоту... людина... повсюди в природі бачить ті ж події, з яких складається її власне життя» [3, 13]. Як людина доглядає культурні рослини, так магичні істоти – лікарські. І саме від цих магично сильних і могутніх діячів зілля отримує свою цілющу й магичну силу. Яскраво це виявляється в тексті з мотивом заміщення діяча: *«Травка-травиця, красна дівиця, не я тебе садила, не я й поливала: Господь тебе садив, Господь і поливав, - всякому християнину на поміч давав!»* [Воропай, 129].

Крім того, бажаний стан, зокрема, позбавлення від хвороби, може констатуватися як факт (дієслово-присудок у формі минулого часу): *«Бешиха бешишище колюча, шпигуна, пекуча, свербляча, нудюча, вітряна, водяна, кров'яна, пожарна, пристрітна, подумана, погадана, помислена, розійшлась і сему слову амінь!»* [УЗ, 113]. До групи кількофразових замовлянь належать, на наш погляд, тексти, у яких подібному зображенню бажаного як факту передують опис дій магичних істот: *«Ішов святий Єгор із Осіяньських гор і ніс гадючі імена, і приложив ік народженному, молитвенному Івану, і опуху нема»* [УЗ, 155], *«Ішов Христос, Матір Божа, Пречистая, і кров перестала»* [ВМ, 68], *«Ішла баба по річці, вела бика на нитці, потім нитку розірвала, в раба Божого (ім'я) кров текти перестала»* [ВМ, 67].

Як правило, магичні істоти – суб'єкти дій замовлянь перебувають у дорозі: вони йдуть, щоб щось зробити, чи йдуть і роблять. Відповідно текст ускладнений або однорідними обставинами мети, вираженими інфінітивом, або однорідними присудками. У мотиві мандрів, за свідченням М. Новикової, переплітаються кілька міфознаків: дороги як випробування, чужинного походження як чудесності (чужинець завжди трохи чаклун), невпізнання (мандрівник – одна із іпостасей «невпізнаного бога» ще в індоєвропейській міфології) [4, 298]: *«Ішла свята Пречиста з Києва і несла із риз платочок рану затуляти і кров замовляти»* [Українці, 282], *«Ішов святий Петро і Павел з Пресвятою Богородицею високих гір ворочати, вниз води спускати, з раба Божого Івана уроків, примовок знімати, чоловічих і жіночих, парубочих і дівочих, дитячих, вітряних, водяних, подуманих і примовлених, з очей карих, очей синіх, з очей красних, з очей білих...»* [УЗ, 94], *«Ішов чернець попід горою та ніс кувшин меду з собою та спіткнувся на пеньок та висипав нам у квашу медок»* [Українці, 202].

Як свідчать приклади, значна кількість однофразових замовлянь-розповідей містить підрядні мети, які вносять у текст відтінок модального значення бажання: *«Прийшов козак під вікно, щоб наша кваша була, як вино»* [Українці, 202], *«Був собі молодожін та держав дев'ять жінок, од дев'яти до восьми, а од восьми до сьоми, од сьоми до шести, од шести до п'яти, од п'яти до чотири, од чотири до три, од три до дві, од дві до одні; щоб не було в полові корови червяка ни одного»* [Українці, 282]. Предикативна частина на позначення мети дії, бажаного стану може приєднуватися до розповідної за допомогою частки «нехай (хай)»: *«Золот Симон*

оре, а Спаситель сіє, нехай приймається, а я зілля нарву, нехай помагається!» [Воропай-2, 134], *«Цей мертвий замира, нехай рабі Божій Матії гризь отбира»* [УЧ, 86]. Частки «нехай» у наведених прикладах виступають і як модальні (бажальні), і як формотворчі (утворюють аналітичну форму наказового способу дієслова 3 ос. одн.), тому в текстах поєднані розповідна, бажальна й спонукальна модальності. Розповідна частина констатує наявність магічної сили, спонукально-бажальна спрямовує її дію в потрібне русло.

Замовляння-обереги є повідомленням про чудесне просторове огороження: мовець констатує наявність магічних захисних сил з усіх сторін, а також інформує про їх допомогу: *«Хрест на хаті, анголи в хаті, Ісус Христос на вікні при нашому сні»* [Онищенко], *«Іду я з хати, за мною Сус Христос і Божая Мати, Миколай на порозі – помага мені в дорозі»* [УЗ, 196], *«Виходжу з двора, як ясна зоря, місяцем підпережуся і нічого не боюся»* [СМ, 43].

Окремим семантико-синтаксичним різновидом замовлянь-розповідей є тексти, в яких виконання певної бажаної дії в майбутньому ставиться в залежність від певних умов: *«Як оцей павук заснує, – кого схочу, той до мене приснує»* [УЧ, 13], *«Як павук на віnciaх буде, то що задумаю – те й буде!»* [УЧ, 7]. Обидва тексти є, з одного боку, ворожіннями, оскільки напевне не відомо, чи буде виконана умова, і саме її виконання буде знаком реалізації чи нездійснення бажання. З іншого боку, ці тексти виголошуються не з метою дізнатися про майбутнє, а з метою його сконструювати в бажаному напрямку, і тому належать до замовлянь.

До замовлянь-розповідей відносимо і конструкції «нездійсненої умови», які М. Новикова розглядає серед способів «зменшення буттєвості» лихого й шкідливого [4, с. 286, 289-290]. Словесно виконання небажаної, шкідливої для мовця дії стає можливим лише після виконання певної реально нездійсненої умови: *«Тоді будеш ходити, як цей мак перелічиш!»* [ЛіС 1992 №7-8, 56], *«Хто сей мак збиратиме, той мою скотину з'їдатиме»* [Українці, 288], *«Хто оцей мак ізбере, то той у корови і молоко одбере»* [Українці, 288]. Ці тексти супроводжували обряд осипання хліву чи подвір'я свяченим маком, що мало на меті убезпечити худобу від відьом.

Отже, основна функція замовлянь-розповідей – констатація бажаного як факту, чим пояснюється значна перевага часової віднесеності описуваних дій до минулого й теперішнього. Серед замовлянь-розповідей за семантико-синтаксичними й функціональними ознаками виокремлюються: повідомлення про дії мовця, опис дій магічних істот, повідомлення про майбутні дії, залежні від певних умов. Підрядні речення мети вносять у текст висловлення відтінок бажального значення.

Список умовних позначень

- ВМ – Вербальна магія українців / Вст. сл. Л. Дунаєвська; авт. передм. О. Павлов; упоряд. та прим. Т. Полковенко, В. Фісун. – К.: Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
- Воропай – Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2-х т. Т. 1. – К.: МВП «Оберіг», 1991. – 450 с.
- Воропай-2 – Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2-х т. Т. 2. – К.: МВП «Оберіг», 1991. – 447 с.
- Дмитренко – Дмитренко М. Народні повір'я. – К., 1994. – 67 с.
- ЛіС – журнал «Людина і світ»
- Онищенко – інформант Онищенко Катерина Демидівна (1917–2003 рр.), с. Мала Олександрівна Великоолександрівського району Херсонської області
- СМ – Словесна магія українців / Упоряд., авт. передм. В. Фісун. – К.: Бібліотека українця, 1998. – 102 с.
- УЗ – Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко; Авт. передм. М. О. Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – 308 с.
- Українці – Українці: народні вірування, повір'я, демонологія – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
- УЧ – Українські чари: 2-ге вид., стереотип. / Упоряд. О. М. Таланчук. – К.: Либідь, 1994. – 96 с.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Сост. С. Бочаров и В. Кожин. – М.: Худож. лит., 1986. – 543 с.
2. Зелинский Ф. Ю. О заговорах (история развития заговора и главные его формальные черты) // Сб. Харьковского истор.-филол. общества. – Харьков, 1897. – Т. 10. – С. 1-58.
3. Крушевский Н. Заговоры, как вид русской народной поэзии // Варшавские университетские известия. – 1876. – №3. – С. 3-69.
4. Новикова М. О. Коментар // Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко; Авт. передм. М. О. Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – С. 199-306.

Summary

The article is devoted to the semantic and structural peculiarities of one group of Ukrainian one-phrase charm exorcist texts – texts-narrations. These peculiarities are provoked by communicative task and magic function of these texts. Charm exorcist narrations are represented definite psychological peculiarities of speaker.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

Т. А. Иваненко
преподаватель

ОШИБКИ И КОРРЕКТИВНАЯ ОБРАТНАЯ СВЯЗЬ: СОВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ ОБ ОШИБКАХ И ИХ ИСПРАВЛЕНИИ НА ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ

У статті розглянуто сучасний толерантний підхід до виправлення помилок на практичних заняттях з іноземної мови.

В своей книге «Ошибки и коррекция» английский лингвист Джулиан Эдж пишет, что когда мы, преподаватели, решаем исправить наших студентов, «мы должны быть уверены в том, что используем коррекцию позитивно во благо обучения».

Возможно, преподаватели иностранных языков во многом согласятся со мнением Эджа, но сомнение вызывает способ исправления ошибок, допускаемых в разговорной речи нашими студентами.

Мы видим постепенный сдвиг на практических занятиях от мгновенного исправления каждой ошибки в более старых методиках, основанных на бихевиористических теориях обучения (аудиолингволизм) к более толерантному современному подходу. И все же исправление ошибок остается одним из самых спорных вопросов в обучении иностранным языкам как профессии.

Современная теория и методика обучения языкам придерживаются позиции, что не все ошибки должны быть исправляемы, а те, которые исправляются, не должны рассматриваться немедленно. Эта позиция основывается на том факте, что ошибки – это нормальное и неизбежное явление в процессе обучения.

Ошибки возникают по многим причинам. Одна из очевидных причин – влияние родного языка. Обучаемый может делать ошибки, потому что он допускает, что изучаемый язык и родной язык подобны, тогда как они различны. Другой очевидной причиной являются просто неполнота знания изучаемого языка. Третья общая причина – это сложность языка как предмета. Определенные вопросы грамматики английского языка (например, окончание –s – в третьем лице единственного числа настоящего простого времени) являются трудными для всех студентов, независимо от того, каков их родной язык. Орфография также проблематична для тех, для кого английский язык является неродным (а также для многих носителей языка!).

И, наконец, возникает некий консерватизм, когда человек достигает удовлетворительного уровня владения вторым языком и не беспокоится о постоянных ошибках, которые может делать, так как они не мешают общению.

Что такое ошибка?

С этой точки зрения рассмотрим по порядку несколько определений. Английский лингвист Г. Д. Браун предлагает следующие отличия:

«*Ошибка* (a mistake) – это то, что имеет случайный характер или оговорка, обмолвка». Согласно этому определению, носитель языка может сделать такую ошибку и в родном языке.

Ошибки (errors) – это такие проблемы, которых не будет у носителей родного языка. По определению Брауна, «ошибка (an error) – это заметное отклонение от грамматики взрослого носителя языка, отражающее внутриязыковую компетенцию обучаемого».

Ключевое понятие в этом определении – это «внутриязыковой». Когда кто-то изучает иностранный язык, ошибки, которые он допускает, указывают на его уровень умений и навыков. Ясно, что ошибки начинающего отличаются от ошибок студента на продвинутом этапе (то, что было errors, может стать всего лишь mistakes).

Эдж предлагает более простые определения, которые особенно важно помнить в аудитории. Он говорит, что a slip – это то, что обучаемый может исправить сам, а an error – то, что обучаемый не может исправить сам.

Указанные отличия между error и mistake или между error и slip являются достаточно обоснованными, чтобы прекратить практику немедленного исправления студентов. Часто хватает короткой паузы или невербального намека, чтобы студенты поняли и затем исправили ошибки, которые они допустили в речи.

Уильям Энкер, научный сотрудник из госдепартамента США по вопросам обучения английскому языку, работая с преподавателями английского языка в Латинской Америке, Африке, Средней Азии и на Кавказе, выяснил, что большинство из них меняют подход к ошибкам на более толерантный. Они уже не исправляют своих студентов автоматически. Вместо этого они поощряют самоисправление и исправление другими студентами. Они менее озабочены предотвращением ошибок, а больше сфокусированы на развитии коммуникативных навыков обучаемых. Однако многие студенты все еще ждут, даже просят, чтобы преподаватель исправлял все их ошибки.

Чтобы выяснить, отличаются ли мнения преподавателей по вопросу исправления ошибок от ожиданий студентов, Уильям Энкер проводил ряд исследований. За 4 года в 15 странах он опросил многих преподавателей и студентов, задав вопрос: «Должны ли преподаватели исправлять каждую ошибку, которую допускают студенты, говоря по-английски?».

Самой частой причиной нежелания исправления было негативное влияние исправления на уверенность студента в себе и на мотивацию. Самой частой причиной желательного исправления была важность научиться правильно говорить по-английски.

Самые частые причины, почему преподаватели не должны исправлять каждую ошибку:

1. Исправление может развить нечто в виде барьера, и студенты будут бояться делать ошибки и не будут говорить или изучать английский с удовольствием (преподаватель из Киргизии).

2. Если преподаватели исправляют каждую ошибку, которую допускают студенты, студенты начинают ненавидеть их (узбекский студент).

3. Исправление каждой ошибки займет слишком много времени (преподаватель-стажер из Гватемалы).

4. Невозможно исправить каждую ошибку (преподаватель из Марокко).

5. Студенты забудут исправления (преподаватель из Казахстана).

Частые причины, почему преподаватели должны исправлять каждую ошибку:

1. Преподаватели должны исправлять ошибки для того, чтобы дать знать студентам, что неправильно, а что правильно (преподаватель из Грузии).

2. Студенты должны говорить, не боясь того, что они будут говорить с ошибками (армянский студент).

3. Если никто не будет исправлять наши ошибки, мы никогда не научимся правильному английскому (студент из Эквадора).

4. На каждую ошибку следует обращать внимание в тот момент, когда она допускается, иначе студенты будут продолжать делать те же самые ошибки (преподаватель из Колумбии).

5. Если преподаватель не исправляет ошибки, он не настоящий преподаватель (узбекский преподаватель).

Важнейший смысл этого исследования – исправить создавшееся положение, определиться в том, исправлять или нет ошибки. Одни преподаватели думают, что они делают правильно, не исправляя сразу же и часто. А другие преподаватели и студенты считают, что их учитель не знает английский язык достаточно хорошо, чтобы осуществить соответствующую обратную связь, или хуже того, что такой преподаватель – не профессионал и не заботится о том, чтобы учащиеся хорошо выучили иностранный язык.

Однако можно сделать несколько шагов, чтобы исправить эту ситуацию. Прежде всего, мы должны четко ставить цели в поурочных планах. Далее, можем обсудить процесс обучения с нашими студентами. И, в конечном счете, мы должны использовать альтернативные виды работы, которые демонстрируют другие способы установки обратной связи, кроме немедленного исправления преподавателем.

Постановка целей урока

Первый и самый важный шаг, который должен сделать преподаватель, – определить цель вида работы. Если цель – развивать точность, то, конечно, требуется коррекция. В этом случае наилучший подход – позволить студенту сначала исправить ошибки самому. Если это не сработает, позвольте его однокурсникам сделать это. Если окажется, что никто не знает, то преподаватель может дать исправленный ответ. Хотя может показаться, что это отнимает время, зато помогает сосредоточить внимание студентов и уменьшить их надежду на преподавателя, поощряет самостоятельность студента. Если цель работы – развивать беглость речи, то коррекция не обязательна и даже не желательна. Постоянное перебивание студентов с целью их исправления может вызвать раздражение и срыв, особенно если недостаток точности не мешает общению. Если ошибки слишком часты, преподаватель может отметить их в уме, чтобы обеспечить обратную связь после этого вида работы.

Обсуждение процесса обучения

Неисправление ошибок кажется возмутительным и даже безответственным некоторым педагогам и многим студентам. Однако, неисправление ошибок – это не то же самое, что обучение неправильным формам.

Мы можем объяснить основную причину нашего неисправления ошибок, даже если требуется использовать родной язык с тем, чтобы наши студенты лучше понимали, что мы делаем и почему мы это делаем, а в случае исправления ошибок, почему мы не всегда так делаем.

Можно использовать аналогию при обсуждении ошибок со студентами: обучение говорению на другом языке подобно обучению игре на музыкальном инструменте. Оба процесса требуют интеллектуальных усилий (изучение новых символов, запоминание), новых физических навыков (ловкость рук при игре на инструменте, произношение новых звуков в изучаемом языке) и огромной практики. Никто не думает научиться музыке, не делая ошибок в процессе обучения. Тогда как можно научиться языку, не произнося не единой ошибки?

Эффективным способом демонстрации недоверчивым студентам того, что ошибки являются обычной и неизбежной частью процесса обучения, является юмор.

Каждый изучающий иностранный язык нечаянно делает смешные ошибки. Приведем несколько примеров: «Мимо дома стоит машина». «У нас часто ходит дождь». «На подоконнике стояла подстольная лампа». «В нашей стране разбивается гражданская авиация».

Дети делают ошибки, и мы считаем их остроумными. Почему же тогда подростки и взрослые студенты чувствуют себя так неловко? Очевидно, наша собственная реакция влияет на уровень поддержки наших студентов. Если мы хотим, чтобы они были толерантными, то мы должны сами

вести себя толерантно, воздерживаться от стремления автоматически и немедленно исправлять ошибки. Полезно также краткое межъязыковое объяснение. Хотя не все преподаватели придерживаются этой крайней точки зрения, опыт часто показывает, что исправление ошибок, которые выходят за уровень понимания обучаемого, может прервать урок и вызвать больше неловкости, чем ясности.

В конечном счете, нам нужно переместить внимание наших студентов и наше собственное на позитивные аспекты ошибок. Ошибка показывает, что обучаемый должен исправлять свои речевые недочеты. Игнорировать успехи наших студентов и преувеличивать серьезность ошибок – интеллектуально нечестно и непродуктивно.

Альтернативные виды работы

Конечно, никто не собирается обучать иностранному языку неправильно, поэтому понятно, что наши студенты часто обращаются к нам для обеспечения обратной связи. Однако, как знают все опытные преподаватели, коррекция не всегда срабатывает. Студенты могут повторить ту же ошибку и после того, как она была исправлена.

Иногда можно сорваться, но можно и тактично указать на ошибку, когда она возникает, повторить исправленный вариант. Но когда мы сфокусированы на значении, то, естественно, стремимся не обращать внимания на второстепенные проблемы. Хотя попытки студентов могут быть неверными, их нужно поощрять делать логические предположения в отношении новых слов и конструкций изучаемого языка. Например, можно подготовить работу на базе сходных и заимствованных слов, дать возможность попрактиковаться, чтобы поощрить этот тип стратегии вознаграждения, а не стратегии избегания. Мы можем помочь нашим студентам развить интуицию в области английского языка, делая контрастный анализ первого и второго языка (особенно фонологии и синтаксиса). Можем поднять несколько самых трудных вопросов английской грамматики, произношения и орфографии, чтобы убедить студентов в сложности изучаемого материала.

Опытные преподаватели знают, что студенты часто исправляют друг друга, не подсказывая. Мы можем способствовать развитию этого типа сотрудничества, обсуждая и перечисляя вежливые способы обратной связи. В то же время мы можем пояснить, что считается невежливым. Обращаясь к спорным вопросам, мы помогаем студентам развивать их социолингвистическую компетенцию в английском языке.

Было бы упрощением считать, что в области исправления ошибок достигнут консенсус. Многие преподаватели и студенты все еще предпочитают немедленное исправление преподавателем в аудиолингвальном стиле, несмотря на недостаток эффективности и его карательную природу. Мы можем обращаться к нашим студентам и говорить им на метапознавательном уровне об ошибках и их коррекции. Такая дискуссия поможет им лучше понять процесс обучения языкам и наши методы преподавания.

Список использованной литературы

1. Bartram, M., and R. Walton. Correction: A positive approach to language mistakes. Hove: Language Teaching Publications. – 1991.
2. Edge, J. Mistakes and correction. London: Longman. – 1989.
3. Ancker, W. Errors and corrective feedback: updated theory and classroom practice. English Teaching Forum. – 2000.

Summary

The article deals with updated theory on errors and correction. Error correction is one of the most contentious issues in foreign language teaching profession.

В. А. Калмыкова
преподаватель

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ АУТЕНТИЧНЫХ ТЕКСТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

У статті розглянуто можливості використання автентичних текстів та їх роль для формування полікультурної комунікативної компетенції в процесі викладання шкільного курсу німецької мови

В современной методике обучения иностранным языкам владение и процесс овладения иноязычной коммуникативной деятельностью квалифицируются как межкультурная коммуникация. Проблема формирования межкультурной компетенции у учащихся общеобразовательных школ рассматривалась в недавних публикациях Л. П. Голованчука, Ю. В. Кузьменко, И. В. Корейбы. К числу особенностей межкультурной коммуникации в условиях средней школы относится использование аутентичных материалов, которые содержат культурные ссылки. В европейской методической литературе последнего времени проблеме аутентичности (в пер. с греч. – «соответствующий подлинному», в пер. с англ. – «естественный») уделяется большое внимание. Несмотря на различные трактовки, обычно аутентичным называют текст, который специально не обработан и не был изначально предназначен для учебных целей [3; 4; 5]. Такой текст отражает естественное языковое употребление. Интегрирование аутентичных текстов в школьную практику приобретает все большее значение. Обучение немецкому языку должно быть построено так, чтобы учащийся сам естественно и органично пришел к необходимости продуцировать именно те аутентичные тексты, которые предусмотрены преподавателем. Школьник должен достаточно хорошо знать часть культурных образцов, о части культурных образцов иметь представление и адекватно реагировать на речевой и неречевой поведенческий коды своего иностранного собеседника.

Межкультурное обучение охватывает целый ряд отдельных аспектов, начиная от лингвистических (обучение безэквивалентной лексике и др.), прагматических (как правильно вести себя в конкретной ситуации), эстетических (что считается красивым или отталкивающим в иной культуре) и заканчивая этическими (что представляют собой моральные ценности) проблемами [4]. В ходе межкультурного обучения используются различные стратегии. Одна из первых – стратегия аутентичности учебного материала – учебников и учебных пособий, теле- и радиопрограмм, фильмов и прессы, то есть полное соответствие учебного материала всем реалиям страны изучаемого языка. Вторая стратегия предполагает погружение учащихся в языковую аутентичную среду. Для адекватной межкультурной коммуникации с носителями языка достаточно иметь необходимый социальный фон, в контексте которого функционирует изучаемый язык. Эту задачу достаточно полно способен решить аутентичный текст [2]. Любые материалы должны отражать страноведческую специфику, обладать культурологической ценностью. Поэтому следует учесть, прежде всего, критерий культурологической и страноведческой ценности. Школьникам, без сомнения, будет интересно узнать не только о том, что отличает культуру их страны от культуры немецкоязычных сверстников, но и о том, что их роднит. Так, например, немецкие школьники тоже любят посещать дискотеки, играть в баскетбол, кататься на роликах, играть в компьютерные игры. Исходя из этого, можно вводить соответствующие слова и выражения: Computer, Rollschuhe, Disco, Bewerbung, Tipps, fit, cool.

Одним из критериев отбора аутентичного материала является критерий типичности. Он призван обеспечить отбор страноведческого материала (в том числе и языкового), отражающего наиболее актуальные факты современной действительности страны изучаемого языка и создающего более точное представление об этой стране. С учетом данного критерия по каждой теме отбираются тексты, где отражены наиболее типичные реалии; безэквивалентная и фоновая лексика, предполагающая знакомство с какой-либо конкретной стороной жизни страны изучаемого языка: названия денежных единиц, названия некоторых праздников, символика страны и т. д.

Следующим критерием отбора страноведческих фоновых знаний должны быть их современность и общеизвестность в среде носителей языка. Например, каждый немецкий школьник знает, что отметка «5» – это плохая отметка. При счете немцы разгибают пальцы руки, начиная с большого.

Важным критерием является и адресат отбора. Учащиеся 9-11 классов проявляют заинтересованность ко многому из того, что связано с немецкоязычными странами: это праздники (какие и как их отмечают), компьютерные игры, герои фильмов, денежные единицы, школа, взаимоотношения в семье, идеалы и так далее.

Включение отобранного лексического материала и фоновых знаний в содержание обучения немецкому языку в старших классах предполагает овладение учащимися следующими знаниями и умениями:

1) знаниями фоновой лексики в рамках изучаемой тематики; некоторых достопримечательностей страны изучаемого языка; государственной символики;

2) умениями употреблять формулы речевого этикета в ситуациях: знакомство, приветствие, прощание, поздравление и другое; сравнить праздники, дни рождения сверстников в стране изучаемого языка и в своей стране; участвовать в различных видах деятельности, в которых нашли отражение и объяснение типичные исторические и культурные события страны в рамках изучаемых тем (викторина, неделя немецкого языка и др.); принимать участие в культурных мероприятиях, связанных с национальными праздниками и обычаями.

В условиях школы не всякий аутентичный текст может быть эффективным. В связи с этим представляется целесообразной адаптация аутентичных текстов. Рассмотрим совокупность структурных признаков учебного текста, отвечающего нормам, принятым носителями языка. Прежде всего, такой текст представляет собой аутентичный дискурс. Дискурс – это текст, взятый в событийном аспекте; это речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей. Дискурсивно аутентичный текст характеризуется естественностью лексического наполнения и грамматических форм, ситуативной адекватностью используемых языковых средств, иллюстрирует случаи аутентичного словоупотребления. Такому тексту присущи логическая целостность и тематическое единство [3].

Для аутентичного текста характерна структурная аутентичность. Это понятие связано с особенностями построения текста, его логикой, содержательной и формальной целостностью. В аутентичном тексте отдельные предложения тесно связаны и взаимно дополняют друг друга. Между ними устанавливаются логические отношения, возникают тема-рематические цепочки, обеспечивающие коммуникативную целостность текста.

Тема текста также определяет его связность. Ее установление является первым шагом к пониманию текста. Здесь важную роль играет заголовок. Он настраивает на восприятие определенной информации, создает условия для прогнозирования. В учебниках по иностранному языку распространены заголовки с номинативной функцией, называющие тему текста, например, «Mein Zimmer». Встречаются и более сложные модели: заголовки-вопросы, привлекающие внимание учеников, например, «Sind Sie mit den Eltern zufrieden?», а также заголовки, являющиеся своего рода загадкой, например, «Die Kunst, falsch zu reisen». Понять смысл последнего заголовка можно, лишь ознакомившись с содержанием сообщения. Такие заголовки вызывают интерес у обучаемых, повышают мотивацию.

Следующим параметром является лексико-фразеологическая аутентичность. Отбор лексики и фразеологии играет важную роль в достижении аутентичности высказывания. Лексическое наполнение текстов, созданных

зарубежными авторами – носителями языка, более разнообразно. Эти тексты включают слова и выражения, типичные для разговорной речи, термины, множество прилагательных эмоционально-оценочного характера. Таким образом школьники знакомятся с аутентичной лексикой, разнообразной по тематике и принадлежащей к различным стилям речи. Идиоматичность и экспрессивность придают тексту фразеологические обороты. Они обладают национальной спецификой, определяемой особенностями языка, и именно поэтому их понимание и употребление вызывают трудности у иностранцев. Аутентичный текст является прекрасным материалом для ознакомления с фразеологией изучаемого языка и работы над ней. Знакомство с пословицами и фразеологическими оборотами формирует у обучаемых навыки аутентичного речевого поведения, а сопоставление немецкой и украинской фразеологии неизменно вызывает эмоциональный отклик и повышает интерес к предмету. Акцентируя внимание учащихся на общих и особенных чертах немецкой и украинской фразеологии, учитель формирует у них привычку к вдумчивому, аналитическому отношению как к иностранному, так и к родному языку. Устойчивые выражения, звукоподражания, восклицания, заполнители пауз, фразеологические единицы придают учебному тексту подлинный национальный колорит и аутентичность.

Следующим параметром аутентичного текста является его грамматическая аутентичность. Она связана с использованием в устной и письменной речи свойственных для данного языка структур. Грамматически аутентичное оформление фразы не менее важно, чем аутентичное лексическое наполнение.

Функциональная аутентичность также является важным параметром аутентичного текста. Это понятие подразумевает естественность отбора лингвистических средств для решения речевой задачи. Овладение умением выбора оптимального в конкретной ситуации средства выражения мысли – одна из важнейших задач при изучении иностранного языка. Именно употребление неуместных в том или ином случае слов и выражений делает нашу речь на иностранном языке неаутентичной, хотя и не мешает ее пониманию. Чтобы помочь учащимся усвоить разговорные формулы, присущие данному языку, в современные учебники включаются тексты, иллюстрирующие стандартные ситуации общения и обучающие речевому поведению в различных жизненных обстоятельствах.

Аутентичному тексту присущи статистические особенности. Числовые показатели могут варьироваться в зависимости от жанра текста, его назначения, особенностей авторского стиля и так далее. Сопоставление результатов статистического анализа различных текстов предоставляет интересный материал для наблюдения и выводов [3].

Обучение естественному живому языку возможно лишь при условии использования материалов, взятых из жизни носителей языка или составленных с учетом особенностей их культуры и менталитета, в соответствии

с принятыми речевыми нормами. Методически аутентичный текст представляет собой естественное речевое произведение, созданное в методических целях [3].

В настоящее время учитель имеет широкие возможности использовать в своей работе аутентичные материалы из немецких пособий, молодежных журналов и газет, также очень актуально использование видео- и аудиоматериалов. Выбираемый текст должен соответствовать определенным требованиям. Он должен быть информативным и интересным, чтобы ученики могли удовлетворить свои познавательные потребности, обогатить свое мироощущение, свои представления о культуре и истории страны изучаемого языка и получить удовольствие от чтения и обсуждения текста. Удачно подобранный текст максимально стимулирует языковую активность учащихся и их коммуникативную готовность.

Работа над аутентичным текстом включает три этапа: предтекстовый, текстовый и послетекстовый. Предтекстовый этап должен обеспечивать «плавное вхождение» в текст. Необходимо снять лексические и грамматические трудности, выявить основную мысль и второстепенные факты, причинно-следственные связи и так далее, усвоить некоторые необходимые языковые единицы, чтобы учащийся мог использовать текст для порождения достаточно самостоятельного собственного высказывания. Предтекстовый этап состоит из лингвострановедческого комментария, работы с неизвестными словами текста и предтекстовых упражнений (работа по картинкам (описание), работа с заглавием текста, работа со стихотворением к теме текста, составление ассоциограммы к теме текста и т. д.).

Текстовый этап – это самочтение, важным фактором которого является коммуникативная задача, предпосланная тексту для чтения, содержащая указание на глубину проникновения в текст и ориентировку на возможное речевое произведение. В зависимости от целевой установки выбирают просмотровое, ознакомительное, изучающее и поисковое чтение. Зрелое умение читать предполагает как владение всеми видами чтения, так и легкость перехода от одного его вида к другому в зависимости от изменения цели получения информации из данного текста. Текстовый этап включает в себя смысловое чтение, а также упражнения, направленные на извлечение основной и второстепенной информации из текста посредством нахождения информации, отражающей его смысл, лексико-тематическую основу объединения смысловых отрезков в единое целое.

Нужно заметить, что часто текст читается сначала с пониманием основного содержания, а затем послетекстовые упражнения ориентируют на повторное (иногда неоднократное) возвращение к тексту с целью понять детали, проникнуть, если нужно, в подтекст. Послетекстовый этап должен обеспечить проверку понимания текста и дальнейшую работу по углублению понимания (информационную переработку) текста. Упражнения по работе над текстом при взаимосвязанном обучении чтению и говорению

должны содержать задания, которые нацелены на порождение собственного высказывания.

Послетекстовый этап может содержать ответы на вопросы, устные описания, формулировку вопросов к тексту самими учащимися, эквиваленты предложений к тексту, различные задания творческого характера и так далее. На этом этапе приемы оперирования направлены на выявление основных элементов содержания. В послетекстовых заданиях необходимо осуществлять проверку понимания содержания текста (основного или деталей в зависимости от установки на глубину проникновения в содержание). Если перед чтением текста учащимся ставится задача – высказать свои предположения по развитию содержания текста, то в послетекстовых заданиях должен присутствовать вопрос, подтвердились они или нет. Часто осуществляется работа над средствами языка (лексикой или грамматикой), что предполагает повторное возвращение к тексту. Еще раз обратиться к нему необходимо, если дается задание по поиску ключевых слов, ответов на вопросы к тексту, поиску определенной информации и занесению ее в таблицу, составление плана и так далее. На основе текста учитель организует выполнение упражнений с целью выявления уровня понимания его содержания, усвоения лексико-грамматического материала и развития коммуникативных умений в говорении на основе содержания текста. Говорение на основе текста – это предпосылка для качественного осуществления ситуативного (неподготовленного) говорения.

Для того чтобы аутентичный текст стал реальной продуктивной основой обучения всем видам речевой деятельности, важно научить обучаемых различным операциям с материалами текста, разнообразным манипуляциям с разнохарактерными единицами – предложением, сверхфразовым единством, субтекстом и текстом с учетом жанровых и стилистических особенностей определенного класса и исходного (образцового) текста, навыкам и умениям дифференциации, реконструирования, трансформации и конструирования языковых единиц в решении определенной учебной задачи (например, пересказа текста, его использования в коммуникативно-обращенном устном монологическом высказывании, диалоге, письменном сообщении и т. д.).

Сегодняшний день требует от обучения максимальной эффективности и практической реализации знаний учащихся. Учитель немецкого языка средней школы должен не просто владеть теоретическими знаниями, абстрактными понятиями, обобщениями, предсказательными возможностями, но и уметь проанализировать отношение: получить знания и понять культуру народа, изучаемого языка, развивать умения по отбору содержания для учебного материала. Использование аутентичных текстов на уроках иностранного языка – один из оптимальных вариантов повышения уровня поликультурного образования. Программный материал и построение учебных комплексов по иностранному языку дают учителю возмож-

ность последовательно использовать аутентичные тексты в учебном процессе. А эффективность работы с аутентичными текстами состоит, прежде всего, в том, что они создают языковую среду на уроке. Чтобы ученики с интересом изучали другой язык, чтобы им не было скучно на уроке знакомиться с другой культурой, чтобы они видели реальную возможность применения полученных знаний, учитель должен умело подбирать и правильно сочетать различные формы и приемы работы над аутентичными материалами.

Список использованной литературы

1. Барышников И. В. Параметры обучения межкультурной коммуникации // Иностранные языки в школе. – 2002. – №2. – С. 28.
2. Мильруд Р. П. Методика обучения видам речевой деятельности на иностранном языке. Методические рекомендации. – Тамбов, 1995.
3. Носонович Е. В. Методическая аутентичность в обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2000. – №1. – С. 11-16.
4. Носонович Е. В. Параметры аутентичного учебного текста // Иностранные языки в школе. – 1999. – №1. – С. 18.
5. Сеница Ю. А. Межкультурная коммуникативная компетенция: требования к уровню владения и некоторые пути ее формирования // Иностранные языки в школе. – 2002. – №6. – С. 8.

Summary

The article deals with the possibilities of usage original texts and their role in pupils` developing intercultural communicative competence.

А. Г. Малыгин
преподаватель

ВЫБОР СТРАНОВЕДЧЕСКИХ ТЕМ И СОДЕРЖАНИЯ УРОКА ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОЙ СПЕЦИАЛЬНОСТИ НА I-II КУРСАХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ

У статті обґрунтовано важливість правильного вибору тем і країнознавчого матеріалу для занять з англійської мови на I-II курсах філологічних факультетів. Визначено дидактичні умови реалізації міжкультурних факторів, які треба враховувати при викладанні іноземної мови.

Современные направления в преподавании иностранных языков в высшей школе ориентированы не только на усвоение учащимися определенного количества языковых единиц и форм, на развитие у студентов речевых умений (говорить, аудировать, читать и писать), но и на расширение общих знаний о странах изучаемого языка, их географии, экономике, особенностях политической системы. Поэтому мы считаем, что на занятиях по

английскому языку для студентов-филологов, которые изучают английский язык в качестве второй специальности, необходимо вводить новые интерактивные методики, новые современные тексты для чтения и анализа, новые темы и повседневные ситуации. Следует также шире использовать видеоматериалы, ресурсы Интернета и т. д.

Доминирование грамматической прогрессии и «повседневной ситуации» в планировании преподавания английского языка часто делают второстепенными тексты учебников. Темы и ситуации служат в начальном обучении почти только для «упаковки» грамматического и словарного материала. Новые темы преподносятся в виде правильного диалога, и студент должен этот диалог-модель выучить наизусть и воспроизвести. Семнадцати-восемнадцатилетние студенты имеют слабую мотивацию, если при изучении иностранного языка как второй специальности они еще раз будут разыгрывать все те же тематические отрывки. Ведь они вовлекаются в ролевые игры, которые, возможно, волновали и были важными во время занятий родным языком в детском возрасте (назвать части тела, назвать и «купить» предметы одежды и т. д.).

То, что могло бы заинтересовать студентов на уроке английского языка, нам представляется несколько иным – это возможность ознакомиться с чужим, в нашем случае с англоязычным миром, и сравнить его с собственным. Темы, которые с педагогической точки зрения являются осмысленными, служат расширению жизненного опыта студентов. Нужно использовать такую тематическую работу, которая давала бы возможность познакомиться с англоязычными странами, побуждая использовать собственный жизненный опыт для сравнения своего и чужого миров.

Откуда, по вашему мнению, наши студенты черпают в первую очередь информацию об Англии, Америке и о других англоязычных странах? Это телевидение, пресса, урок английского языка, другие уроки, родители, туристы, волонтеры Корпуса Мира США, фирмы, где делопроизводство ведется на английском языке.

Насколько «здоровыми» выглядят знания об этих странах? (Политика, спорт, музыка, литература, история, повседневный мир, поп культура?)

Информация о зарубежных странах всегда фрагментарна. Какие стереотипные представления имеются в нашей стране об англичанах, американцах, канадцах, других представителях англоязычного мира? Чем они обусловлены?

Столкновение с чужим миром протекает на фоне определенного жизненного опыта студента или фрагментарных знаний о чужом мире. Их влияние на самосознание учащегося может простирается от восхищения чужим и девальвации собственного мира до определенного отказа от «иностранного» (культурный шок). Следовательно, необходимо действовать очень осторожно при выборе тем.

Очень важно, чтобы темы выбирались и составлялись таким образом, чтобы студент находил осмысленные точки соприкосновения с собственным жизненным опытом. Он должен во время «экскурсии в чужой мир» иметь надежную опору в собственном культурном опыте, одновременно ему должно быть предложено столько много нового о чужом мире, чтобы его любопытство было возбуждено (мотивация учиться дальше!), но не сводилось к наивному «восхищению» чужим миром. Поэтому, если необходимо, такие процессы понимания и изучения на уроке всегда обсуждаются на родном языке.

Таким образом, при выборе страноведческих тем для урока английского языка не следует исходить только из перспективы «что необходимо знать о стране изучаемого языка» или основываться на собственном культурном жизненном опыте.

Мы, преподаватели, должны научиться видеть англоязычный мир глазами учеников, в противном случае существует опасность «прививания» им знаний, которые им не нужны, или они будут сбиты с толку, получив определенную, но «ненужную» информацию.

С другой стороны, необходимо быть осторожным при выборе незначительных отдельных аспектов, поскольку студенты не знакомы со шкалой для их правильной классификации и определенно склоняются к обобщениям отдельных фактов.

Как можно выбрать такие темы, которые были бы рациональны с педагогической точки зрения, представляли бы интерес для студентов и одновременно неискаженно показывали бы действительность стран изучаемого языка?

Прежде всего, представляется разумным опросить самих студентов, что их интересует, какие темы они хотели бы обсудить на уроке английского языка.

Конечно, подобный опрос имеет только ограниченное значение при выборе тем. Интересы ученика меняются и обусловлены развитием и возрастом. Они меняются также внутри сферы культуры по мере изменения ориентиров, присущих данному обществу.

Есть еще одна возможность – подобрать такие темы и вопросы, которыми особенно интересуются их ровесники в англоязычных странах. Но эти темы быстро меняются в соответствии с переменами в странах изучаемого языка, а также теми переменами, которые происходят в нашей стране. Необходимо принимать во внимание то, что молодежь в Украине, по крайней мере, определенную ее часть, интересуют совсем другие вопросы по сравнению с теми, которые волнуют их сверстников в Британии или Соединенных Штатах.

Тема «безработица», например, до недавнего времени никогда не была горячей темой для нашей молодежи. В равной степени она не является слишком актуальной и в Британии, где эта проблема вследствие характер-

ного снижения рождаемости постепенно разрешилась. Анкетирования показали, что в конце 90-х годов поколение тинэйджеров, по крайней мере, в этом отношении, снова более «жизнерадостное», чем поколение их сверстников – тинэйджеров 80-х годов.

То, что является чрезвычайно актуальным для молодежи в англоязычных странах, может не так интересовать молодежь в Украине. Это может привести к отсутствию интереса и непониманию.

Так как интересы студентов по различным причинам быстро могут меняться, мы должны искать такие области тем при планировании учебного плана, которые были бы важными для учащихся, отвечающими их жизненному опыту. Прежде всего, необходимо обратиться к такому фрагменту жизненного опыта, который имеют люди, вне зависимости от культурной и социальной специфики их стран, т. е. опыту в плане общечеловеческого бытия. Однако при введении таких тем в учебную программу, в планы практических занятий нужно быть уверенным в том, что основы жизненного (общечеловеческого) опыта у студентов уже есть.

Студент, изучающий иностранный язык, должен быть сориентирован, в первую очередь, на изучение тем, которые являются актуальными для познания и к которым он имеет доступ. Он также одновременно узнает, что между его собственным опытом и группой, на которую ориентирован материал по изучению англоязычной страны, есть различие. С одной стороны, есть «мост» между его миром и чужим миром, через который он попадает в чужой мир (преодоление порога незнакомых явлений). С другой стороны, у студента остается «напряжение частичного непонимания» (отдельных конкретных явлений, которые различаются в чужом мире), что является мотивацией для ведения своеобразной рекогносцировки в чужом мире. Поэтому ему предоставляется шанс сопоставить, установить, определить и соединить в процессе аллегорической символизации элементы, единства и структуры чужого мира с элементами, единствами и структурами собственного мира.

Это кажется более сложным, чем есть на самом деле. Педагогическая психология подсказывает нам, что прием новых элементов знаний и опыта только тогда возможен, когда они соотносятся с имеющимися в наличии и выпестованными в собственной культуре структурами знаний и опыта, что, в конечном счете, ведет к «расширению горизонтов» и дальше – к развитию личности учащегося.

Систематическая и сравнительная антропология давно занимается вопросами описания и классификации универсалий человеческого опыта бытия [1; 3; 4].

К универсальному опыту бытия относятся:

- 1) основной опыт бытия (рождение, смерть, существование (бытие) в мире);
- 2) персональная идентичность (опыт «Я», персональные качества);

- 3) социальная идентичность в области личного (частное общение, например, семья: опыт «МЫ»);
- 4) социальная идентичность в области общественного (например, соседи, община, государство и т. д. – опыт «ОНИ»);
- 5) отношения между партнерами (дружба, любовь – опыт «ТЫ»);
- 6) жилище (дом, страна);
- 7) окружающая среда по ту сторону сферы личного (окружающий мир, природа, цивилизация и т. д.);
- 8) работа (обеспечение содержания);
- 9) воспитание (ориентировка в ценностях в общении);
- 10) обеспечение (пища, одежда и т. д.);
- 11) мобильность (ориентирование, транспорт и т. д.);
- 12) свобода/искусство (организация образа жизни);
- 13) коммуникация (пользование системой знаков средств массовой информации);
- 14) социальное обеспечение по здравоохранению (здоровье, болезнь, гигиена);
- 15) ориентировка в нормах и ценностях (этические принципы, религиозная ориентация и т. д.);
- 16) временно-исторический опыт (прошлое, современность, будущее);
- 17) духовные и душевные изменения (саморефлексия, сила воображения/фантазия, воспоминание, эмоции и т. д.).

Список неполон и очень абстрактен. Он только при первом впечатлении передает опыт «категорий поиска», которые могут играть роль для основного выбора тем. Его следует расширить и уточнить с учетом культурных и психофизиологических, характерных для этого возраста факторов. Определяя темы для урока английского языка как иностранного, следует учитывать, например, что для десятилетнего школьника тема «свободное времяпровождение» занимает иное место, нежели для шестнадцатилетнего, независимо от того, где он живет, или для украинского студента следует предлагать другие аспекты опыта/интересов, нежели для студента из иной страны.

Из этой дискуссии можно сделать отдельные выводы в отношении дидактики и методики урока английского языка:

1. В ориентированной на межкультурный контекст концепции урока области тем и аспекты тем должны привязываться к жизненному опыту соответствующей учебной группы и соединяться с репрезентативным жизненным опытом одногодков в стране изучаемого языка.
2. Чужой мир ни в классе, ни в непосредственном окружении не настоящий, хотя масс-медиа всегда используются на уроке. По этой причине должна развиваться дидактика понимания текстов для просмотра, прослушивания и прочтения (кино и телевидение или соответственно видео, аудиокассеты, компакт-диски, тематические тексты для чтения любого

рода). Она должна совершенно сознательно включать в концепцию различия просмотра, прослушивания, прочтения, которые вытекают из относящихся к собственной культуре традиций и культурнопространственных расстояний.

3. Развитие способности выражения мнения на иностранном языке (говорение) должно не только опираться на диалогическую речь, но также на беседу по определенному вопросу/теме (дискуссия).
4. Развитие способности выражения мнения совершается не посредством чистого подражания утвержденному образцу диалога, но на основе процесса понимания, который всегда развивается перед выражением на иностранном языке. Дидактическая последовательность должна соотносительно этому гласить: «от понимания иностранного языка к выражению». Развитие специфической дидактики понимания означает в первую очередь: развитие специфической дидактики чтения, поскольку текст для чтения как ранее, так и сейчас – и определенно длительное время – является основой урока иностранного языка.
5. В межкультурной концепции урока в отдаленных регионах изучаемого языка чтение охватывает не только виды текстов повседневной жизни (деловые тексты), но и художественные тексты. Литература в этой концепции имеет особенное значение.
6. основополагающим методом межкультурного урока английского языка является сопоставление единств и структур отдельной культуры и целевой культуры. Он ясно включает сравнение языков.
7. Это сравнение, которое нормальным образом осуществляется в виде «немного процесса» в голове ученика, должно тематизироваться в уроке, т. е. разрешаться в речь. Это чрезвычайно важно для педагогического успеха урока, и об этом все время говорят, когда пытаются «расшифровать» новый текст или новое фото из чужого мира. На основании влияния собственной культуры строится картина чужого мира и посредством новой информации она изменяется или соответственно подтверждается; откуда и составляются мнения о странах изучаемого языка.

Согласно данной концепции нельзя строить урок английского языка как «курсы чтения». Предлагаемые на уроке тексты должны стать основой развития речевых умений и навыков. Нужно учить свободно говорить на иностранном языке. Ориентированные на целевую группу межкультурная дидактика и методика используют, следовательно, без «идеологических шор» элементы теории и принципы всех имеющихся учебных концепций, которые могут быть осмысленно включены во всеобъемлющую концепцию. Главное – отдельные тексты должны проверяться на целесообразность и применения. При этом необходимо отметить: не каждый аутентичный текст представляет чужой мир соответственным образом, не каждый текст одинаково хорош для урока иностранного языка и не каждый текст выполняет ту же самую дидактическую роль. Текст «сам по себе» является ценным только из-за того, что он аутентичен! Специально составленные

для учебника тексты имеют дидактическое значение при составлении учебной прогрессии.

Аутентичные тексты выполняют в своем собственном контексте определенные задания. Если в этом контексте они решаются и выполняются на уроке английского языка, то можно значительно усилить его функцию и эффект.

Список использованной литературы

1. Kohlberg, Lawrence. The Development of Children' Orientation Towards a Moral Order. Sequences in the Development of Moral Thought. – In: Vita Humana 6, 11 – 33, 1963.
2. Krusche, Dietrich. Anerkennung der Fremde – Thesen zur Konzeption regionaler Unterrichtswerke. – Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache, Band 9, 248 – 258, 1983.
3. Murdoch, George P. The Common Denominator of Cultures. – In: Ralf Linton (ed.): The Science of Man in the World Crisis. – New York. Columbia University Press, 1945.
4. Rudolf, Wolfgang; Tschohl, Peter. Systematische Anthropologie. – München. Iudicium, 1987.
5. Searle, John R. Speech Acts. – Cambridge University Press, 1969.
6. Stern, Hans H. Fundamental Concepts of Language Teaching. – Oxford University Press, 1984.

Summary

The article deals with the choice of topics and country studies material in the English language teaching process at junior courses of university philology departments. Some didactical methods concerning intercultural factors which should be taken into account are mentioned.

Н. М. Малюга

канд. філол. наук, доцент

МОВОЗНАВСТВО В ПИТАННЯХ І ВІДПОВІДЯХ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ 5 КЛАСУ

Статтю присвячено проблемі застосування результатів мовознавчих досліджень у практиці проведення вступних уроків з української мови.

До висвітлення важливих мовознавчих питань шкільного курсу української мови звертаємося не вперше. Свого часу ми обґрунтовували необхідність застосування результатів мовознавчих досліджень у курсі української мови в середній школі, окреслювали шляхи подолання хибної практики проведення вступних уроків загальнолінгвістичної тематики [2].

Чинними програмами передбачено, що курс української мови в будь-якому класі середньої і старшої ланки розпочинається з висвітлення важливих для становлення цільної інтелектуальної особистості мовознавчих

питань. Однак нерідко вчитель не усвідомлює значущості цих перших уроків, формально підходить до їх підготовки, з року в рік з пафосом виголошує завчені крилаті вислови про красу й багатство української мови, цитує одні й ті ж невмирущі слова класиків, карбує гасла, закликає плекати, обєрігати, розвивати... Від такої промови, нехай і палкої, чути банальністю, нещирістю, що нівелює саму ідею прищеплення любові до рідної мови. Нова парадигма навчання вимагає відходу від трафарету, подолання застигlosti багатьох сучасних уроків української мови.

Для досягнення освітньої мети вчителем особливо важливими є аргументовані відповіді на питання, чи є українська мова здатною повноцінно обслуговувати суспільство, чи мала вона в своїй історії й має для цього належні здобутки й ресурси, чому нині нагальною є потреба через мову підвищувати інтелектуальний потенціал нації й усього народу України [3, 46].

Так, мовною змістовою лінією Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови 5-12 класи передбачено тему «Значення мови в житті суспільства. Українська мова – державна мова України». Згідно з державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учень має розуміти значення мови в житті суспільства, роль української мови як державної в Україні [6, 21].

В аспекті реалізації соціокультурної змістової лінії з метою дослідження сфери відношень «Я і українська мова та література» рекомендовано для опрацювання тексти з теми «Українська мова – найбільша духовна цінність українського народу»; для побудови власних висловлювань учнів запропоновано тему «Мова – найцінніший скарб народу».

У рубриці «Нове в програмі і методиці» журналу «Урок української» за 2007 р. [5] уміщено розробку вступного уроку української мови в 5 класі, метою якого є розширити відомості п'ятикласників про рідну мову, сформулювати поняття «національна мова», «державна мова»; ознайомити учнів із статтею 10 Конституції України; формувати вміння аналізувати висловлювання, відтворювати деформований текст, складати невеликі тексти відповідно до комунікативного завдання; сприяти усвідомленню значення мови в житті суспільства й ролі української мови як державної в Україні [5, 46].

Навіть успішна реалізація цієї мети не може забезпечити всебічне розкриття теми «Значення мови в житті суспільства». Запропонованій методичній розробці, як і сучасним підручникам загалом, бракує інформації для допитливих, конкретних цифр.

У той же час хочемо відзначити, що для вчителя початкових класів на ринку друкованої навчальної продукції ще в 2006 р. з'явився посібник «Цікаве мовознавство для молодших школярів»[4], який вирізняє високий рівень інформативності, глибина висвітлених питань, наукова достовірність поряд із доступністю викладу матеріалу. Автори новаторського посібника Г. С. Одинцова, Я. П. Кодлюк запорукою результативності навчання

визнають застосування на уроках рідної мови цікавинок різних видів: це насамперед цікава в пізнавальному плані інформація (розкриття історичних аспектів проблеми, етимології того чи іншого поняття тощо); це і «невідоме про відоме», тобто використання додаткових відомостей про те, що діти вже частково знають (такий підхід дає можливість по-іншому трактувати явища, які стали для учнів буденними); зведений цифровий матеріал, що є базою для порівняння, узагальнення виучуваного, підкреслення його значущості [4, 3].

Отже, як свідчить позитивний досвід колег, нарешті необхідно відмовитися від тупцяння по колу «українська мова – мова калинова, мова калинова – українська мова». Щоб досягти усвідомлення п'ятикласниками значення мови в житті суспільства, пропонуємо виклад матеріалу в питаннях і відповідях.

1. Скільки мов у світі? Які перспективи мовної динаміки?

Учені називають різну кількість мов. За даними Академії наук Франції, населення земної кулі послуговується не менше як 2796 мовами. Німецькі вчені стверджують, що народи сучасного світу говорять на мовах, число яких перевищує 4000. За інформацією Інституту світового стеження у Вашингтоні, населення нашої планети розмовляє понад 6800 мовами. Як стверджують лінгвісти, з усіх мов добре вивчені лише 500; 1400 перебувають на межі вимирання (найбільша кількість їх в Австралії й США); дві третини мов не мають писемності.

У світі є близько 40 мовних сімей, кожна з яких включає від однієї до кількох сотень мов. Індоевропейська сім'я (саме до неї належить більшість європейських мов, зокрема й українська) – найчисельніша, мовами цієї сім'ї говорить близько 45 % усього населення земної кулі.

Є країни, які вирізняються серед інших тим, що їхнє населення послуговується великою кількістю мов. В Індії, наприклад, говорять 845 мовами і діалектами, а в Папуа-Новій Гвінеї – 869, тобто в середньому кожною з цих мов розмовляє біля 4 тисяч осіб.

Протягом останніх п'яти століть зникло від 4000 до 9000 мов. З урахуванням проблеми розмежування мов і діалектів, найбільша кількість мов, якими будь-коли говорили в світі, складає 10-15000. За теперішніх темпів зникнення в XXI ст. близько 90% мов світу перетвориться в мертві або вимираючі; мають шанс вижити і повнокровно функціонувати лише 600 мов світу. Вимирання мов подібне до вимирання тварин і рослин, але для них цей показник сягає 50%.

2. Чи рівноправні мови у своїх шансах на виживання?

Десятьма мовами говорить половина землян, 250-ма – 96%, а для решти 4% людства рідні 90% мов світу. Зрозуміло, що в такій пропорції знака рівності бути не може.

3. Чому зменшується кількість мов?

Основними причинами вимирання мов є:

- зникнення традиційного способу життя, розпад або знищення племінних общин;
- переслідування, вигнання, вимирання носіїв етнічних мов;
- економічна вигода, яку надають престижні мови чи мови респектабельних прошарків суспільства.

4. Чи можна мову відродити?

Відродження мови – це процес повернення вимерлої мови до повсякденного вжитку. Цей процес є зворотним до вимирання мови, коли її носії поступово переходять до використання іншої мови в більшості життєвих ситуацій і перестають навчати старій мові своїх дітей. Відродження ставить метою повернути вимерлу чи вимираючу мову до загального активного вжитку і створити умови її подальшого самостійного функціонування. Цей процес може запроваджуватися державною владою, суспільними чи культурно-освітніми організаціями й ентузіастами.

Мабуть, найуспішнішим прикладом такої діяльності є іврит – відроджена давньоєврейська мова, яка була мертвою протягом двох тисячоліть й існувала лише як літургійна мова іудаїзму. Нині іврит є державною мовою Ізраїлю, він уживається в усіх галузях суспільного й приватного життя. Інші проекти «порятунку» мов, яким загрожує вимирання, наприклад, відродження ірландської мови в Ірландії, мали значно менший успіх.

За різних часів державними установами чи громадськими організаціями і спільнотами ентузіастів проводилися кампанії, спрямовані на відродження таких мов, як:

- *білоруська*;
- *бретонська* – кельтська мова північного заходу Франції;
- *валійська* – кельтська мова Уельсу;
- *ідиш* – германська мова євреїв Східної Європи;
- грецька *катаревуса* – проект часткового відродження давньогрецької мови, доконечного успіху не мав, але здійснив значний вплив на розвиток народної новогрецької мови;
- мова індіанського народу *команчів*;
- *коптська* – літургійна мова єгипетських християн, яка є пізньою формою давньоєгипетської мови перших сторіч н. е.;
- *корнуольська* – кельтська мова південного заходу Англії, вимерла з XVIII ст.;
- *ладино* – мова євреїв, вигнаних з Іспанії в XVI ст., є результатом незалежного розвитку середньовічної іспанської мови;
- *латинська* – вимерла з раннього середньовіччя, але до XIX ст. була лінгва-франка в Європі;
- *менська* – кельтська мова корінного населення острова Мен в Ірландському морі, що належить Великобританії, вимерла в XIX ст.;
- *нюношк* – одна з двох офіційних форм норвезької мови;
- *провансальська* – романська мова південного сходу Франції;

- *тлінгіт* – мова одного з індіанських народів Аляски;
- *фарерська* – скандинавська мова мешканців Фарерських островів, які належать Данії, зараз є офіційною на островах;
- *фризька* – германська мова північного сходу Нідерландів і суміжних областей Німеччини;
- *шотландська* – місцева форма англійської мови, що розвивалася окремо з середньовічних часів;
- шотландська *гельська* – мова кельтського населення Шотландії.

В історії людських суспільств можна спостерігати прогрес і регрес. Проте ні перше, ні друге поняття не мають сенсу по відношенню до історії мов. У зв'язку із занепадом якогось суспільства скорочується число тих, хто розмовляє його мовою. Тут ідеться про регрес суспільства, а не про зміну якості його мови. Обмеження застосування якоїсь мови не є ще зміною її якості.

5. Які європейські мови потребують захисту?

Мови, якими послуговується незначна кількість носіїв і їх чисельність має динаміку до зменшення, потребують підтримки з боку держав, дієвих заходів щодо збереження. Малі мови Європи, що знаходяться в «групі ризику»:

- гельська (88000 носіїв);
- менська (померла в 1974, відроджена в 1980);
- ірландська (700000 носіїв, регулярно послуговуються 120000 осіб);
- валлійська (575000 носіїв);
- корнська (померла в ХІХ ст., відроджена в ХХ ст.);
- окситанська (поширена в селах на півдні Франції);
- гасконська (25000 носіїв);
- каталонська (10000000 носіїв);
- ладинська (35000 носіїв);
- фріульська (6000 носіїв);
- бретонська (близько 1000000 носіїв, регулярно послуговуються 500000 осіб);
- істрорумунська (147000 носіїв);
- арумунська (5000 носіїв);
- верхньо- і нижньолужицька (67000 носіїв);
- фризська (720000 носіїв);
- фарерська (47000 носіїв);
- люксембурзька (335000 носіїв);
- галісійська;
- баскська;
- романська;
- македонська [1, 213]. Інформація щодо кількості носіїв останніх у переліку мов нам не відома.

6. Як сучасні засоби масової інформації можуть виконувати функцію «Червоної книги» для мов?

Можливості засобів масової інформації для збереження етнічних мов:

- забезпечувати радіоефір усіма малими мовами, як це зараз здійснюється, наприклад, ладинською, романшською;
- підтримувати і розширювати спілкування в Інтернеті (нині використовуються галісійська, окситанська, гасконська мови, мови австралійських аборигенів);
- застосувати сучасні мультимедійні технології для запису мовлення етнічних носіїв.

7. Скільки штучних мов існує в світі і навіщо їх створюють?

Ідея спільної для всіх людей мови давно привертала увагу вчених. Над цією проблемою працювали Ян Амос Коменський, Френсіс Бекон, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Ісаак Ньютон та ін. Але нікому не спадало на думку замінити всі існуючі мови якоюсь однією, навіть найбільш поширеною. Відомо понад 900 проектів штучних мов (за даними 1991 року – 912), із них лише 6 використовуються як справжні мови (це волапюк, есперанто, ідо, латіна сіне флексіоне, окціденталь, інтерлінгва).

Долі в штучних мов, як і природних, різні. Есперанто, наприклад, звучить на всесвітніх конгресах, у клубах есперантистів, понад тридцять радіостанцій світу здійснюють трансляцію цією мовою. Інші ж мови (а їх домінуюча більшість) відомі лише вузькому колу спеціалістів, наприклад слов'янське есперанто. Так, зовсім нещодавно в Інтернеті запрацював блог під назвою «Slovianska gazeta / Словіанська газета»[7]. Що ж це за проект?

Словіанська газета є вебсайт писани посередством язик Словіански-П. Много сто милиони слов'яни розумејут јего непосредно и безуслијно. Словіански-П употребја слова взјата из руски, польски и ине слов'јанске јјазики. Идеально для путованије!

Таке пояснення міститься на першій сторінці самого он-лайн-видавництва. І, якщо хто не зрозумів, газета виходить новою штучною мовою Slovianski-P, вибудованою на основі сучасних слов'янських мов. Між іншим, *путованије* по-словіанському означає «мандрівка». Але наводить на думку про плутанину.

Найбільш активним автором проекту є чех Габрієль Свобода. Робота над створенням нової мови розпочалася в березні 2006 року, і ось уже з'явився більш-менш живий продукт на Slovianski-P – «Словіанська газета».

Лінгвістичний експеримент, поставлений Габрієлем Свободою, цікавий з дослідницької точки зору, як і будь-яка інша штучна мова. Викликає повагу кропітка праця з добору загальнослов'янських слів та побудови граматичних правил. Можливо, слов'янське есперанто навіть має певне майбутнє і в практичному плані: наприклад, його можна використовувати для спілкування в Інтернеті, тоді не доведеться ламати голову над вимовою. Ця мова була б зручною для різноманітних видів Інтернет-розсилок, розрахованих на декілька слов'янських країн одночасно: замість перекладу польською, сербською, російською тощо можна забезпечити переклад

Словіански-П – оперативно і нікому не образливо. Адже і скандинави схильні змішувати свої мови, спілкуючись між собою.

8. *Який обсяг словникового запасу людини достатній для забезпечення комунікативної функції мови?*

У середньому ми говоримо годину на день, за все життя – два з половиною роки. А якщо записати все, сказане нами, то вийде тисяча томів по 400 сторінок у кожному.

Кажуть, що двох-трьох тисяч слів цілком достатньо для розмови, якщо тільки вона не стосується наукових проблем, а ведеться на побутовому рівні (хоча переважна більшість людей із середньою освітою розуміє значення близько 35 тисяч слів). Словник мови прозових творів Тараса Шевченка охоплює понад 20 тисяч слів, а поетичних – понад 10 тисяч. Проте мови первісних племен налічують не більше 200 слів, а Елочка Щукіна з роману Іллі Ільфа і Євгена Петрова «Дванадцять стільців» знала лише 30 слів, яких їй було цілком достатньо, щоб спілкуватися з іншими.

До речі, до слова «говорити» словник української мови подає понад 50 синонімів з усіма емоційними відтінками.

9. *Чи можна розробити універсальний алфавіт для всіх мов світу?*

Учені вже не перший рік думають над тим, як створити алфавіт, єдиний для всієї планети. Щось подібне вдалося винайти азербайджанському лінгвісту Алімамеду Набібейлі, який витратив на це майже півстоліття. Універсальний «алфавіт дружби», як назвав його автор, нараховує всього дев'ять букв – сім на позначення приголосних звуків і дві на позначення голосних. Учений переконаний, що цих букв достатньо, щоб передати на письмі будь-який звук кожної із тисяч мов планети [4, 30].

10. І нарешті останнє питання, порядковий номер якого символічно збігається з номером найважливішої в мовознавчому аспекті статті Конституції України, яка засвідчує державний статус української мови: *Чи можуть місцеві органи самоврядування надавати певній мові статусу регіональної?*

Для відповіді наведемо типовий факт спекулятивного прочитання чинних документів, що регламентують функціонування мов в Україні. Так, 10 жовтня 2006 року Дзержинський районний суд м. Кривого Рогу розглянув адміністративну справу за позовом прокурора в інтересах держави в особі Міністерства юстиції України, Кабінету Міністрів України до Криворізької міської Ради Дніпропетровської області про визнання протиправним та скасування її ж рішення за №176 від 21 червня 2006 року «Про заходи щодо забезпечення положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин стосовно російської мови на території міста».

В обґрунтування своїх вимог прокурор послався на те, що зазначене рішення прийняте поза межами компетенції Криворізької міської Ради, оскільки відповідно до Конституції України, Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» питання про надання тій чи іншій мові статусу

регіональної вирішується шляхом прийняття відповідних законів, а не рішень місцевого самоврядування. З цих підстав прокурор просив позов задовольнити та визнати протиправним і скасувати оскаржуване рішення.

За даними Всеукраїнського перепису населення, проведеного у 2001 році, у м. Кривому Розі більшість населення української національності – 561 тис. громадян (або 79,9%), тоді як громадян російської національності – 125 тис. (або 17,7%), а тому використання терміна регіональна мова стосовно до російської мови не відповідає положенням ст.1 Європейської хартії регіональних мов або меншин.

Чинним законодавством та Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або меншин» не визначено порядок та процедури запровадження заходів на певній території регіональних мов та меншин, передбачених хартією, а також не встановлено межі їх застосування.

Відповідно до п.50 ст.26 Закону України «Про місцеве самоврядування» до виключної компетенції сільських, селищних та міських рад віднесено вирішення відповідно до закону (підкреслення наше – Н. М.) питання про мову (мови), якою послуговується в своїй роботі рада, її виконавчий орган та яка використовується в офіційних оголошеннях.

Ані законом «Про місцеве самоврядування в Україні», яким визначено повноваження органів місцевого самоврядування, ані іншими законами нашої держави не надано право місцевим радам вирішувати питання щодо застосування як регіональних тих чи інших мов. Отже, компетенція визнати ту чи іншу мову регіональною належить виключно державі.

Суд постановив позов прокурора м. Кривого Рогу задовольнити повністю, зокрема визнати протиправним та скасувати рішення Криворізької міської Ради за №176 від 21 червня 2006 року «Про заходи щодо забезпечення положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин стосовно російської мови на території міста».

Отже, нова інформаційна доба і нові вимоги до якості навчального процесу змушують учителя переорієнтувати викладання уроків загальнолінгвістичної тематики. Підґрунтям досягнення освітньої мети є використання в навчальному процесі інформаційно насичених матеріалів, зокрема з елементами порівняльного й історичного мовознавства. Грамотно дібраний і раціонально поданий пізнавальний лінгвістичний матеріал забезпечить стійкий інтерес учнів до мови не лише як навчальної дисципліни, а і як самотнього явища.

Список використаної літератури

1. Атлас языков мира.–Словакия: Лик пресс, 1988.–224 с.
2. Малюга Н. М. Мовознавство: упровадження результатів пізнання в практику сучасної школи // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: Зб. наук. праць. – Кривий Ріг. Вид-во Криворізьк. пед. ун-ту, 2004. – С. 160-164 // Вересень. – 2005. – №1-2. – С. 14-19.

3. Муромцев І. В. Питання духовної культури в курсах історії української мови та історії українського мовознавства // Українська духовна культура в системі національної освіти: Тези доповідей та повідомлень наукової конференції 18-19 квітня 1995 р. – Х.: Вид-во ХДУ, 1995. – С.45-47.
4. Одинцова Г. С., Кодлюк Я. П. Цікаве мовознавство для молодших школярів: Посібник для вчителя початкових класів. – К.: Наш час, 2006. – 123 с.
5. Омельчук С. Вступні уроки української мови (5 клас) // Урок української. – 2007. – №5. – С.46-49.
6. Українська мова 5-12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Навчально-практичне видання. – К.: Вид-во ВТФ «Перун», 2005. – 176 с.
7. <http://eursa.org/node/1337/print>.

Summary

The paper is devoted to the problem of applying the results of linguistic studies in the practice of giving introductory lessons of Ukrainian.

О. А. Павлик

канд. пед. наук, доцент

СЛОВНИКОВА РОБОТА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИМОГ ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто питання активізації словникового запасу школярів у контексті сучасного навчання української мови.

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти серед завдань освітньої галузі «Мова і література» в основній школі названо «виховання відчуття краси і виразності рідного слова» [2,77]. У свою чергу зміст мовного компонента передбачає, що українська мова «розширює та активізує словниковий запас учнів з урахуванням тих груп слів, усталених висловів, що відображають реальне життя народу, мова якого вивчається, особливості його життєвого досвіду, історії, культури» [2,77], а серед вимог соціокультурної лінії визначається формування умінь «пояснювати значення слів, найуживаніших усталених виразів, помічати і пояснювати слова і вирази» [2,79]. Разом з тим розвиток мислення і мовлення дитини прямо пропорційно залежить від її словникового запасу.

Однак спостереження свідчать, що усні відповіді і письмові роботи учнів не відповідають сучасним вимогам. Труднощі виникають у першу чергу через недостатність словникового запасу, нерозуміння семантики слова, лексико-стилістичних особливостей його використання у зв'язному мовленні. Саме тому роботі зі словом має приділятися особлива увага в процесі навчання української мови.

У лінгводидактиці не існує однозначного погляду на словникову роботу. Розвідки цієї проблеми здебільшого зупиняються на початковій шко-

лі (О. Васюта, З. Дубовець, В. Душенко, Л. Камєнева, В. Канакіна, Г. Козар, О. Коваленко, Ю. Конкіна, О. Корольова, Н. Костроміна, В. Купров, Н. Місяк, Л. Павленко, Н. Паскал, Т. Потапова, Н. Самосенко, Е. Сидор, Г. Ткачук та інші). У зв'язку з цим учителі середньої ланки відчують труднощі під час використання цього виду роботи, не завжди методично правильно кваліфікують його. Не маючи чіткого уявлення про види словникової роботи, вони обмежуються використанням найбільш стандартизованих її форм, виключаючи можливість творчої адаптації словникової роботи до рівня розвитку учнів. При цьому виникає протиріччя між високими державними вимогами до розвитку мовлення і недостатнім рівнем умінь оперувати словом, з'ясовувати відтінки його значень, визначати можливості сполучуваності слів, ураховувати стилістичні особливості їх уживання.

Можна виділити низку робіт, у яких запропоновано шляхи розв'язання вказаних протиріч і які, таким чином, правомірно розглядати в якості теоретичне підґрунтя нашого дослідження. У першу чергу це підручники з методики навчання української мови за редакцією І. Олійника, О. Беляєва, М. Пентилюк; Методика розвитку мовлення на уроках російської мови: Посібник для вчителів за редакцією Т. О. Ладиженської; «Удосконалення змісту і методів навчання української мови» В. Мельничайка, М. Пентилюк, Л. Рожило; «Удосконалення методів навчання російської мови» за ред. А. Купалової; «Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання» М. Пентилюк. Окремих значущих для нашого дослідження аспектів торкаються Л. Г. Саяхова та С. Д. Анурова в монографії «Словниково-фразеологічна робота в національній школі».

Разом з тим, як свідчить аналіз лінгводидактичних джерел, недослідженим залишається питання словникової роботи з урахуванням сучасних вимог навчання української мови. Проведені спостереження за навчальним процесом дозволяють стверджувати, що словникова робота на уроках української мови проводиться несистематично за керівної ролі вчителя. При цьому учні не виявляють активності і не відчують потреби в такому виді роботи. Натомість відповідно до державних вимог на сучасному етапі стає важливим переведення учнів на позицію суб'єктів навчального процесу, які визначають зміст і характер навчального матеріалу відповідно до своїх інтересів та рівня розвитку.

Тому *мета* публікації полягає у виявленні особливостей словникової роботи у зв'язку з сучасними вимогами до процесу навчання української мови.

Як показує аналіз науково-методичної літератури, розуміння терміна «словникова робота» досить варіативне в лінгводидактиці. Словникову роботу дослідники називають системою, засобом, методом навчання, систематичною навчально-виховною роботою, комплексом методів і навіть сферою методики. Здебільшого під нею розуміють словниково-граматичну і

словниково-орфографічну роботу Н. Бублеєва, П. Іванов, С. Іванова, М. Разумовська, Н. Кітаєв та інші. У зв'язку з орфографією словникову роботу розглядають Г. Азанова, Е. Виноградова, В. Каверина, В. Канакіна, О. Левушкіна, Ц. Міллер. На текстуальній основі через поняття ключових (опорних) слів словникову роботу досліджують А. Устінов, Н. Черноусова. На психологічні умови організації словникової роботи звертають увагу Н. Бондаренко, І. Бугайова, М. Бурлаков, А. Питьман, В. Ковальов, З. Молокова, Т. Потапова.

Словникова робота в школі розглядається у зв'язку з літературним читанням (А. Лебедєв, К. Мальцев, Н. Квітинський, Л. Гайдарова та інші), у плані тематичного збагачення словника (В. Чиннова), у зв'язку з вивченням граматики і розвитком мовлення (Е. Мірочник, А. Канцев, Г. Гуревич, М. Тохтаходжаєва, А. Баркар та інші). Приділяється увага і лексико-семантичному аспекту словникової роботи, зокрема збагаченню словника учнів шляхом визначення тематичних і лексико-семантичних груп (А. Семіна, В. Яковлева, О. Мінухіна, О. Містратова, К. Садикова, Л. Логвинова та інші). З урахуванням комунікативного підходу до навчання мови розглядає словникову роботу Н. Бондаренко. На думку науковця, словникова робота - «це копітка робота зі словом і над словом, починаючи від його сприймання на слух, відтворення через з'ясування основних властивих йому значень, граматичних ознак, взаємозв'язків з іншими елементами мовної системи, особливостями сполучуваності та правопису до правильного вживання у мовленні» [1].

Таким чином, огляд лінгводидактичних джерел дозволяє стверджувати, що в науково-методичній літературі спостерігається розуміння словникової роботи у вузькому і широкому значеннях. При вузькому розумінні словникову роботу пов'язують з орфографічною роботою (роботою над правописом слів із традиційним написанням). У широкому значенні словниковою вважається будь-яка робота, що проводиться зі словом з метою адекватного його використання в чотирьох видах мовленнєвої діяльності.

Актуальність цього виду роботи змушує науковців повертатися до нього з метою конкретизації змісту. При цьому спільною для всіх суджень постає мета словникової роботи – збагачення словникового запасу учнів. Розгалуженість завдань словникової роботи та шляхів їх реалізації залишає цю методичну проблему відкритою. Поняття «словникова робота» включає і роботу зі словником, проте не вичерпує її. Названий компонент збагачення лексичного запасу учнів ураховано програмою і вимагає ознайомлення з певним видом словника в кожному класі. Робота зі словником настільки важлива, що становить окрему методичну проблему, але, безумовно, вона є складовою словникової роботи і розглядається як різновид її завдань.

Ураховуючи сучасні підходи до навчання української мови, зокрема комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний, під словниковою роботою розуміємо систему роботи над словниковим запасом учнів,

що передбачає ознайомлення з новим словом, уточнення його значення, активізацію словникового запасу, усунення лексичних та стилістичних помилок з метою виховання в учнів мовного чуття та свідомого ставлення до свого та чужого мовлення.

Словникова робота, на нашу думку, має бути спрямована на формування таких мовних і мовленнєвих умінь і навичок:

- ✓ помічати незнайомі лексичні одиниці під час аудіювання та читання;
- ✓ виокремлювати їх з контексту;
- ✓ з'ясовувати стилістичну функцію цих одиниць;
- ✓ пояснювати лексичне значення слів, їх відтінків;
- ✓ використовувати різні прийоми семантизації (демонстрацію, підбір синонімів, антонімів, підведення під родове чи видове поняття, переклад, перифраз, етимологічну довідку тощо);
- ✓ виявляти спільне і відмінне у значенні слів;
- ✓ конструювати словосполучення, речення, зв'язний контекст з лексичними одиницями;
- ✓ виправляти лексичні та стилістичні помилки, зумовлені нерозумінням значення, стилістичної функції лексеми;
- ✓ користуватися різними видами словників;
- ✓ встановлювати системні відношення між словами;
- ✓ знаходити в тексті ключові слова і добирати їх відповідно до певної теми.

Урахування психологічних особливостей школярів вимагає партнерських стосунків між учителем та учнями під час навчального процесу, поєднання цікавого для школярів матеріалу з установкою на серйозність справи, актуалізацію зорової, словесно-образної і логічної видів пам'яті.

Як показав аналіз науково-методичної літератури та спостереження за навчальним процесом, в основу словникової роботи згідно з сучасними вимогами має бути покладено такі положення:

- ✓ організовувати навчальний процес необхідно на основі партнерства й рівноправного спілкування вчителя й учня;
- ✓ формувати пізнавальний і пошуковий інтерес у школярів, стійку мотивацію щодо збагачення власного словника;
- ✓ підпорядковувати мовну теорію інтересам розвитку мовлення, формуванню умінь і навичок мовленнєвої діяльності;
- ✓ застосовувати традиційні та інтерактивні методи і прийоми семантизації, збагачення словникового запасу (дидактичні ігри, «Синквейн» (сенкан чи сенкен), прийом «Ейдетики» – метод Цицерона, метод позначок, «Рекламна пауза», ведення учнями пам'ятки-словничка, лексичний волейбол, метод «Прес»), різні форми роботи (групову, парну, індивідуальну);
- ✓ урахувати внутрішньоопредметні зв'язки з лексикою і фразеологією, культурою мовлення і стилістикою, зі складним синтаксичним

- цілим, тобто текстом;
- ✓ поєднувати стилістичний аспект з аспектом мовленнєвої культури на рівні тексту;
  - ✓ з урахуванням психічних механізмів пам'яті поетапно вводити слова до словникового запасу учнів.

На нашу думку, циклічність і системність мають стати принциповими засадами словникової роботи, оскільки, за даними досліджень, найбільша втрата інформації відбувається протягом першого дня після вивчення. Отже, щоб сформувати достатній словниковий запас учнів, роботу з попередження забування необхідно починати одразу. Враховуючи зв'язок між розвитком довготривалої пам'яті і формуванням словникового запасу, систематичні вправи, спрямовані на розвиток довготривалої пам'яті, сприяють збагаченню словникового запасу і навпаки.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що словникова робота буде ефективною за таких умов:

- дотримання функціонально-комунікативного підходу, принципів свідомості, активності й систематичності в навчанні української мови;
- урахування психологічних властивостей пам'яті, мотиваційного компонента навчальної діяльності;
- поетапне застосування традиційних та інноваційних прийомів семантизації лексичних одиниць, активізації словникового запасу.

Список використаної літератури

1. Бондаренко Н. Проблеми словникової роботи на уроках української мови та шляхи розв'язання // УМЛШ. – 2005. – №7. – С.5-11.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – №3. – С. 76-80.

Summary

In the article are considered the questions of pupils' vocabulary actualization of the context of modern Ukrainian language learning.

В. В. Пруняк

канд. філол. наук, доцент

Л. М. Пруняк

канд. пед. наук, доцент

СИТУАТИВНО-РОЛЬОВА ОРГАНІЗАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ У НАВЧАННІ ШКОЛЯРІВ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто навчально-мовленнєві ситуації, які сприяють усвідомленому й ефективному формуванню навичок діалогічного мовлення молодших школярів.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні зазначається, що основна мета української системи освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, сформувати покоління, здатне навчатися і працювати в нових соціально-економічних умовах. На реалізацію цих завдань значною мірою впливає рівень мовленнєвого розвитку особистості, оскільки від того, як сформовані мовні та мовленнєві уміння, залежить, як вона сприйматиме нові знання, оволодіватиме новими вміннями. Отже, основним завданням сучасної національної школи є формування людини самодостатньо комунікативно компетентної, здатної і готової до спілкування в будь-якій життєвій ситуації та в різних сферах суспільного життя. Досягти цього рівня нинішня школа може за умов належної мовленнєвої підготовки своїх випускників, надійного забезпечення високого рівня їхньої комунікативної компетентності.

Формування і розвиток навичок мовленнєвої діяльності в програмі з української мови для початкової ланки середньої загальноосвітньої школи передбачає розвиток комунікативних та мовленнєвих умінь. Різниця між цими вміннями, на думку більшості методистів, полягає в тому, що комунікативні уміння «враховують при створенні висловлювань ситуацію спілкування, відповідно до якої визначається стиль, вибираються мовні засоби для реалізації авторського задуму» [6, 5], а мовленнєві уміння передбачають аналіз текстів-взірців різних типів і стилів мовлення, визначення функції мовних одиниць у тексті, створення власних суджень тощо. Як бачимо, під час формування комунікативних умінь акцент робиться на врахуванні мовленнєвої ситуації, яка допомагає ввести учнів в ситуацію живого, природного спілкування і спонукає до конкретного висловлювання, близького до того, що буває в дійсності. На думку багатьох лінгводидактів, зокрема С. О. Карамана, створення мовленнєвих ситуацій для розвитку зв'язного мовлення має виняткове значення [3, 182].

Аналіз науково-методичних джерел, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду вчителів-класоводів свідчить про те, що використання ситуативних завдань дозволяє вчителям реалізувати індивідуальний підхід до учнів та диференціацію їх навчання, робить процес вивчення мови особистісно зорієнтованим. Крім того, завдання ситуативного характеру сприяють реалізації діяльнісного компонента змісту навчання української мови, оскільки мають на меті сформувати креативні уміння, удосконалювати всі види мовленнєвої діяльності, забезпечуючи загалом розвиток комунікативних умінь і навичок школярів.

Уроки розвитку зв'язного мовлення, на яких формуються уміння складати тексти різних типів, стилів, жанрів мовлення, належать до комунікативного компонента нового змісту навчання. Цей тип уроків має на меті сформувати не тільки мовленнєві, а й комунікативні уміння. Як ми вже зазначали, комунікативні уміння, на думку більшості методистів, відрізняються від мовленнєвих тим, що під час їх формування враховується

ситуація спілкування. А саме ситуація взаємодії співрозмовників основною мірою визначає стиль, манеру, поведінку, емоційний стан і загальну комунікативну культуру мовців.

Особливістю навчально-мовленнєвої ситуації спілкування є постійність змістових характеристик таких категорій, як адресант і адресат, зовнішні обставини спілкування (у класі, на уроці), використання переважно науково-навчального стилю мовлення, а також запрограмований і регламентований змістом навчальної дисципліни предмет мовлення. Здавалося б, що незмінність і заданість вищевказаних компонентів акту комунікації робить неможливим його варіативність. Однак звернемо увагу на той факт, що деякі інші категорії вирізняються з-поміж названих тим, що їх зміст варіюється на конкретному уроці за певної навчальної ситуації. Перш за все це внутрішні обставини – мотивація діяльності і розуміння мети (комунікативного наміру) учасників спілкування. Саме вони можуть змінюватися залежно від комунікативної тактики досягнення запланованого результату. Тому для вчителя важливо не тільки спланувати загальну дидактичну мету (пізнавальну, виховну, розвивальну), а й визначити комунікативну мету кожної навчально-мовленнєвої ситуації на уроці.

У сучасній лінгводидактиці та педагогіці поняття навчально-мовленнєвої ситуації ще остаточно не закріпилося, оскільки під ним часто розуміють прийом розвитку непідготовленого мовлення. Розширення змісту поняття через його співвіднесеність із мовленнєвою діяльністю вчителя та учня в конкретних навчальних ситуаціях на уроці запропонувала Т. О. Ладиженська: «Виходячи з того, що мовленнєва діяльність, як і будь-яка інша, у природних умовах завжди протікає чомусь і через щось, виникає запитання: чи не можна поставити учня в умови, однотипні з природними, щоб його мовленнєве висловлювання наближалось до тих, які існують в житті, коли задовольняється потреба в комунікації? Цю проблему великою мірою вирішують мовленнєві ситуації» [5, 116].

Цілісність уроку як мовленнєвої структури визначається насамперед ієрархією мети та органічністю взаємозв'язку різних видів інформації і форм мовленнєвої діяльності учасників спілкування. Якщо змінюється мета, то змінюється зміст і форма мовленнєвої взаємодії. Як вони співвідносяться? Структура навчально-мовленнєвої ситуації динамічна, багатоваріантна, дидактично зумовлена. Тому, визначаючи комунікативну тактику мовленнєвої ситуації, учитель повинен завжди пам'ятати про комунікативну стратегію уроку і бачити перспективу досягнення результату. Це допомагає йому чітко організувати навчальну взаємодію, мовленнєва форма якої найбільшою мірою буде збігатися з предметом мовлення (темою уроку, розділом навчального матеріалу).

Чільне місце в процесі формування комунікативних навичок відводиться виконанню учнями навчальних і соціальних ролей. Навчальна роль за своїми особливостями наближається до ролі в дитячій рольовій грі. Але і

тут спостерігаються деякі розходження. Вони зумовлені тим, що навчальний процес завжди регулюється вчителем, який пропонує учням ситуації, ставлячи таким чином завдання, яке вирішується в межах навчальної ролі.

Навчальні ролі включають можливості різних видів рольової діяльності, забезпечують розмаїття функцій, які вони можуть виконувати в навчальному процесі. Так, наприклад, для мови допитливого учня, туриста є типовими питальні речення; роль продавця потребує вживання найменувань продуктів харчування, одягу і т. п. Таким чином, роль є одним із найлапідарніших способів, які обмежують зміст і форми висловлювання, і це дозволяє говорити про її програмуючу функцію.

Цікаві ролі викликають в учнів початкових класів мотиваційну готовність до мовленнєвих дій, спрямованих на формування уміння мобілізувати засвоєний мовленнєвий матеріал з відповідною технікою мовлення для спілкування в конкретних комунікативних цілях. Тому можна говорити й про мотиваційно-стимулюючу функцію ролі.

Спілкування (особливо ситуативне) має великий вплив на особистість мовця. Ця риса рольової діяльності особливо помітна в дитячому колективі. Так, досвід роботи вчителів свідчить, що програвання ролей людей щирих, чесних, справедливих позитивно впливає на формування характеру учня, тому що торкається його емоційної сфери, змушує співчувати цим героям, разом з ними (чи замість них) відстоювати добро. Норми, що укладені в сприйнятій учнем ролі, стають у процесі її програвання джерелом морального розвитку самого учня. Сказане дає нам підставу виділити виховну функцію ролі.

Для того щоб роль могла стати засобом навчання, вона повинна відповідати цілому ряду вимог, які враховують навчальну мету, особливості і потреби учнів. Спираючись на досвід роботи Л. Курач та О. Прищепи [4], ми розробили такі критерії добору ролей для учнів початкових класів:

1. Відповідність рольових текстів навчальній меті, віковому мовленнєвому мінімуму. Наприклад, роль кореспондента сприяє розвитку уміння ставити запитання, роль учителя – пояснювати і запитувати, роль інопланетянина – задавати питання і виражати подив і т. д.;
2. Відповідність ролі досвіду учня. Цьому критерію відповідають ролі, які учень сам програє в повсякденному спілкуванні (учень, покупець, пішохід, пасажир), ролі його партнерів по спілкуванню (батьки, учитель, бібліотекар, продавець), ролі учасників спілкування, що спостерігаються відсторонено (персонажі кінофільмів, спектаклів, літературних творів);
3. Закріпленість за роллю визначених текстових характеристик. Цьому критерію відповідають, наприклад, ролі працівників сфери обслуговування, охорони здоров'я і тощо (продавець, лікар) і відповідні їм рольові пари (покупець, хворий);
4. Наявність у ролі комунікативного потенціалу, джерелом якого мо-

же бути наявна різниця між учасниками спілкування, яка виявляється, наприклад, у тому, що один із них знає, а інший – не знає (учитель – учень, лікар – хворий);

5. Наявність у ролі морального потенціалу. Цьому критерію відповідають ролі людей, що здійснювали героїчні вчинки, мужніх, добрих, чуйних;
6. Привабливість ролі для учня. Цьому критерію відповідають ролі цікаві, які характеризують особистість позитивно, що дозволяють виявити ерудицію, дотепність, викрити вади, слабкість (актор, капітан Врунгель, барон Мюнхаузен і т. д.).

Для того щоб потенційні можливості ролі були реалізовані досить повно, її вибір має бути правильно орієнтований на розв'язання навчальної мети і на особливості учня, якому ця роль буде доручена.

Навчальна мета ситуативного завдання визначається через висловлювання, яке ми хочемо одержати від учнів. Ролі в такому разі можуть добиратися з урахуванням комунікативних установок, що повинні бути реалізовані за допомогою тексту, його тематики і мовленнєвого матеріалу.

Наприклад, якщо ми хочемо навчити діалогу з однобічним повідомленням інформації, то можна запропонувати учням парні ролі: учня і вчителя, учня і бібліотекаря, для яких властиве розходження в рівні поінформованості. Якщо ж завдання полягає в тому, щоб навчити діалогу взаємно інформаційного характеру, можна звернутися до таких ролей, як мешканець певного міста (села) і приїжджий, землянин та інопланетянин, кожний з яких має свою інформацію.

Під час навчання діалогу регулятивного характеру можна звернутися до ролей міліціонера і пішохода-школяра, матері і дочки, що різняться соціальними функціями і досвідом.

Рольова організація спілкування вимагає ставлення до учня як до особистості з властивими їй індивідуальними особливостями, яка може віддати перевагу тій чи іншій темі для розмови, тій чи іншій ролі. Саме тому розподіл ролей між учнями є важливим педагогічним завданням, з якими з легкістю справляються досвідчені педагоги-практики. Наприклад, учитель вищої категорії ЗОШ №41 м. Кривого Рогу А. П. Кульбачна намагається розподіляти ролі таким чином, щоб формувати конкретні властивості особистості. Так, приязне ставлення до людей, прагнення до спілкування з ними формуються в процесі програвання ролей лікаря, учителя, брата, сестри, друга, казкових персонажів. Виконувати ж негативні ролі дітям не подобається. Прийняття ними таких ролей має виховне значення, оскільки допомагає їм терпимо ставитися до будь-якого доручення. «Переборювати і переробляти» темперамент учня, на думку А. П. Кульбачної, можна починати лише тоді, коли він уже звик до рольового спілкування, набув упевненості в собі, навчився легко і з задоволенням програвати пропонувані йому ролі.

Важливу функцію в забезпеченні естетичного компонента мовної освіти відіграють творчі завдання ситуативного характеру. Досвід показує, що систематичне і цілеспрямоване впровадження творчих завдань на уроках мови сприяє розвитку мислення і уяви дітей. При цьому творчість нерозривно пов'язана з виробленням в учнів навичок бачити в мовленні доцільність, гуманістичну наповнюваність висловленої думки. За такої умови мовні засоби набувають певної значущості для людини, яка відчуває постійну потребу в них під час мовленнєвої діяльності.

Під час навчання ми орієнтували учнів на уважне ставлення до виражальних засобів мови, що важливі не самі по собі, а перш за все як засіб оволодіння культурою ситуативного мовлення.

Завдання, які передбачають добір виражальних засобів мови, пізнання і відтворення стилістичних особливостей тексту, цілеспрямоване спостереження, порівняння, складання власних текстів, активізують мислинні операції, стимулюють самостійне мовлення, мобілізують чуттєво-мовленнєвий досвід учня і розкривають зв'язок мови з життям. Саме завдяки такій методиці здійснювалося вивчення мови в її естетичному аспекті, основу якого складає не тільки сума граматичних правил і винятків, а й розуміння виражальних можливостей мови.

Для того щоб уникнути одностороннього розвитку особистості, розвинути творчі здібності учнів, слід передусім сформулювати в них образне мислення. У цій справі ефективними є ситуативні завдання, які учні можуть виконувати групами. Наведемо деякі з них:

1. Уявіть, що ви абориген далекої планети, де вся інформація закладається в комп'ютери, потрапили на Землю і, звісно, вперше побачили газету. Зробіть опис місцевої газети.

2. Уявіть, що ви журналіст. Напишіть статтю в газету про шкільне життя. Заголовок доберіть самостійно.

3. Ви – письменник. Вас запросили на зустріч із школярами. Як би ви розповіли їм про естетичну функцію мови?

4. Уявіть свою розмову з подругою (другом). Переконайте її (його), що вам терміново потрібний словник. Запишіть діалог у зошит. Дайте зразок вашої бесіди (пам'ятайте, що для розмовного стилю характерні неповні речення, побутова лексика).

Учні із задоволенням виконують подібні завдання, які потребують урахування мовного й екстралінгвістичного аспектів мовленнєвої діяльності, вимагають увійти в ситуацію, уявити себе в іншій ролі, цим самим розвивають навички монологічного і діалогічного мовлення, викликають інтерес до культури мовлення, без чого мовна освіта не дає користі.

Розглянуті в статті питання не вичерпують проблематики, пов'язаної з використанням ситуативних вправ у педагогічному процесі. Поряд з умовами, зазначеними вище, актуалізація рольових функцій визначається також і якостями самого навчального процесу, а саме: яскравістю і

точністю способу презентації ролі, правильним орієнтуванням учнів в її особливостях, органічним зв'язком ролі з іншими компонентами ситуації. Усе це передбачає вирішення таких проблем, як вибір способу ознайомлення з роллю, що відповідає її специфіці, поетапне введення учня в роль, трансформацію наявних у підручниках вправ у рольові і таке інше. На часі також дослідження щодо умінь учнів початкової школи виявляти залежність мовних засобів від мовленнєвої ситуації, будувати і організовувати власні висловлювання, а також брати до уваги мовленнєву ситуацію під час передавання і отримання інформації.

Список використаної літератури

1. Варзацька Л. Навчання української мови через розв'язання мовленнєвих завдань у початковій школі // УМЛШ. – 2003. – № 4. – С. 24-29.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі. – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
3. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К.: Ленвіт, 2000. – 272 с.
4. Курач Л., Прищепа О. Ситуативні ролі – позитивний фактор розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів // Поч. шк. – 2005. – №10. – С. 18-21.
5. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся. – М.: Просвещение, 1975. – 218 с.
6. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 3-4 класи. – К.: Поч. шк., 2003. – 296 с.

Summary

This article viros cognitive and speech situations, which help junior pupils to obtain conscious and effective dialogical skills.

С. О. Смолова

канд. пед. наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ ЗАСОБОМ ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто проблему формування орфографічних умінь і навичок учнів у процесі вивчення німецької мови.

Модернізація сучасної шкільної системи освіти передбачає активне вивчення учнями іноземних мов. Одним із найважливіших завдань вивчення німецької мови в сучасній школі є формування орфографічних умінь і навичок. Учні повинні навчитися знаходити в словах орфограми, правильно писати слова з вивченими орфограмами, знаходити і виправляти орфографічні помилки. Основна мета навчання техніки письма в школі полягає у формуванні в учнів каліграфічних та орфографічних навичок.

Під каліграфічними навичками розуміють навички написання усіх букв та буквосполучень певної (в нашому випадку – німецької) мови, що найчастіше формуються на початковому етапі її вивчення.

Орфографічні навички – це автоматизовані компоненти свідомої діяльності, які передбачають знання учнями орфографічних правил, уміння виявляти визначальні ознаки орфограм та здійснювати орфографічний розбір і відповідні орфографічні дії, що виробляються в процесі виконання цієї діяльності, безпосередній наслідок засвоєння орфографічних знань, які зміцнюються в процесі повторного застосування їх на практиці під час розв'язання орфографічних завдань при виконанні вправ. Тому-то важливими умовами оволодіння орфографічними навичками є: 1) глибоке, усвідомлене засвоєння учнями теоретичних положень орфографії; 2) уміння застосовувати їх у практиці письма; 3) достатня кількість орфографічних вправ.

Серед важливих умов оволодіння орфографічними навичками виділяють такі: глибоке, свідоме засвоєння учнями теоретичних положень орфографії, застосування цих положень на практиці, виконання достатньої кількості орфографічних вправ. Важливе практичне значення має розкриття усталених між мовними явищами взаємозв'язків, зокрема орфографії і граматики. Граматика становить основу орфографії.

Вивчення правопису німецької мови на граматичній основі обґрунтовують І. Л. Бим, К. О. Ганшина, І. М. Горелов, О. О. Миролубов, Р. П. Недеялков, Е. І. Пассов, О. І. Томсон та інші методисти.

Орфографічна система німецької мови ґрунтується на трьох основних принципах: фонетичному, коли буква повністю відповідає звуку; морфологічному, коли написання визначається правилами граматики, незалежно від фонетичних відхилень у вимові однієї і тієї ж букви; історичному, або традиційному. Провідними принципами в орфографії німецької мови є фонетичний та морфологічний принципи, тому їм необхідно приділяти більше уваги під час формування орфографічних навичок школярів.

Механізм формування в учнів орфографічних умінь і навичок довготривалий. «Це пов'язано з особливостями пам'яті, для якої характерні не лише властивості запам'ятовування і відтворення, а й забування. Тому методика оволодіння орфографією передбачає періодичну корекцію учнівської вправності на основі системи послідовно виконуваних дій. Сюди входить: 1) спостереження й аналіз діалектичної чи видозмінної дією спорідненої мови лексеми з неправильно вжитою орфограмою; 2) зіставлення її з нормативним написанням літературної мови; 3) виконання аналітичних вправ для запобігання правописних відхилень, орфографічного розбору тощо; 4) конструювання слів за поданими моделями і без них, утворення граматичних форм; 5) творчі вправи, що включають у себе складання зв'язних текстів, вправи – редагування, переклади; 6) диктанти» [7, 167].

У «Пояснювальній записці» чинної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Німецька мова. 5-11 класи» визначаються основна мета і завдання, освітні функції німецької мови. Зокрема, основна мета її вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах України на сучасному етапі полягає у формуванні духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, вміє комунікативно виправдано користуватися засобами мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Відповідно до поставленої мети головними завданнями навчання німецької мови є:

- вироблення в школярів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях під час сприймання, відтворення і створення висловлювань з дотриманням німецького мовленнєвого етикету;

- засвоєння учнями базових орфоепічних, граматичних, лексичних, правописних, стилістичних умінь і навичок;

- ознайомлення учнів з мовною системою як основою для формування мовних, мовленнєвих умінь і навичок.

Аби забезпечити розв'язання поставленої мети і завдань, що з неї випливають, а також щоб надати шкільному курсу німецької мови практичної спрямованості, зміст програми диференційовано на чотири взаємопов'язані змістові лінії: лінгвістичну, комунікативну, культурологічну і діяльнісну.

Всі чотири змістові лінії тією чи іншою мірою відіграють важливу роль у формуванні орфографічних умінь і навичок школярів. Лінгвістична змістова лінія включає в себе основні мовознавчі поняття, вимоги до роботи над орфоепічними і граматичними нормами німецької мови, правилами з орфографії та пунктуації.

Важливе пізнавально-практичне значення комунікативної лінії полягає в розкритті існуючих між мовними явищами різних рівнів взаємозв'язків (словотвору і морфології, морфології і синтаксису, орфографії і фонетики, орфографії і морфології).

Оволодіння учнями граматичними засобами мови відбувається за допомогою спеціальних вправ, які дають можливість використовувати вивчені мовні категорії і конструкції, сприяють виробленню орфографічних навичок.

Діяльнісна змістова лінія забезпечує цілеспрямоване формування досвіду творчої діяльності і підвищення рівня грамотності учнів. Не менш важливу роль у навчальній діяльності відіграють комунікативна і культурологічна змістові лінії.

Проаналізувавши змістові лінії, ми побачили, що одним із основних завдань курсу німецької мови в школі є вироблення в учнів міцних орфографічних навичок. У процесі вироблення орфографічних навичок учень по-

винен не тільки вибрати відповідне орфограмі правило, але й виконати весь комплекс дій, закладених у його змісті.

Навичка – це автоматизовані компоненти свідомої діяльності, що виробляються в процесі її виконання. Навички формуються на базі умінь (П. Я. Гальперин, Д. Б. Ельконін, О. М. Кабанова-Меллер та інші). Уміння в свою чергу пов'язані із засвоєнням знань та їх використанням під час письма. Успішне формування орфографічних навичок можливе за умови високого наукового рівня викладання орфографії; зв'язку між формуванням орфографічних навичок та розвитком мови; знання схеми застосування правил та вміння здійснювати орфографічний розбір, що забезпечує використання правил; упровадження вправ, спрямованих на відпрацювання умінь використовувати орфографічні правила. Теоретичну (лінгвістичну) основу орфографічних дій складають знання з фонетики, словотворення, морфології, синтаксису.

Теоретичну основу орфографічних дій складають спеціальні знання з орфографії, що стосуються позначення звуків буквами, роздільного написання, написання слів разом та дефісного написання; використання прописних літер; переносу сліз з одного рядка на інший.

«Орфограма – це написання, що регулюється певним правилом або визначається за словником» [2, 8]. Уміння виявити (визначити) орфограму формується під час використання всіх орфографічних правил. Таке уміння називають орфографічною пильністю.

Теоретичну основу вивчення орфограм складають їх визначальні ознаки. Під час вивчення орфографічного правила вчитель повідомляє учням визначальні ознаки орфограми і вимагає їхнього запам'ятовування.

Вправи, що сприяють розвитку орфографічної пильності, тобто тому, що школярі вчаться знаходити орфограми за їх визначальними ознаками:

- знайти в тексті вивчені орфограми (усно або письмово);
- записати тексти та підкреслити вивчені орфограми;
- підібрати слова з тією ж орфограмою, яка є в наведеному прикладі;
- згрупувати орфограми (усно або письмово).

Під час виконання вправ орфографічного характеру вчитель повинен вимагати від учнів вказування ними визначальних ознак відповідної орфограми, а також запам'ятовування формулювань орфографічних правил.

Відомо, що орфографічна навичка є необхідним компонентом письмової мови, тобто орфографічна навичка – мовна навичка. Ось чому заняття з орфографії пов'язують із роботою з розвитку мови учнів. Розвивати мову учнів – означає працювати над вимовою, значенням морфем, слів та фразеологізмів, над морфологічною формою слів, над словосполученнями, реченнями, зв'язною (контекстною) мовою. Чинна програма з німецької мови передбачає роботу з розвитку мови в трьох напрямках:

- 1) оволодіння нормами німецької літературної мови;
- 2) збагачення словникового запасу та граматичної будови мови учнів;

3) формування умінь та навичок зв'язного викладу думок в усній та письмовій формах.

Формування орфографічних навичок є свідомим процесом і передбачає наступні етапи:

- 1) формування в учнів орфографічних правил;
- 2) формування вміння виявляти визначальні ознаки орфограм та здійснювати орфографічний розбір;
- 3) формування вміння здійснювати орфографічні дії.

Метод навчання – взаємопов'язана діяльність викладача та учнів, спрямована на засвоєння учнями системи знань, набуття умінь і навичок, їх виховання і загальний розвиток. У вузькому значенні метод навчання є способом керівництва пізнавальною діяльністю учнів, який має виконувати три функції: навчаючу, виховну і розвиваючу. Інколи «метод» визначають як спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів, спрямований на досягнення певної мети. У практиці традиційної школи списування тексту та диктанти були одним із засобів формування культури писемного мовлення учнів, вони виконували організуючу і виховну роль – допомагали сформувати цінні навички регламентованої роботи, вміння дотримуватися встановленого порядку і ритму. У практиці роботи сучасної школи засобом формування культури писемного мовлення школярів є активні методи навчання.

Г. Ващенко, Є. Голант «активними методами навчання» називають ті методи, які максимально підвищують рівень пізнавальної активності учнів, спонукають їх до старанності в навчанні, міцного засвоєння знань. Г. Ващенко вважає, що поділ методів на пасивні та активні передбачає ситуацію, коли в умовах використання пасивних методів активна роль належить учителю, а учень лише засвоює матеріал. Протилежна ситуація передбачає, що активна роль у здобутті знань належить учню, а вчитель лише допомагає йому, створюючи сприятливі умови.

За класифікацію Є. Голанта, що склалася в 60-ті роки, «методи поділяються на пасивні (усний виклад навчального матеріалу вчителя, розповідь, пояснення, інструктаж, демонстрація тощо), коли домінуючою є активність самого вчителя, недостатня пізнавальна активність учнів, та активні методи навчання, які передбачають самостійну роботу учнів, їх активну пізнавальну діяльність, до них належать такі як бесіда, дискусія, дебати і суди, дидактична гра, дуель за схемою «запитання – відповідь», рольова гра, робота з підручником, спостереження» [5,4].

Педагогічною психологією виведений основний закон засвоєння: сприйняти – осмислити – запам'ятати – використовувати – перевірити результат. Усі етапи засвоєння недоцільно розривати, оскільки вони взаємопов'язані. Тому саме використання активних методів навчання сприяє інтенсивній роботі учнів на уроці: уважно слухаючи, вони думають; споглядаючи – думають, читаючи – думають і виконують практичні завдання, думаючи.

Так, завдання-діалоги мають великі можливості мотиваційно-спонукального характеру, що дозволяє створювати атмосферу спілкування, у якій виникають мотиви для висловлювань. Тому ми уникали завдань типу: «Опишіть...», «Перекажіть...», «Назвіть...», «Перерахуйте...». Натомість ми пропонували школярам дати відповіді на запитання: «Що ви думаєте про...?», «Як ви вважаєте...?», «Чи згодні ви, що...?», «Яка ваша думка...?», уважаючи їх набагато продуктивнішими.

У процесі обговорення виникає природна мовна комунікація, що знаходить свій подальший розвиток за наявності в співрозмовників різних гіпотез. Обговорення різних точок зору на проблему, що розглядається, є природним стимулом, який спонукає учнів до дискусії. При цьому вони вчаться обґрунтовувати правильність своїх відповідей, відхиляти помилкові судження, згоджуватися чи не згоджуватися з доказами інших. Практика доводить доцільність застосування таких ситуацій на уроках німецької мови. Розглянемо, як це нами здійснювалося.

Так, під час вивчення лексичної теми «Їжа. Кафе» учням пропонувалося таке завдання: скласти кілька ситуацій (діалогів), спираючись на приклад.

Hang und Peter gehen ins Gasthaus. Sie rufen den Ober.

Peter: Herr Ober, ich möchte die Speisekarte, Bitte!

Ober: Hier, meine Herren!

Peter: Danke!

Ober: Möchten Sie das Menu zu 15,60? Das ist heute sehr gut.

Peter: Was gibt' s denn? Hm, Gemsesuppe, Rindfleisch mit Kartoffeln und Salat, und einen Nachtisch. Ja, Bringen Sie mir das, und ich möchte noch ein Bier Bitte!

Hans: Danke. Ich nehme auch dieses Menü, aber darf man ohne Suppe?

Ober: Natürlich. Man darf. Und was trinken Sie?

Hans: Jetzt noch nichts; aber nach dem Essen möchte ich eine Tasse Kaffee.

Peter: Darf man fragen, dauert es lange?

Ober: Aber nein, ich bringe die Suppe sofort.

Для більш повної реалізації можливостей іноземної мови в розвитку навичок міжособистої взаємодії учнів у спілкуванні методика нашої дослідної роботи ми будували таким чином, щоб у спілкуванні могли брати участь всі школярі. Результати дослідного навчання показали, що учні успішно засвоїли мовні функції повідомлення, коментування, контраргументування, доповнення, припущення. Діалогічне спілкування допомогло сформувати також такі важливі риси, як повага до співрозмовника, щирість, прагнення до взаєморозуміння. Під час навчання учні оволодівали технікою спілкування, мовним етикетом, стратегією і тактикою діалогічного та групового спілкування, училися вирішувати комунікативні завдання, бути мовними партнерами.

У процесі діалогічного навчання в учнів формується культура спілкування, ініціативність, цілеспрямованість. Діалогічне навчання

сприяє формуванню в школярів здатності створювати мовленнєві ситуації, досягати рівності в стосунках під час комунікації, розвиває мовлення, емоційну сферу, здатність до емпатії, комунікативної взаємодії.

Активні методи – це такі методи навчання, які формують в учнів потребу в нових знаннях; спрямовують навчання на зв'язок із життям; спрямовують мислення на вирішення загальних і часткових пізнавальних завдань з метою творчої переробки навчальної інформації; забезпечують діяльність, спрямовану на співвідношення часткових відомостей з основними ідеями; сприяють озброєнню учнів міцними знаннями і навичками, а також умінням переносити їх в нові умови; сприяють оволодінню навчальними уміннями; створюють максимальні умови для активної навчально-пізнавальної діяльності кожного учня.

Процес навчання розглядається в сучасній педагогічній науці як активна пізнавальна діяльність учнів, у результаті якої вони під керівництвом учителя оволодівають знаннями, уміннями та навичками, розвивають творчі сили та здібності, унаслідок чого формується їх науковий світогляд. Разом з тим це цілеспрямований, організований процес взаємодії, співпраці та співтворчості вчителя і учнів.

Головним у процесі навчання є переорієнтація з пасивних форм навчання на активну творчу працю як учнів, так і вчителів. У навчальному процесі слід об'єднати творчу активність учителя і учнів так, щоб учні психологічно відчували себе творцями цього навчального процесу, учасниками спільного творчого пошуку.

Активними методами навчання є також: аналіз конкретних ситуацій, «інтелектуальна розминка», «мозкова атака», навчальна тематична дискусія, дидактичні ігри, рольові ігри, тренінги, проведення різноманітних нестандартних уроків, творчі проекти.

Нами були визначено та експериментально перевірено педагогічні умови ефективного формування орфографічних умінь і навичок учнів засобом використання активних методів навчання на уроках німецької мови, а саме: володіння вчителем німецької мови методикою викладання орфографії; варіативність вибору активних методів навчання німецької мови і їх поєднання; різноманіття навчальних завдань на уроках німецької мови; створення в навчальному процесі ситуації успіху для кожного учня.

Таким чином, використання активних методів навчання в процесі вивчення німецької мови дозволило змінити позицію учнів зі звичайних слухачів, які пасивно отримують знання, на активних учасників навчального процесу. Саме дотримання означених вище педагогічних умов забезпечує ефективне формування орфографічних умінь і навичок учнів на уроках німецької мови. У свою чергу активні методи навчання сприяють формуванню позитивного ставлення учнів до вивчення німецької мови. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що слід дбати, по-перше, про поетапне формування орфографічних знань, умінь і навичок учнів, що в основ-

ній школі забезпечується системою вправ; по-друге, про необхідність урахування, з одного боку, психологічних закономірностей формування навичок у школярів різних вікових груп, з іншого – лінгвістичної природи орфограм; по-третє, про доцільне використання активних методів навчання в процесі формування орфографічних умінь та навичок учнів старших класів.

Список використаної літератури

1. Алгазина Н. Н. Предупреждение орфографических ошибок учащихся 5-9 классов. – М.: Просвещение, 1965. – 280 с.
2. Алгазина Н. Н. Формирование орфографических навыков. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
3. Бернацький М.І. Методика орфографії в середній школі. – К.: Рад. школа, 1940. – 189 с.
4. Богоявленский Д. Н. Психология усвоения орфографии. – М.: Просвещение, 1966. – 116 с.
5. Голант Е. Я. Методы обучения в современной школе. – М., 1977. – 205 с.
6. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е випр. і перероб. / Коло авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
7. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе / Под ред. А. А. Миролюбова. – М.: Просвещение, 1981. – 217 с.

Summary

The article deals with the problem of formation spelling skills and abilities of students in the process of studding of German.

О. В. Цыгуль

старший преподаватель (Криворож. технический ун-т)

АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА: ФОРМЫ ОБРАЩЕНИЯ

У статті проаналізовано основні тенденції використання форм звертання в німецькій мові.

Правила обращения к слушателям и читателям обусловлены больше социальными, нежели региональными особенностями употребления, в первую очередь это касается употребления форм «ты» и «Вы», а также соответствующих притяжательных местоимений «твой» и «Ваш». Условия употребления этих местоимений-обращений в немецком языке изменились дважды за последние тридцать лет.

До середины 60-ых годов XX века действовали в целом следующие правила: дистантная форма «Вы» была обычной формой взаимного обращения в среде взрослых немцев, за исключением семьи и родственников или тесных дружественных отношений. Форма «Вы» была обычным об-

ращением также среди студентов, которые знали друг друга не близко. Доверительную форму «ты» использовали взрослые по отношению к родственникам, друзьям, детям и молодым людям (примерно до 16 лет). Взрослые обращались к незнакомым детям и подросткам на «ты», а дети и подростки в свою очередь должны были использовать форму «Вы» по отношению к взрослым. Обоюдное «ты» было распространенной формой обращения в среде рабочих и соседей-крестьян в сельской местности.

В период студенческого движения в конце 60-ых годов очень стремительно распространилась из среды рабочего класса краткая форма «ты», выражающая солидарность. Сначала обращались к друг другу на «ты» только «левые» студенты, другие, «правые», соученики говорили друг другу «Вы». Однако вскоре форма «ты» стала нормой между всеми студентами, ее стали использовать часть преподавателей и доцентов, которые начали обращаться друг к другу и к своим студентам на «ты».

Опираясь на последние исследования, можно сделать вывод о том, что форма «Вы» снова набирает силу [1, 4]. Интересно, что развитие форм обращения связано уже с именами. Наряду с дистантной формой обращения Вы + госпожа/господин Мюллер более часто употребляется обращение, имеющее полупоформальный характер с «Вы» + имя, например, «Что Вы скажите об этом чертеже, Петер?». Это обращение получило широкое распространение среди руководителей крупных фирм и в редакциях газет. Такая форма обращения, собственно, не нова. В Гамбурге она издавна распространена как взаимное обращение торговых людей. 20 лет назад родители-буржуа обращались к взрослым друзьям своих детей и домохозяйке по имени и на «Вы». Станет ли эта компромиссная форма в новой функции больше, чем кратковременной модой, покажет время.

Общественное распространение формы «ты» замедлилось в середине 70-ых годов и не продолжилось в 80-ые годы. Внутри университета форма солидарности «ты» распространилась неравномерно по специальностям. В то время, как в среде социологов и других гуманитариев форма «ты» приветствовалась, юристы и медики оставались верным нейтральному «Вы». «До сегодняшнего дня разделение форм «ты» и «Вы» имеет политическую окраску. Члены левых партий обращаются друг к другу на «ты» внутри своего круга, в то время как члены других партий чаще используют форму «Вы»» [2, 5].

Правила использования обращений «ты» и «Вы» не стабилизировались и на сегодняшний момент. Коротко можно сказать: в отношениях молодых людей до 28 лет считается нормальной обоюдная форма «ты». В целом же до сих пор нет единых правил: с одной стороны, люди постарше легче переходят в профессиональной сфере на «ты», чем это было 20 лет назад; с другой стороны, можно констатировать, что форма «Вы» снова становится нормой в профессиональной сфере. Поколение 60-ых, которое в знак солидарности с рабочим классом 30 лет назад приняло форму «ты»,

уже несколько лет, осуждая акты терроризма, использует снова дистантную форму «Вы». Эта трансформация, по-видимому, усилилась также в бывшей ГДР из-за отвращения восточных немцев по отношению к форме «ты – товарищ», дискредитировавшей себя в период социализма. У восточных немцев эта форма ассоциируется с недостатками социалистического строя, прежде всего с безответственностью, ленью и пренебрежением к свободе личности.

Большинство немецких обозначений профессий в своей самой простой грамматической форме – существительное мужского рода: Lehrer, Mitarbeiter. В официальных текстах-обращениях следует называть в целях равноправия формы женского рода: Wir suchen eine Mitarbeiterin oder einen Mitarbeiter...

Liebe Kolleginnen und Kollegen...

На занятиях по немецкому языку можно предложить учащимся сравнить формы обращения в родном языке и немецком. Ученики могут проанализировать трансформацию форм обращения «ты» и «Вы» в родном языке. Если учащиеся были в Германии, они могут поделиться опытом употребления форм «ты» и «Вы» в разных речевых ситуациях. Следует также обратить внимание на уместность и корректность использования форм имен-профессий в качестве обращения в разных стилях родного языка. Таким образом, анализируя основные тенденции форм обращения в иностранном языке, ученики будут иметь возможность глубже изучить особенности и перспективы трансформации этих форм в родном языке.

Список использованной литературы

1. Rimmel M. Die TU Berlin auf dem Weg zur Notebook-University // Campus and Karriere, № 11, 2002.
2. Stickel G. Aktuelle Tendenzen der deutschen Sprache. – Berlin, 2002.

Summary

The basic tendencies of appeal forms using in German are analyzed in the article.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Арешенков Ю. О.** – канд. філол. наук, професор кафедри української мови
Білоконенко Л. А. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови
Борита В. М. – здобувач кафедри української мови
Віняр Г. М. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови
Гаманюк В. А. – канд. пед. наук, доцент кафедри німецької мови
Дороніна Т. А. – канд. пед. наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури
Дудніков М. О. – канд. філол. наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури
Іваненко Т. А. – ст. викладач кафедри англійської філології
Ільїна Т. А. – канд. пед. наук, доцент кафедри німецької мови, літератури та методики викладання
Кажан В. І. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови
Калініна Р. П. – канд. філол. наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури
Калмикова В. А. – ст. викладач кафедри німецької мови, літератури та методики викладання
Каневская О. Б. – канд. пед. наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури
Качайло К. А. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови
Клименко І. М. – канд. філол. наук, доцент кафедри англійської філології
Колоїз Ж. В. – докт. філол. наук, завідувач кафедри української мови
Малигін О. Г. – викладач кафедри англійської мови з методикою викладання
Малюга Н. М. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови
Мещерякова Н. П. – канд. пед. наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури
Михальченко Т. В. – ст. викладач кафедри російської філології та зарубіжної літератури
Мішеніна Т. М. – канд. філол. наук, ст. викладач кафедри української мови
Мохначова О. В. – канд. філол. наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури
Остроушко О. А. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови
Павлик О. А. – канд. пед. наук, доцент кафедри української мови
Полякова Т. А. – викладач кафедри англійської філології
Пруняк В. В. – канд. філол. наук, доцент кафедри змісту та методики початкового навчання
Пруняк Л. М. – канд. пед. наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури
Смолова С. О. – канд. пед. наук, доцент кафедри німецької мови, літератури та методики викладання
Цигуль О. В. – ст. викладач кафедри іноземних мов
Шарманова Н. М. – канд. філол. наук, ст. викладач кафедри української мови

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Редакційна рада залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Електронний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

1. Формат А4, поля – 2см з усіх боків.
2. Текст: шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал 1,5, абзац – 1,25 см.
3. Ілюстративний матеріал виділяти курсивом.
4. Для посилань на джерело цитування використовувати квадратні дужки.
5. Список літератури в алфавітному порядку оформлюється згідно з державним стандартом.

Матеріали, підписані авторами, не завжди відповідають поглядам редакційної колегії. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.

До друку обов'язково додаються відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, домашня адреса і контактний телефон).

*Адреса
для спілкування:*
**пр. Гагаріна, 54
м. Кривий Ріг
50086
+38(0564) 71-42-47**

ISBN 966177000-X

Наукове видання

Філологічні студії

Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету

Збірник наукових праць

Випуск 1

Голова редколегії – Ж. В. Колоїз

Відповідальний редактор – Н. М. Малюга

Коректор – А. В. Пухова

Макет і верстка – Р. А. Козлов

Підписано до друку 20.06.2008.

Формат 60x84/16. Ум. др. арк. – 10,0. Обл.-вид. арк. – 11,0.

Тираж – 150 прим.

Видавництво ПП «Видавничий дім»

Свідоцтво ДК № 515 від 03.07.2001.

вул. Тухачевського, 26, м. Кривий Ріг, 50063

Друкарня СПД Щербенок С. Г.

Свідоцтво ДП 126-р від 12.10.2004.

вул. Рокосовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027